

CEP ÜNİVERSİTESİ

Zihniyetler

ALEX MUCCHIELLI

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Zihniyetler

Les mentalités

ALEX MUCCHIELLI
Montpellier Paul-Valéry Üniversitesi'nde Öğretim Üyesi

Çeviren
AHMET KOTİL

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç,
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay.

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)
Dağıtım: Hür Basın Dağıtım A.Ş.

İletişim Yayıncılık A.Ş. - Cep Üniversitesi 51 - ISBN 975-470-152-0

1. Basım - İletişim Yayınları, Eylül 1991.
Mart 1985 tarihli 1. baskısından çevrilmiştir.

© Que sais-je?, Presses Universitaires de France, 1985
108, Boulevard Saint-Germain, 75006, Paris-France
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1991
Klodfarer Cad. İletişim Han. No:7 34400
Cağaloğlu-İSTANBUL, Tel: 516 22 60 - 61 - 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum?) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor. İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş,

Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca, Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programını" tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir meslekî eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle herhangi bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İletişim Yayınları

İçindekiler

GİRİŞ 7

I. BÖLÜM

Kültür ve Zihniyet 8

Kültür 8

Kültürel Öncüller ve Temel Kişilik 13

Zihniyet ve Değerler Sistemi 16

Zihniyetlerin İşlevleri 21

Sonuç 23

II. BÖLÜM

Zihniyetlerin Antropolojik Çerçevesi 25

Düğüm (Odak) Niteliğinde Temel Nesneler ve Seçimler 25

Felsefeler: Öğretiler ve İdeolojiler 31

Sonuç 35

III. BÖLÜM

Zihniyetlerin Oluşumu 37

Kültüralizm ve Tutumların Oluşumu 37

Kültürleşme Yoluyla Zihniyetlerin Oluşumu 40

Zihniyetler ve Yaşam Ortamı 47

Çalışma Ortamı ve Mesleki Zihniyetler 53

Sonuç 57

IV. BÖLÜM
Zihniyetlerin Evrim ve Değişimi 59
Zihniyet Değişiminin Genel Koşulları 60
Zihniyet Değişiminin Evreleri 69
Zihniyet Evriminin Bazı Kaynakları ve Özel Mekanizmaları 70
Zihniyetlerin Değişime Direnci 84
Sonuç 89

V. BÖLÜM
Zihniyetlerin İncelenmesi 90
Soru Kâğıtları ve Tutum Ölçekleri 90
Gözlemleme 100
Bilgi ve Belge Toplama Yöntemleri 101
Projeksiyon Testlerinin Kurulması 106
İçerik Analizleri 108
Sonuç 116

GENEL SONUÇ 117

BİBLİYOGRAFYA 120

GİRİŞ

Zihniyet bir toplumsal grubun örtük referans sistemidir. Bu toplumsal grup paylaşılan ortak anlayış sayesinde türdeştir. Sözkonusu referans sistemi şeylerin belli bir biçimde görülmesini, dolayısıyla bu anlayışla uyumlu tepkiler ve davranışlar gösterilmesini olanaklı kılar.

Zihniyeti eğitim şekillendirir. Toplumsal yaşamda edinilmiş bütün deneyler, kendi yargı ve davranış alışkanlıkları olan değişik gruplara katılım zihniyeti biçimlendirir. Bizim karmaşık toplumlarımızda, alınan eğitim, toplumsal yaşamda edinilmiş deneyler, kültürel gruplar... çok sayıda ve çeşitlidir, değişik zihniyetler aşılar.

Toplum demek ki, her biri olayları farklı bir biçimde gören gruplardan oluşur. Her bir grup doğal olarak, kendi bakış açısını diğer grupların paylaşmasını ister, çünkü kendi referans sistemi her halükarda en iyisidir. Değişik bakış açıları arasındaki bu çatışma toplumsal yaşamın temellerinden biridir (o halde zihniyetler kısmen ideolojilerle çakışırlar).

Zihniyetlerin incelenmesi toplum içinde yaşamın temel sorunlarını anlamamıza yardımcı olacaktır. Zihniyetleri şekillendiren etkiler nelerdir? Bu etkiler kendilerini nasıl gösterirler? Zihniyetlerle öğretilerin, ideolojilerin ve değerlerin ilişkisi nedir? Zihniyetler nasıl evrilir ve değişir?

Bütün bunlar, incelenmesi, hemen her gün gözlemlediğimiz toplumsal olguları daha iyi anlamamızı sağlayacak sorunlardır.

BİRİNCİ BÖLÜM
KÜLTÜR VE ZİHNİYET

Sosyal bilimlerde kullanılan bir çok terim gibi, zihniyet kavramı başka kavramlarla ilintilidir (ve çoğu zaman onlarla kesişir).

Zihniyet bir grubun *içselleştirilmiş olan kültürüne* atıf yapmadan anlaşılamaz; bu içselleştirilmiş kültür de kendi yanından kültürel öncüller ve kültürel kişilik nosyonuyla ilgilidir.

Zihniyetin ne demek olduğunu, ancak bu bir kaç tanımı yaptıktan sonra daha iyi anlayabiliriz.

I. Kültür

En basit ve günlük anlamıyla *kültür* terimi, belli bir bilgi biçimini ifade eder. Bu nedenle, mühendislik eğitimi görmüş birinin teknik ya da bilimsel bir kültürü olduğu, buna karşılık edebiyat okumuş veya edebiyat tutkunu birinin edebi bir kültüre sahip olduğu söylenebilir. Bu anlamda *kültür*, tümüyle birbiriyle kaynaşmış bir bilgi bütününe dayanan bir düşünce şekillenmesidir; bu bilgi bütünü akıl yürütmenin, şeyleri görme ve aynı zamanda belli sayıda "nesne" karşısında davranış ayarlama biçimlerinin örtük referanslarını oluşturur (örneğin mühendis edebi kişilerin aksine mekanik, teknik olan şeylere eğilim gösterir, bu tür şeyler karşısında kendini daha rahat hisseder).

Bu basit *kültür* nosyonu sosyolojik kültür nosyonunu oluşturmamızda yardımcı olacaktır.

Sosyolojide kültür terimi bir grubun (az ya da

çok geniş) üyelerinin ortak edinimlerinin bütününü ifade eder. Bu edinimler şeylerin algılanmasında, yapılan değerlendirmelerde bilinç-dışı ve sürekli referans işlevi görürler, davranışların yönlendirilmesinde etkili olurlar.

Bu edinimlerin ne olduğu az çok bellidir, bilgilerle olduğu kadar fikirler ve inanışlar, yargı normları, koşullandırmalar, davranış ve tutumlar, tasarımlar ve toplumsal modellerle de ilgilidirler. Bunlar ruhsal yaşamımızda her zaman bilinçsizce varlıklarını gösterirler. Biz bu edinimleri farkında olmadan "kültürel grubu"muzun diğer üyeleri ile paylaşırız.

Kültürün ünlü tanımı açımlanarak, kültürün her şey unutulduktan sonra, grubumuzun diğer mensuplarıyla birlikte, bize ortaklaşa kalan şey olduğu söylenebilir. Bunu açıklamak için bir örnek ele alıyorum.

"Bir dostum bir süre kalmam için apartman dairesini bana verdi, diyelim. Bu apartman dairesi benim dairemden farklıdır. Düzenlenişi, dekorasyonu, vb. beni hoş bir biçimde tedirgin edecektir.

"Ama aslında bildiğim bir mekandayımdır.

"Akşam daireye geldiğimde 'ışığı yakmak' için aranırım. 'Gece konutta elektrikle aydınlanılır' fikri bilinçsiz ve basit bir fikirdir. Batılı bir eğitim almış olan herkes bu fikri paylaşır. Bu fikir bir kültürel edinimdir. Bu türden bir 'inanış' muhakkak ki davranışlarımıza yön verir. Işığı yakacak olan düğmeyi bize arattırır.

"Bir de şu fikre bakalım: 'Dairenin bir yerinde elektrik düğmesi türünden, elektrik akımını veren veya kesen bir sistem var' fikri de bir kültürel edinimdir. Bu durumda, kapıya yakın yerlerde (kültürel yer) duvar boyunca böyle bir 'sistem' ararım. Bulamazsam elektrik akımını verecek bir başka yol

ararım. Pedallı bir elektrik anahtarı ararım, önünden geçilmesi gereken bir foto-elektrik hücre, yapılması gereken bir jest ya da bir gürültü ararım... ama 'ışığı yakmak için bir şey yapılması gerektiği' konusunda kuşku duymam"...

"Aynı şekilde, bu yeni apartman dairesinde yaşamımın bütün günlük jestleri aynı kültürden olduğum diğer kişilerle kaçınılmaz olarak paylaştığım alışkanlıklarla, edinimlerle ilgili olacaktır..."

Sadece yaşama ilişkin alışkanlıkları paylaşmakla kalmayız, düşünme ve mantık yürütme alışkanlıklarını da paylaşırız. Kültürümüzü oluşturan bu ortak temeldir. Bu kültür her an mensubiyet grubumun yaşamına katılımım, sürekli kültürel banyo denilen (ki bundan kaçmamız mümkün değildir) olayın etkisiyle edinilmiştir.

Örtük referans ilkeleri ve kültürel davranışlarımı yönlendiren tasarımlar yukarda gördüğümüz gibi, pozitif olabilir: "Şunu ya da bunu yapmak gerekir şeklinde...". Ama negatif de olabilir: "Şunu ya da bunu yapmamak gerekir şeklinde...". Bu negatif ilkeler *kültürel tabulardır*. Dokunulması, ama aynı zamanda yapılması ya da düşünülmesi yasak olan şeylere tabu denir.

"Sokakta bir köpek görünce, onu otomatik olarak, etinin diri olup olmadığını da dikkate alarak 'kaç kilo et ettiğine' göre değerlendirmiyorum. Doğal olarak köpeği bir av hayvanı olarak görmüyorum. Köpekleri böyle görme kültürel alışkanlığı yoktur. Böyle bir akıl yürütme kabul edilemez, yasaktır. Dostlarımı bir köpek budu yemeye davet edersem, dehşete kapılırlar ve ayıplanırım. Onlara sadece şölenden sonra, köpek yediklerini itiraf edersem mideleri bulanacak ve daha önce çok iyi bulmuş oldukları yediklerini kusacaklardır."

Ortak tasarımların (bir kültürü benimseyenle-

rin paylaştıkları basmakalıplar, imgeler ve modeller) norm ve değerlerin somut giysileri olduğunu belirtmek gerekir. Her bir ortak tasarım dayandığı değer sistemi içinde şemalaştırılabilir. Böylece, değer ve tasarımlardan oluşan içselleştirilmiş kültür bir değer sistemine indirgenebilir.

19. yüzyıl ortak "centilmen" modelini üretti. Centilmen yardımseverdir ve mesafeli davranmasını bilir, erdemlidir, iyi eğitilmiştir, naziktir ve mütevazi davranır. Başkalarını incitmeden ve başkalarının kendisine duyduğu saygıyı sarsmadan doğruyu söyler. Bir şeref anlayışı ve verdiği sözü tutma özelliği vardır. Her zaman kendindedir, ne öfkeye kapılır ne de incinir. Nüktedandır, doğallık kazanmış üstün niteliklere sahiptir. Yaşamdaki en önemsiz şeylerden aşırılığa kaçmadan ve çalım yapmadan bir estet gibi zevk almasını bilir.

Centilmen imgesi zamanın ideal toplumsal davranış normlarını kapsayan gerçek bir davranış kodudur: başkalarına açılma, kendi kendine hakim olma, ahlaki doğruluk ve vazgeçebilirlik.

Antropologlar inanışlar, normlar, değerler ve tasarımlar gibi ortak edinimler bütününe, bu zihinsel edinimler sisteminden kaynaklanan *ifadeleri* ve *eserleri* ekleyerek, ***kültür*** nosyonunu en uç noktasına kadar genişlettiler. Antropolojik anlamıyla kültür dili, sanatı, örf ve adetleri, üretilen şeylerin bütününü (günlük kullanımı olan nesnelerden toplumsal kurumlara) kapsayacaktır. Bu görüş kanıtlanabilir. Gerçekte, sanat ya da çeşitli imal edilmiş nesneler gibi kültürel ürünlerin bir kültürün normlar, değerler, inanışlar ve tasarımlar sistemine bağlı olduğu, ayrıca bu kültürel referans ilkelerini ifade ettiği tartışılmayacak bir olgudur.

Örneğin günlük anlayışta ve günlük kullanımda kültürel bir nesne olan araba, yine son derece

kültürel olan özgürlük, bireysellik, tekniklik, rekabet, sahip olma, kendini ifade etme ve güç arayışı, zamanın önemi, toplumsal etkinlik alanlarının birbirinden ayrılması ilkeleriyle ilgilidir.

Bir kültürün iki düzeyi ayırdedilebilir: Bir düzey kültürün bütün mensuplarınca bir bakıma içselleştirilmiştir ve kültürel ilkeleri (değerler, normlar, inanışlar), tasarımları ve referans modellerini kapsar; bir diğer düzey bireylerin dışındadır ve ifadeleri, üretimleri, yaşama ve çevredeki ögeleri kullanma biçimlerini (yaşam tarzı) kapsar.

Günümüzde kültürden sözedilince (örnek: Fransızlar'ın kültürünü geliştirmek), kültür öncelikle dış düzeyin kültürü anlamında düşünülür. Bu durumda, tiyatrolardan, konserlerden, festivallerden, kitaplardan, filmlerden, televizyon filmlerinden, lokantalardan ve kahvelerden... sözedilir.

Bu kültürel düzeyde, sadece boş zamanlarda tüketilebilir ürünlerin dikkate alındığı gözlemlenebilecektir. Bu durumda kültür sınırlı anlamıyla anlaşılacaktır. Kuşkusuz sözkonusu *kültürel nesnelerin* içselleştirilmiş düzeydeki kültür normlarıyla ve boş zamanın (eğlence zamanının) hedonist (hazcı) bir pasiflik anı olarak tanımlandığı bir tür pasif edinimle ilgili olduğu farkedilecektir. Bu normlar duyuların (görsel, işitsel, tatsal...) değer kazanmasını sağlar. Günümüzde "aktiflik" değeri eğlence anlayışı içinde önem kazanmış ve sportif etkinlikler, ufak tefek onarım, kişisel sanatsal yaratım, değişik tekniklerin faal olarak öğrenilmesi etkinlikleri gelişmiştir...

R. Linton gibi, bir kültürün içselleştirilmiş olan düzeyi birbirine bağlanmış bir ilkeler ve tasarımlar nebülözü gibi gösterilebilir. Bu nebülöz bir iç kültürel sistem olarak adlandırılabilir; her iç kültürel sistem çok sayıda katmandan oluşacaktır. Mutlak

referans işlevi gören dokunulamaz ilkeler ve tasarımlardan oluşan bir iç tabaka ya da sert kültürel çekirdek; sonra gitgide daha kenara doğru giden diğer tabakalar. Bu tabakaların ilke ve tasarımları gitgide daha belirsizleşir ve bu ilke ve tasarımlara karşı çıkılır, yenilenmeleri istenir. Böyle bir sistemin bir iç dinamiği, artık kesin olmayan ve daha dışsal tabakalara kayan bazı temel ilkeleri, buna karşılık gitgide önem kazanan ve sonunda merkez çekirdeğe geçen başka ilkeleri olacaktır. Bunun yanında, böyle bir sistemde gerilim ve iç çelişkiler de olmayacak değildir. Bu gerilim ve iç çelişkiler dış çevreyle sürekli temas halinde olmanın etkisiyle, sistemin iç dinamiğini sağlayacaktır.

II. Kültürel Öncüller ve Temel Kişilik

R. Benedict'in dediğine göre, kültür dil gibidir. "Dil nasıl bütün hançere seslerini, dudaksılları, dişselleri, ıslıkları ve gırtlak seslerini, sessiz ya da seslileri, ağızsal ve burunsal sesleri kullanmazsa, kültür de bütün olanakların oluşturduğu geniş yelpaze içinde ögeler, yani etkinlikler, gelenekler ve töreler, inanışlar, kurumlar... arasında bir seçimdir. Bu antropologa göre, bir kültüre ait olguların bütünü düşünülürse, hepsini birbirine bağlayan bir yönlendirici ilkenin olduğu farkedilir. Bu ortak örüntü, bu kültürün "genel yönelimi"dir.

Bir kültürel ögenin kültürel bağlamın bütün diğer ögelerine göre anlaşılması gerekir. Bu ögeler de kültürün genel yönelimince aydınlatılır. Bir kültürel öge kültürün "önemli kültürel niyetleri"ni kendine göre yeniden ifade eder. Örneğin bizim toplumumuzda evlilik, kıskançlık, büyüklerin çocuklara karşı takındığı otoriter tavırlar... ve diğer bir çok öge, çağdaş insanı yönlendiren sahip olma mantığı-

na göre anlaşılabilir olur; bu mantık kültürümüzü büyük ölçüde tanımlar. Bir kültürün genel yönelimleri bireylerin eylemlerini belirler. Bu yönelimler kültürün gözükmeyen "değerleri"nin yardımıyla ifade edilebilir. "Bir kültür az çok netleşmiş bir düşünce ve eylem modelini *(pattern)* temsil eder..." Bu model kültürün yönelimlerinin gerisindeki değerlerden oluşur.

G. Bateson (1936) gibi bir başka kültüralist antropologa göre, kültürel davranışların (tipik ve paylaşılan davranışlar) bütünü bir önermeler sistemi ile ilişkilidir; bu önermeler sistemi sözkonusu davranışların "mantıksal ergiticisi" olarak düşünülebilir. Bir davranışlar bütününün kaynağına bir tür "kültürel öncül" konulabilir. Bu öncüller bütünü kültürün temel mantığını kurar. Bateson Balinaisler'in *ulusal karakterini* böyle tanımlar.

Balinais kültürünün incelenmesi Balinaisler'in kendilerine her türlü saldırganlık ve kızgınlıktan kaçınmalarını öğreten eğitimlerinin etkisini taşıdıklarını gösterir. Yetişkin Balinaisler'in davranışları nihai amacı, kuralları ve tahditleri olan stratejik bir oyunun kurallarına uyar gibidir. Toplumsal davranışlar oyununun nihai amacı istikrarı en üst düzeye vardırmak olacaktır. Bu nihai amaç şu türden bir ilke ile ifade edilebilir: "Her şeyde ölçü olmalıdır." Stratejik oyunun tahditleri, ihlal edildikleri zaman dışlanma ve dolayısıyla toplumsal ölüme yol açan toplumun normlarına duyulması gereken saygıdır. Oyunun kuralları kurulu hiyerarşiye, dinsel törelere ve köy meclisinin kurallarına duyulan saygıdır. Bu stratejik oyun içinde Balinais kültürünün mantıksal örüntüsü sadece, istikrar arayışının ve her türlü aşırılıktan kaçınma isteğinin etkisini taşıyan ifadeleri içerebilir. Bu nedenle, Balinaisler'in hiçbir kültürel anlatım türünde -müzik, tiyatro,

diğer sanat biçimleri...- yücelim noktası yoktur. Anlaşmazlıklar herhangi bir taşkınlığa yol açılmadan, çatışmadan kaçınmayı sağlayan geleneksel davranış kalıplarına başvurularak çözülür. Söylev sanatı gibi toplumsal etkinlik tekniklerine Balinais kültüründe hiç mi hiç raslanmaz. Bireyin bir başkasıyla yarışmasının düşünülebileceği hiçbir bağlam yoktur. Birey toplumsal kuralları ciddi bir biçimde ihlal ettiği zaman (örneğin ensest), toplum kurallarının ihlali evrenin doğal düzeninin bozulması anlamını taşır. Suçlu sadece budalalık ve gaf yapmakla suçlanmakla kalmaz, "bedbaht bir kişi" olarak da görülür, öyle ki böyle bir felaketin herkesin başına gelebileceğinin somut örneği olarak görülür. 1.200 Balinais heykelinden oluşan bir kolleksiyonun yarattığı izlenimi yorumlayan Bateson, sanatçıların denge sorununa verdiği önemin üzerinde durur. Beyaz adamın gelmesinden önceki dönemi tanımlamak için Balinaisler'in kullandığı deyim şudur: "Dünya istikrarda iken..."

Bir toplum düzeyinde, birbirinin aynısı ya da birbirine yeterince benzeyen kültürel koşullar bütününün, toplumun bütün üyeleri arasında şeyleri aynı şekilde görme ve bazı tipik durumlarda aynı şekilde davranma özelliği yarattığını kanıtlama görevi, kültüralist okula (R. Linton, M. Mead, A. Kardiner, R. Benedict, E. Erickson, G. Bateson...) düşer. Aynı kültürle yeterince "aşılanmış" bireylerin ortaklaşa paylaştığı bu türde bir *kütürel kişilik* temel kişilik terimiyle adlandırılır. Temel kişilik bir bakıma, bütün Komançiler'in Komançi, Fransızlar'ın da Fransız gibi düşünmesini ve tepki göstermesini sağlayan ortak inanışların bütünüdür. Kardiner (1945) temel kişiliğin "bir toplumun mensuplarına özgü ve bireylerin kendi özel durumlarıyla süslediği bir yaşam tarzı şeklinde kendini gösteren özel bir psikolo-

jik biçimlenme olduğunu, bu biçimlenmenin bireysel karakter çizgilerinin içinde geliştiği matrisi oluşturduğunu" söyler.

Bateson (1972) Balinaisler örneği üzerine denge isteğinin nasıl "çocukluklarından beri karakterlerinin yapısına girdiğini" gösterir. Burada kültürel koşullar eğitim ve toplumsallaşma koşullarıdır. Gerçekte bir Balinais'nin çocukluğu sırasında, tahrike kapılan, kızgınlığa kapılan eğiticiler tarafından önemsenmeyerek reddedilir. Bu noktadan hareketle, o sırada çocuğun aklında kalan ve yetişkin insanda mahrem bir kesinlik (kesin doğru) olarak kalacak şu psikolojik vargıya ulaşılır: "Her şeyde ölçü gerekir." Eğitsel niteliği olan bu öncül sanatsal ifadeleri ve davranışları yönlendirecektir.

Kültüralist antropologların genel yöntemi *içselleştirilmiş kültürü dış düzeyin kültürünün* anlaşılmasını sağlayan bir öncüller bütününe indirgemektir. Bu yöntem kültürün oluşumu üzerine ampirist bir yaklaşıma dayanan (kültür bir edinimdir, doğuştan bir veri değil) çok rasyonalist bir yöntemdir. Bu yöntem kuşkusuz bizim kendi çağdaş bilimsel kültürel normlarımızla ilgilidir. Bu normlar şu tiptedir: Bu olguları açıklayan olguların gerisinde sistemler vardır (yapısalcılık), bu sistemler olguların rasyonel olarak açıklanmasını sağlar (rasyonalizm), kültürel olgular ise yaşanmış deneylerin sonucudur (ampirizm).

III. Zihniyet ve Değerler Sistemi

Şunu hemen söyleyelim ki zihniyet kavramı *içselleştirilmiş kültür* nosyonu ile kesişir, özellikle de bu nosyon bir öncüller bütünü olarak ifade edilmişse...

Günlük dilde *zihniyet* bir düşünce halini, davra-

nışlarda gözlemlenen örf ve adetlerle otomatik olarak birleştirilmiş bir olayları görme biçimini ifade eder. Bir davranışı ve o davranışın dayanır gibi gözüktüğü ahlâkı mahkum etmek için "ne zihniyet!" tabiri bu anlamda kullanılır. Sezgisel olarak, bir yandan davranışları, öte yandan şeyleri (dünya görüşü) ve davranışların dayandığı ilkeleri (gizli ahlâk) kavrama biçimlerini birbirine bağlar.

Benden farklılığı temelinde başkasını ya da başkasının mensubiyet grubunu tanımlayan zihniyet deneyimi, görünüşte onun gibi yorumlamadığım bir olay ya da durum karşısında onun davranışı eğer beni şaşırtırsa gerçekleşmiş olur. Bu zihinsel şaşkınlık, tedirginlik insan kendi çevresinden çok farklı bir çevrede bulunduğu zaman hissedilir: Hiçbir zaman katılınmamış olunan bir toplumsal çevre, yabancı bir toplum ya da bir yabancı grubu. Yavaş yavaş bu yabancıların olayları görme, olaylara tepki gösterme biçimleri öğrenilir. Yargıları ve tepkilerini önceden tahmin etmek mümkün olur. Bu kültürel öğrenim (kültür aşılama, kültürleştirme olarak adlandırılır) sayesinde, bütün antropologların iç mantığını yakalamak için yeterli bir süre "ilkel" bir toplumda yaşayarak edindikleri deneyim kazanılır. Çünkü Linton'un dediği gibi, "bir kabile bir tifo salgınını geniş çaplı bir büyücü avıyla önlemek isterse, kendi kültüründe hastalıktan büyücülerin sorumlu tutulması olgusuna mantıksal olarak uyumlu davranır."

Zihniyet kendi içinde bir *dünya görüşünü* taşır ve çevredeki ögeler karşısında *tutumlar* (yani bir şeye karşı varoluş şekilleri) üretir. Çevrenin bu ögeleri herhangi bir öge değildir. Bunlar dünya görüşünün kilit ögeleridir. Sözkonusu zihniyete sahip olan grubun bir tavır takınmak durumunda kaldığı önemli ögelerdir. Bu ögeler *düğüm nesneler* (odak

nesneler) ya da esas referans ve konumlanma nesne kategorileridir.

Örneğin otoritelere, geçmişten kalma geleneğe duyulan saygı, istikrar arzusundan, vb. oluşan *gelenekselci zihniyette*, zihniyetin düğüm noktası niteliği taşıyan nesnelerinden biri "geçmişten kalma kurulu şeyler" genel kategorisi olacaktır. Bu kategoriden bir nesne karşısında, gelenekselci saygı tutumu taşıyacaktır.

Bir zihniyet aynı zamanda, eyleme dönüşmüş davranışlar şeklinde de kendini ifade eder. Bu düzey, bir zihniyetin en kolay gözlemlenebilir düzeyidir.

İşte yapması gereken bazı işleri unutan, sorumluluktan kaçınmak için daima özür arayan, çalışma koşullarına her zaman karşı çıkan, dalgınlıkla en basit disiplin kurallarını sık sık ihlal eden, çoğu zaman geç kalan, görevler arasındaki gerekli koordinasyonu dikkate almadan öncelikle kendisini ilgilendiren işi yapan, kurallara uymamak ve işten kaçmak için ufak tefek bahaneler uyduran, tesadüfen sıkışık bir ortamda ve aşırı yükleme olarak kendisine verilen önemli işleri tümüyle yerine getiremeyen bir birey (kendi yaş grubunu çok iyi temsil ediyor)... Bütün bunlar hedonist (hazcı) bireyci zihniyete özgü davranışlardır.

Zihniyet aynı zamanda, bir inanışlar sistemiyle bağlantılı bir psikolojik eğilimlilikler bütünüdür. Bu inanışlar sistemi şeylere anlam kazandıran bir dünya görüşü oluşturur. Bu sistem davranışları eyleme yönlendirir, hatta belirler.

Zihniyeti üç noktada bir grup ya da bir bireyin tipik davranışlar bütününün indirgenebileceği kurulmuş bir ilkeler veya değerler sistemi gibi düşünmek olanaklıdır. Bu ilkeler grubun ya da bireyin kendine özgü mantığının temelleridir. Bu ilkeler

bütünü kurgusaldır. Davranışların anlaşılmasını ve açıklanmasını sağlayan entellektüel bir yapıdır.

Bireyci-hedonistin ilkeler sistemi şöyle olacaktır: Önemli olan benim zevkim ve özgürlüğümdür; başkalarının, tahditlerin ve kuralların, işin, bunların hiçbirinin önemi yoktur. Bireyci-hedonistin değerleri şunlardır: kendisi, zevk, özgürlük.

Zihniyet nosyonu şöyle sentetik bir tanıma kavuşturulabilir, Griaule gibi etnologlar tarzında şöyle denilebilir: Zihniyet bireyin dünyayı gördüğü şekliyle, dünyadaki kendi yeri hakkındaki görüşünü ortaya koyar. Zihniyet bu durumda, birincil öneme haiz bir sorun gibi konulan şey karşısında varoluşsal bir konuma (varlığın temel yönelimi) indirgenebilir.

Örneğin *"genç kurtlar"*ın portresini çizelim:

"Genç kurtlar"ın eylemleri her zaman, bir tür liberal işletme yönetimi (management) ideolojisi ile haklılaştırılır: faal olmak ve gerçekleştirmek gerekir (bunlar faal ve iradeci işçilerdir); keşfetmek, yaratmak, yeni buluşlar ortaya koymak gerekir (dinamiktirler ve ilericilerdir); sorunları iyi ortaya koymak, tahlil etmek, akıl yürütmek gerekir (bilimsel ve rasyonalisttirler); kumanda etmek, karar vermek gerekir (elitisttirler ve "insan yüzlü" otoriterizmin çekiciliğine kapılmışlardır); kendini ve kendi görüşlerini kabul ettirmek gerekir (kendilerini beğenirler, değerlerinden emindirler, kendilerini vazgeçilmez görürler, güzel dilli ve iyi görünümlü olmalarını kullanırlar); ilişki kurmak, tanımak, iyi konumdaki güçlülerin takdirini kazanmak gerekir (çıkarcı ve hesapçıdırlar).

Değerleri şunlardır: faaliyet, çalışma, akıl, öngörü, değişim, otorite, bireycilik, görünüm ve kişisel uyarlanma.

Genç kurtlar 25 ile 35 yaşlarındadırlar. Genel-

likle teknik bir sözcük dağarcığı, genellemeleri kullanabilme yeteneği, ilişkilerde ve sözlü ifadede rahatlık kazandıkları bir "büyük okul"dan çıkmadırlar. Bu okullarda, çalışan yığınlar karşısında üstün oldukları fikrini edinmişlerdir. Gelecekteki başarılarının modellerini gözlerinin önünde bulmuşlardır: siyaset adamları, büyük devlet hizmetkarları, ünlü bilim adamları, moda genel müdürler...

Yaşam tarzları zihniyetlerinin eseridir. Standing (saygınlık), mesleki ciddiyet, açık fikirlilik ("hava"yı izlerler) ve modernizm imlerinin büyük tüketicisidirler. Aile yaşamları ve eğlence yaşamları mesleki başarı ve standing imlerinin tüketimine dayanır. Karıları, çocukları başarıları ve üstünlüklerini ifade eder. Eğlenceleri çoğunlukla elitist nitelikte ortak faaliyetlerdir: sosyete yaşamı, geziler, inceleme günleri... (buralarda her zaman yerel tanışıklıklar edinilebilir).

Bu portre "genç kurtlar"ın kişisel başarı olan temel varoluşsal sorununu ortaya koyar. Onlara göre dünya, insanın yüksek kapasitelerini ortaya koymasının gerektiği bir mesleki yarış dünyasıdır. Dünyanın ve bu dünyada varoluşun amacının tanımından yola çıkılarak, "genç kurtlar"ın tutum ve davranışlarının oluşturduğu bütün mantıksal ve anlaşılır hale gelir.

Kültür nosyonunda, *içselleştirilmiş kültürle* (bir topluluğun bütün üyelerince içselleştirilmiş) *dışsallaştırılmış kültürü* birbirinden ayırmak gerekir. İçselleştirilmiş kültür bir öncüller ve değerler bütününde sistemleştirilebilecek tasarımlar ve normlardan oluşan bir nebülözdür. Bu nebülöz bireysel psişizmlerde konumlanmış değildir. Bireylerüstü bir bütünlüktür, "zamanın havası" veya davanın gereksinmelerine göre postüle edilmiş kollektif bir bilinç dışında yerleşeceği bir mekan yoktur. (Zihniyet ise

bireysel psişizmlerde konumlanacaktır.) Dışsallaştırılmış kültür kültürel öncüller sistemine bağlı ifadelerin bütünüdür. Bu ifadeler davranışlar, zanaat veya sanayi üretimleri kadar, kültür teriminin dar ve basit bir anlamında sanatsal ve edebi üretimlerdir de.

Zihniyet kavramı *içselleştirilmiş kültür* nosyonu ile kesişir. Sosyologlara göre, zihniyet değerlerden kurulu bir sistemdir; bu sisteme dünya görüşü, düğüm noktası (odak) olan nesnelere karşı tutumlar ve bir grup bireyin (veya bu grubu temsil niteliği olan bir bireyin) tipik davranışları dahil edilebilir.

Zihniyet bir grup için, çevredeki kültürün içerdiği norm ve değerlerin özümsenmesi ile edinilen ortak bir referans çerçevesidir. Zihniyet demek ki, psişizmlerde toplumsallaşmanın bıraktığı bir izdir. Bu tipik davranışlardan yola çıkılarak zihniyetin içselleştirilmiş bir kültürü ifade ettiği söylenebilir. Bu tipik davranışlar sözkonusu grubun kültürünün (geniş anlamda) bir parçasıdır.

IV. Zihniyetlerin İşlevleri

Zihniyet algıda doğrudan yer alır. Zihniyetin oluşturduğu örtük referanslar sistemi sürekli olarak, alınan haberlerin şifresinin çözülmesinde ıskara rolü oynar. Uzun zamandan beridir algıda nesnellik olmadığı biliniyor. Bu türden bir verinin deformasyonu ve yorumlanması olgusu, son bölümde göreceğimiz gibi, zihniyetlerin incelenmesinde projeksiyona dayalı testlerde kullanılır (aynı fotoğraf farklı referans sistemleri üzerine bilgi veren değişik yorumlara konu olabilir).

İlkeler sistemi olarak zihniyet bir ideoloji gibi çalışır ve her türden olguyu açıklamaya çaba gösterir. Bir "dünya görüşü"nün taşıyıcısı olan zihniyet,

gerçeğin bir açıklamasını verir ve böylece kendine göre, anlama ve bilme ihtiyacını karşılar. *Kitle iletişim araçları* her gün, zihniyetlerin bu işlevi gördüğünün kanıtlarını sunarlar. Bir olgu ortaya çıktığında, farklı toplumsal oyuncular o olguda değişik şeyler göreceklerdir. Patronların çalışma özgürlüğünün ihlali olarak gördüğü bir şeyi, sendikalar örneğin işçilerin haklarının korunması olarak görürler.

Zihniyetin değerler sistemi akıl yürütme sürecini devamlı olarak etkiler. Başkalarını ikna etmek için hazırlanan sözde akılcı söylem, zihniyetten bilinçsiz bir biçimde türeyen önsel *(a priori)* yargı biçimlerini haklılaştırma ve rasyonelleştirme çabasından başka bir şey değildir.

Zihniyet bir grubun *kültürel kimliğinin* temel bir bileşkenidir. Bu zihniyet aynı zamanda, bir toplumsal grubun kimliğini oluşturan diğer ögelerle sıkı bir bağıntı içindedir ve bu ögelere bağımlıdır (kökenleri, sahip oldukları şeyler, bileşim, ilişkiler, üretimler, imge...). Zihniyet kendisinden türeyen tutumlar, davranışlar ve söylemler aracılığıyla, grup kimliğini dolaysız bir biçimde ifade edebilir.

Zihniyet toplumsal etki güçlerinin kaynağıdır. Gerçekte iki büyük sosyo-psikolojik mekanizma grupların yaşamını yönetir: edinim-yayılma mekanizmaları ve korunma-savunma mekanizmaları. İlk türden mekanizmalar herhangi bir toplumsal grubu kendi görüşü doğrultusunda örgütlemek için kendi çevresi üzerinde etkili olmaya iter. Bu durumda her grup, çeşitli yollardan kendi değerlerini yaymaya çalışacaktır. İkinci tür mekanizmalar sayesinde, herhangi bir toplumsal grup kendini tehdit altında hissedince kimliğini savunabilecektir (bu ikinci türden mekanizmalara zihniyetlerin değişime direnişi sırasında raslanır).

Zihniyet aynı zamanda, bir grubun iç tutkunluğunun da kaynağıdır. Zihniyet toplumsal katılmanın taşıyıcılığı işlevini de görür. Gruplara, oralarda kendi fikir ve görüşlerimizi bulduğumuz için katılır, üye oluruz. Bu grup mensubiyetinin ayrıca, bir başka temel toplumsal işlevi vardır: güvenlik sağlayıcı işlev. Referans gruplarımızdaki partnerlerimizle mübadele içine girerek, kendi bakış açımıza, davranış biçimlerimize olan güvenimizi güçlendirir, kendi imajımızı ve kendimize olan güvenimizi kuvvetlendiririz.

Sonuç

Zihniyet o halde, bir grup insanın ortak psişik referans örüntüsüdür.

Ortak eylemleri anlamak için zihniyet hakkında bilgi sahibi olunmalıdır.

Gerçekte ortak eylem mantığı sadece durumu tanımlayan dış tahditler sistemince belirlenmemektedir (meğer ki bu sistem ezici bir ağırlıkta olmasın ve üstelik...). Bu durum, yani tahditler sistemi grup ya da gruplarca kendi zihniyetlerine göre değerlendirilir, "algılanır". Bu zihniyet durum içinde grubun çıkar ve hedeflerini tanımlar. Ortak davranış insanlarla tahditler yapısı arasındaki etkileşimin bileşkesidir. Her toplumsal oyuncu, kendi değerleri temelinde, tahditler yapısı içinde yaptığı eylemleri optimalleştirmeye çalışır.

Kararların optimalleştirilmesi ölçütlerinin, hızlı bir kişisel içe bakışla ulaşılan evrenselci psikolojinin kullanılmasıyla elde edilen ölçütler olduğunu ileri süren R. Boudon'un (1977) yöntembilimsel bireycilik postülasını referans olarak göstererek psiko-sosyolojik yöntembilimsel bireycilik postülasını ileri sürüyorum.

Bu son postülaya göre, her oyuncu doyumunu kendi psikolojik değerler sistemine göre (yani kendi zihniyetine göre) en üst düzeye vardırmaya çalışır. Bir oyuncunun kendini içinde gördüğü tahditler sistemi kendi dünya görüşü sistemine göre açımlanamazsa davranışsal kararları önceden tahmin edilemez.

İKİNCİ BÖLÜM
ZİHNİYETLERİN ANTROPOLOJİK ÇERÇEVESİ

Zihniyetlerin antropolojik çerçevesi, her türden zihniyetin içinde yer aldığı insani değer ve sorunların bütünüdür.

Gerçekte, değişik seçimler yapsalar da bütün insanlar, ırk ve kültürlerinden bağımsız olarak belli sayıda birbirine benzeyen temel sorunla karşılaşırlar. Evren nedir? Toplum halinde nasıl örgütlenilmelidir? Başkalarıyla birlikte nasıl davranılmalıdır?... Bu sorunlar karşısında çözümler sınırsız sayıda değildir. Dünyanın ve kültürlerin tarihi insanların bu sorulara verdiği yanıtları öğrenmemizi sağlar. Felsefi öğretiler ve düşünceler tarihi halkların yarattığı değerler ve dünya görüşlerinin nihai bütününü bize sunar.

I. Düğüm (Odak) Niteliğinde Temel Nesneler ve Seçimler

Her türlü zihniyet temel değer yargıları ve öğreti eksenlerine göre bir yere konulabilir. Bütün zihniyetler aynı zamanda, sınırlı sayıda temel düğüm özelliği taşıyan nesnelere ve bu nesneler karşısında alınan tutumlara (ya da bu nesnelere yönelik seçimlere) göre konumlandırılabilir.

Bu referans oluşturan antropolojik çerçevenin sınırlarını belirlemeye çalışmak için, şu soruları kendi kendimize sormak gerekir. Her insanın zorunlu olarak ilişkide olacağı durumlar nelerdir? Bu durumlarda önlerine hangi tercihler çıkar?

Tarihçiler, sosyologlar ve psikologlar bu sorulara belli sayıda yanıt getirdiler. Bu yanıtları hızla gözden geçirelim.

Zamanla ilgili tasarımlar ve konuyu inceleyenlerin zamana karşı tutumları tarih boyunca değişmiş olsa bile, insanlar her zaman bu düğüm niteliğinde nesneyle ilgilenmişlerdir. İlkel toplumların devrevi ve tekrarlanan zamanı zamanların sonu ve son bir hükümle, Yahudi-Hıristiyan düşünce devrimiyle çizgisel zaman haline geldi. Zaman nosyonları ve zamana karşı tutumlar tarihin değişik dönemlerinde, özellikle de 16. yüzyılda meta ekonomisinin gelişmesiyle evrim geçirdi ve zamanın ölçülmesinin gerekliliği ortaya çıktı. Parsons gibi sosyologlar zamanı, insan yaşamının temel ikilemlerinden biri haline getirdi. Her kültür bu ikilem karşısında bir tavır almak, ya geçmişe ya bugüne ya geleceğe önem vermek durumundadır.

Bildiğimiz kültürlerin her biri *insan doğası* karşısında, her zaman bir tavır almıştır. Bu konuda takınılan tutumlar Tanrı'nın yarattığı olarak insandan, biyolojik tesadüfün yarattığı olarak insana kadar uzanır. Lévi-Strauss Oedipus, Cadmos ve Antigon üzerine Yunan efsanelerini tahlil ederek, insanın öz doğası (insanın hakikiliği) üzerine sorularının antropolojik soru olduğunu göstermiştir. Bizim uygarlık çağımızda, günah, bağışlama ve insanlığın kurtuluşu üzerine çeşitli Hıristiyan öğretilerinin insan doğasını nasıl kötü, kötü ama düzeltilebilir veya kurtarılabilir bir şey olarak gördüklerini anımsayalım. Rousseau'nun da içinde yer aldığı, insan doğasının temelde iyi, ama toplumun bozduğu bir doğa olduğunu öne süren romantik akımın önemini anımsayalım. Bu akımın son serüvenlerinden biri de çağdaş "goşizm"dir (aşırı solculuk).

Daha sonra, zaman ve insan doğası tanımlarıy-

la yakından bağlantılı olan *iktidarlar ve insan sorumluluğu* üzerine tutumlar gelir. Bütün kültürler insanda olması gereken güç sorununa eğilmişlerdir. Ya iktidarı yoktur: İnsanın bir kaderi, tanrıları, tanrısı, mizacı veya maruz kaldığı baskılar, toplumsal kuralları, içinde bulunduğu egemenlik-tabiyet konumları veya sosyo-ekonomik koşullar vardır. Ya da eylemlerinden sorumludur ve teknolojik gelişmelere egemendir, bu gelişmeler ona sınırsız bir güç verir ve onu doğanın yıkımından ve genel bir kıyamet riskinden sorumlu kılar (Prometheus insanı, sonra Faust insanı). Chaunu (1978) gibi tarihçilere göre, bu sorumluluk ve yaşamına hakim olma nosyonu Batı uygarlığında (bu hususla ilgili olarak farklı kültürler olduğunu hatırlayalım) 10. yüzyılda, demografik koşullar (yüksek nüfus yoğunluğu yönetim kademesinin yoğunlaşması için elverişli olmaktan çıkar, *familia rustica*'nın parçalanmasına yol açar, toprak açılmasını kolaylaştırır) ve sosyo-ekonomik koşullar (serfliğin zayıflaması, angaryanın azalması, ücretli çalışmanın yayılması...) köylülerin ilk kez, sınırlı da olsa özgürlük ve sorumluluk içinde yaşamalarını olanaklı kıldığı zaman ortaya çıktı. Özgürlük ve mülkiyet filozoflarının bu yaşam içinde oluşmuş nosyonları formel olarak ortaya koymaları için sekiz yüzyıl gerekmiştir.

Bütün kültürlerden insanlar katıldıkları *evrenin* tanımı üzerine tavır almak durumunda kalırlar. Evrene kendilerini çevreleyen gözükmez ölüler gibi veya başka biçimlerde ya da ölümden sonraki gözükmez ruhlar gibi katılırlar. Bu evren doğaüstü güçlerce ve karanlık güçlerce yönetilir. Bu dünyadaki kendi davranışlarına göre az çok düşsel bir niteliği olan başka yaşamlar ve başka dünyalardan önceki geçici yaşam ve dünyadır bu evren. Bu evren yeryüzünün merkezi olduğu özekdeş göklerden olu-

şur; bu evrenin merkezi güneştir ve işleyiş yasaları matematikseldir. Yeryüzünün bir atom, ölümden sonra hiçbir şeyin olmadığı geçici bir yaşam olarak yer aldığı bu evren sonsuzdur. Evren üzerine bu görüşlerin nasıl *insan bilgisi* anlayışlarını (gizemcilik, irrasyonalizm, rasyonalizm...), yaşam ve ölüm üzerine, doğal olan ve doğaüstü üzerine, dolayısıyla *din ve Tanrı* üzerine görüşleri peşinden getirdiği görülür. Kültürel tarihimizde, bugünkü kültürümüzün temel fikirlerinin türümü açısından 16. yüzyılın ne kadar önemli olduğu bilinir. Ekonomik atılım, özgül bir toplumsal sınıfın (burjuvazi) güçlenmesi, işgücü piyasasında dönüşümler, "büyük keşifler" (matbaa, Kopernik "devrimi", denizaşırı keşifler, askeri fetih hareketleri...), entellektüel rekabet ("hümanistler" ve eski metinlerin eleştirel okuması), felsefi düşüncenin yenilenmesi (F. Bacon'un *Novum Organum*'u) yeni bir Doğa fikrinin oluşmasına katkıda bulunur (fiziki-matematiksel dünya) ve maddi verilere bilim tarafından hakim olunması üzerine Descartesçı projenin oluşmasına yol açar (bu fikirlerin oluşturduğu bütün bugünkü yaşamımıza da yön vermektedir).

Bütün kültürlerden insanlar kendi *toplumlarının örgütlenmesi* konusunda tavır almak durumunda kalmışlardır. Bu sorun kıt şeylerin paylaşılmasına ilişkin temel ikilemle bağlantılıdır (Baechler). İnsan yaşamının en temel tahditlerinden biri de hemen hiçbir zaman bütün mallarda mutlak bolluğun yaşanmamış olmasıdır. Bu nedenle, insanlar zenginliklerin bölüşümüne katılmamazlık edemezler. Bu yüzden de her zaman içinde yaşadıkları toplumun örgütlenmesini tanımlamak zorunda kalırlar. Geniş anlamda zenginlikler üç kategoriye ayrılır: iktidar, maddi zenginlikler, saygınlık. Bu üç kategori zenginlik sonsuz miktarda değildir. Herkes ay-

nı anda, bütün iktidarlara, bütün maddi zenginliklere ya da bütün saygınlıklara birden sahip olamaz. Böyle bir şey olabilseydi, zenginlik nosyonu bile ortadan kalkardı. İnsanlar zenginliklerin bölüşümüne, bu zenginliklerin bölüşümünde bazı konumlar elde ederek katılırlar: değişik kriterlere (kalıtım, seçim, güç, yetenek, karizma...) göre bir kişi ya da gruba verilen iktidar veya herkese verilen iktidar; zenginliklerin bölüşüm düzeninin aynısı veya bu düzenden farklı bir saygınlık hiyerarşisi düzeni, bazı başarı kurallarına göre sabit ya da hareketli bir saygınlık ölçeği... Bu tercihler özgül toplumsal örgütlenmeleri belirlerler (krallık, teokrasi, meritokrasi, demokrasi...). Her toplum belirli bir anda, malların paylaşımının neden olduğu sorunlar hakkında, tutarlı olsun ya da olmasın geçici bir çözüm üretir. Bir "düzen" kurar. Üç şematik düzen tipi ayırdedilebilir: geleneksel düzen (malların paylaşılması değişmez kurallara bağlıdır); çoğulcu düzen (hiyerarşiler birbiriyle kesişir, çözümler üyelerin değişken insiyatiflerinin etkisi altında kalır); totaliter düzen (siyasal iktidarı ele geçiren toplumsal grup bütün olanaklı düzenler arasında bu düzeni zorla kabul ettirir). Toplumun örgütlenmesine ilişkin bu sorunsal *sahip olma sorunsalı,* dolayısıyla olmak sorunsalı ve genel *insan eylemi* sorunsalı ile kesişir. İnsan kendi zenginliğini arttırmak (ve kendi varlığını tanımlamak) için çalışmalı mıdır? Kendi varlığını (her türlü toplumsal bağlamın dışında, eğer kendi varlığının bir "doğa"sı varsa) gerçekleştirme çabası göstermeli midir? Etkinlik, üretim (varlığı tanımlayan ve sosyal "varlıklar" edinilmesini sağlayan yapma edimi üzerine merkezileşme) aranmalı mıdır?

Nihayet bütün kültürlerden insanlar, *kendi benzerleriyle olan ilişkileri* konusunda tavır almak zorundadırlar. Parsons ve Shils (1951) başkasıyla

ilişkinin tanımı üzerine tercihlerin beş alternatifle sınırlı kaldığını gösterdiler. Duygusallık-tarafsızlık alternatifi, topluluğa yönelme-kendine yönelme alternatifi, evrenselcilik-partikülarizm alternatifi, kalite-başarı (sonuç) alternatifi ve özgüllük-yaygınlık alternatifi. Bir başkasıyla ilişkide bu genel alternatifler bütün etkileşimlerin önsel *(a priori)* koşullarıdır. Bir eylemin zorunlu olarak içinde yer aldığı belitsel (aksiyomatik) örüntüyü oluştururlar. Gerçekte bu seçeneklerin her biri eylem normu biçiminde açık olabilir. Bu değişik alternatifleri gözden geçirelim.

1. Duygusallık-Tarafsızlık Alternatifi - İnsan başkalarıyla olan ilişkilerinde, eğer ona karşı duygularına öncelik veriyorsa, duygusallık seçimini yapar. Duygularını parantez içine koyuyor ve başkasının sadece işlevine ve eylemlerinin sonuçlarına bakıyorsa, duygusal tarafsızlık seçimini yapıyor demektir. Bu tercihleri düzenleyen normlar şöyle formüle edilebilir: Başkasına karşı duygularını hesaba katmak gerekir / başkasına karşı rasyonel bir biçimde davranmak gerekir.

2. Topluluğa Yönelme-Kendine Yönelme Alternatifi - İnsan eyleminde topluluğun çıkarlarına ya da sadece kendi özel çıkarlarına öncelik verebilir. Bu durumda, ilişkilerindeki davranışlarında normlar şöyle olacaktır: Topluluğun çıkarlarını dikkate almak gerekir, ya da sadece kendi çıkarlarını dikkate alarak davranmak gerekir.

3. Evrenselcilik-Partikülarizm Alternatifi - Başkasıyla olan ilişkiler ya herkese uygulanabilir genel kriterlere bağlıdır (evrenselcilik), ya da bu ilişkiler bazı kişileri bazı başka kişilere göre farklılaştıran özgül düşüncelerce yönlendirilir. Eylem normları bu durumda şöyle olacaktır: Bütün insanlara karşı herkese uygulanabilir nitelikte aynı dav-

ranış ve yargı kurallarıyla hareket etmek gerekir; insan davranışını özel durumlara göre ayarlamalıdır.

4. Kalite-Başarı (Sonuç) Alternatifi - Başkasıyla olan ilişki varlık tarafından kendi öz niteliğiyle yönlendirilir veya başkasının elde ettiği sonuç, başarı tarafından yönlendirilir (sadece sonuçlara bakılarak yargıya varılır). İlişkiyi yönlendiren normlar şu tipte olacaktır: Başkasının global varlığına öncelik vererek hareket etmek gerekir, başkasına gerçekleştirdiğine göre davranmak gerekir.

5. Özgüllük-Yayılma Alternatifi - İnsan başkalarıyla global bir biçimde değil de, bazı özgül yönler temelinde ilişki içinde olmayı tercih edebilir, ya da aksine daha global toplumsal ilişkiler seçeneğine yönelir. Davranış normları bu durumda şöyle olacaktır: Başkasının özgül niteliklerine göre davranmak gerekir ya da başkasına tüm nitelikleri dikkate alınarak davranılmalıdır.

Örneğin evrenselcilik / partikülarizm ve kalite / başarı (sonuç) değişkenleri , kültürler ve zihniyetlerin karşılaştırmalı bir tahlili için ipuçları sağlar.

Başkasıyla (ve genel anlamda nesnelerle) olan ilişkide kültürel tercihlere göre zihniyet

Tercih	*Evrenselcilik*	*Partikülarizm*
Başarı (sonuç)	Teknokratik zihniyet	Elitist zihniyet
Kalite	Ataerkil zihniyet	Çıkarçı zihniyet

II. Felsefeler: Öğretiler ve İdeolojiler

Dünya üzerine genel bir düşünce olarak felsefi sistemler, bilgi ve eylem ilkeleri bize, bir dünya gö-

rüşleri ve tutum alışlar bütünü sunar. Büyük felsefi sistemler (Platonculuk, Stoacılık, Descartescılık, Kantçılık, Marksizm, Varoluşçuluk...) dünyayı tanımlayan bilgi tarzlarına göre ve insanın yapması gerektiğine göre, kendini konumlandırma şekilleridir.

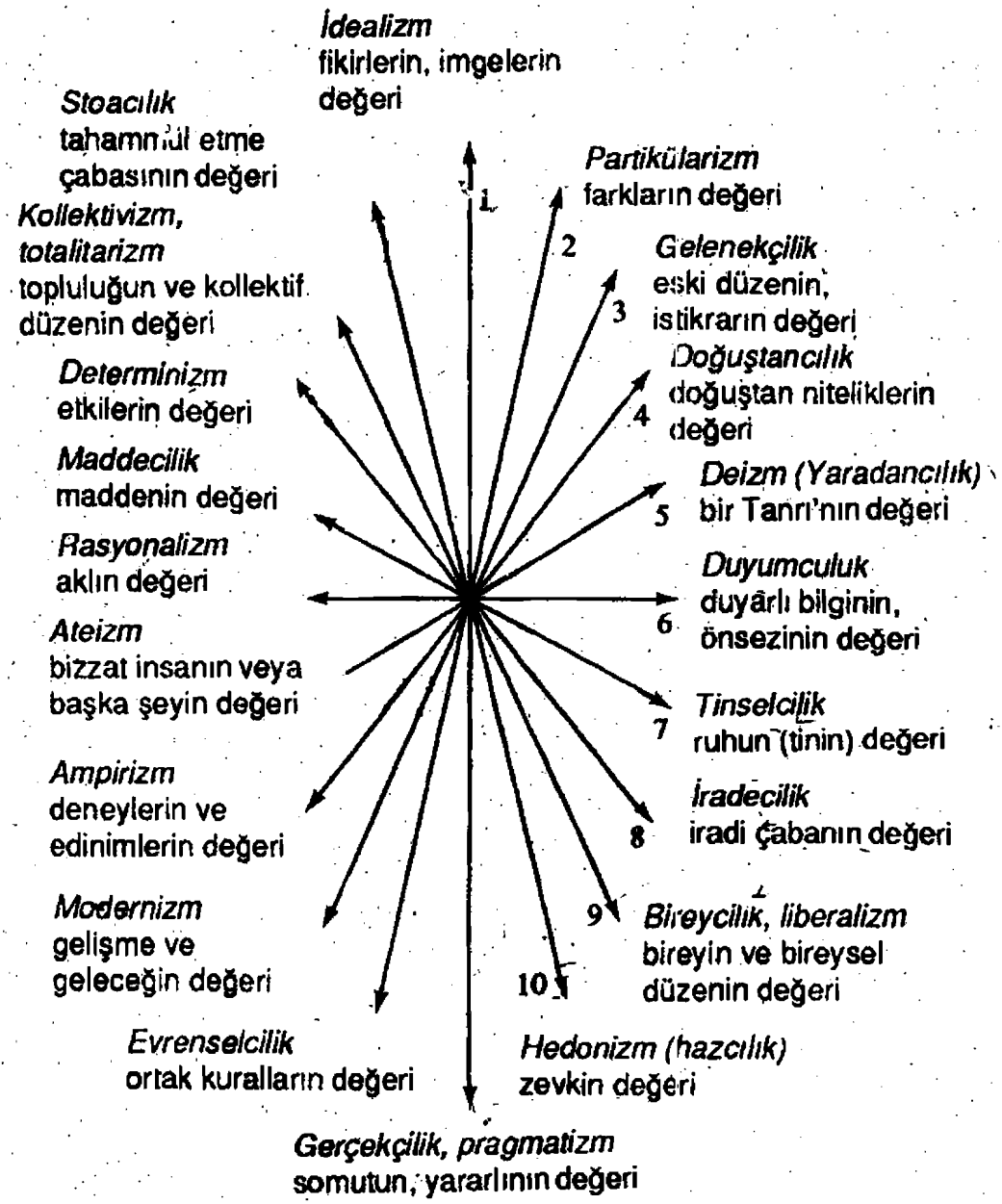
Her filozof felsefesini, daha önceki felsefi sistemlerin eleştirisinden yola çıkarak kurar, kendi önermelerini ve görüşlerini haklı çıkarmaya çalışır. Bu önermeler ve görüşler bütünü, eleştirel aygıtları ve geçerli kılınmalarını sağlayan akıl yürütme yapısı olmadan tek başına ele alınırsa, sadece sözkonusu felsefi sistemin öğretisi formüle edilmiş olunur.

Bir öğreti demek ki, olayların yorumlanmasına ve insan eylemine referans oluşturan, gerçek olarak sunulmuş bir önermeler (postülalar) bütünüdür.

Din sözkonusu olunca öğretiden bahsetmeye insanlar daha alışkındır, ama bu kavram çoğu zaman yazılı olan her türlü referans ilkesine uygulanır; olayların yorumlanmasında ve din konusunda olsun siyaset veya bilimsel bilgi konusunda olsun yararlı olur.

Başlıca felsefi öğretileri şematik olarak sunarsak, belli sayıda düğüm niteliğindeki nesne konusunda alınan tüm tavırları tanımlayan bir "temel eksenler" bütünü belirlenebilir. Gördüğümüz gibi, zihniyet temel bir sorun olarak konulmuş olana göre varoluşsal bir tutumdur, denilebilir. Felsefi öğretiler şeması filozoflarımız ve ideologlarımızın tavır alışların ve önemli sorunların bütününü gözden geçirdiklerini dikkate alırsak, değişik zihniyetlere genel bir çerçeve olmalıdır.

Öğretiler Vitrayı



Eksenlerin düğüm noktaları

1. *Eylemi* yönlediren fikirler ya da olaylar.
2. *Başkalarıyla ilişkileri* yönlendiren evrensel ya da özel.
3. Eski düzen ya da *zamana* değer kazandıran değişim.
4. *İnsanın özelliklerini* tanımlayan armağan ya da deney.
5. Kendilik (kişilik) ya da *insanın dünyadaki yeri hakkındaki anlayışı yönlendiren* kutsallık.
6. *Bilgiyi* yönlendiren akıl ya da duygular.
7. *Bilgi nesnesine* doğru yönlendiren madde ya da ruh.
8. *İnsanın sorumluluğunu* yönlendiren irade ya da etkiler.
9. Toplumsal referans *nesnesini* tanımlayan birey ya da topluluk ve *toplumsal örgütlenmeyi* yönlendiren kollektif düzen.
10. *Yaşam koşullarını* yönlendiren zevk ya da çaba.

Öğretiden kolaylıkla ideolojiye geçilir; ideoloji bir grubun fikirlerinin kuramsal bir sistem olarak örgütlenmesidir. Öğreti gibi ideoloji de bir dünya görüşünü ve o dünya görüşü ile ilgili davranışları açıklamaya ve haklılaştırmaya, yani sonuç olarak ideolojinin rasyonel bir ifadesi olduğu zihniyeti oluşturan gerideki değerleri haklı göstermeye yarayan entellektüel bir yapıdır.

Örneğin *"geleneksel kırsal zihniyet"* denilen şeyi ele alırsak, bu zihniyetin 1, 3, 6 ve 9 eksenlerinde yer aldığı görülür. Gerçekte bu tipteki köylü, önce düzene saygılı ve istikrar arayan bir gelenekçidir. Bilgileri öncelikle pratik ve somuttur, bu bilgiler kuramlar ve usavurumdan çok gözlem ve içgüdüye dayanır. Şiddetle bireycidir, küçük mülkiyetine ve çalışma yaşamını tek başına örgütlemeye önem verir.

Sosyalist ideolojiye katılanların zihniyetini şema üzerinde bir yere yerleştirmek gerekirse, (modernizm, rasyonalizm, maddecilik, kollektivizm) eksenleri dikkate alınacaktır; sonra daha çok pragmatizme mi idealizme mi yöneldikleri tartışılacaktır. İki sosyalist alt-tip tanımlamak zorunda kalınması mümkündür: idealist sosyalistler ve pragmatikler.

Zihniyetlerin, öğretilerin ve ideolojilerin temeli değer yargısıdır. Durkheim'a göre, değer yargısı bir olguyu saptayan gerçeklik yargısından farklıdır. Değer yargısı bir nesneye öznel bir anlam verir. Oyuncunun nesne karşısında yüklenimini belirten bir tercih yargısıdır. Her zihniyet, her ideoloji ele alınan şeyler üzerine bir değer yargıları bütününü ifade eder. Oyuncunun bir nesneler kategorisine (düğüm niteliği taşıyan nesneler) duyarlılaşmasına neden olan şeyler öncelikle ele alınır; farkına bile varılmayan, oyuncunun yaşam evreninin bir parçası olmayan anlamsız şeyler de vardır.

Değer yargısı, şimdiye kadar değer (ya da toplumsal değer) olarak adlandırdığımız şeyden farklıdır. *Değer* bir grubun, ideal ve saygın olduğu kabul edilen bir davranışının kaynağında yatan bir tür yasa ya da kural, genel bir ilkedir. Son tahlilde toplumsal oyuncuların davranışını yönlendiriyora benzeyen, bu ilkedir.

"Eylem" değerinin (bir şeyler yapmak lazım) nasıl "genç kurtlar"ın davranışlarına yön verdiğini ve "istikrar" değerinin (şeylerin değişmemesi gerekir) nasıl gelenekçilerin davranışlarını yönlendirdiğini gördük.

Değer yargılarına gelince, filozoflar ve ahlâkçılar bunları şöyle sıraladılar: a) iyi (toplumsal değer); b) iyilik (ahlâki değer); c) kutsal (dinsel değer); d) doğru (kuramsal değer); e) güzel (estetik değer); f) adil (hukuksal değer); g) kıt (ekonomik değer); h) güçlü (siyasal değer); i) hoş (duygusal değer); j) yararlı (pratik değer); k) sağlıklı (yaşamsal değer).

Bu liste yargı kategorilerinin genel çerçevesini tanımlar. Formüle edilen bütün yargıları ya da bazı konuların, bazı değer yargılarının formülasyonunda duyulan güçlükleri tanımlar.

Ahlâki anlayıştan yoksun bir grup *(ahlâki olmayan zihniyet)* örneğin iyiliği kötülükten, iyiyi kötüden, kutsalı şeytansıdan ayırdedecek kapasitede değildir. Bu türden anlamlandırma kategorileri bu grup için yoktur. Toplumsal çevre gibi toplumsal normlar veya dinsel normlar yaşam evreninin önemli ögelerinden değildir.

III. Sonuç

O halde bütün zihniyetler, yukarda sınırları çizilen büyük öğretisel değerler bağlamında bir yere konulabilir

Bir bakıma bu çerçeve bütün insanların her zaman için birinci derecede önemli saydıkları, yani karşı tavır alamayacakları belli sayıda nesneyle ilgili olarak, olanaklı değer sistemlerinin sınırlarını koyar. Bu nesneler kaçınılmaz bir biçimde, insan olarak durumumuzu belirler.

Yeni tavır alışlarla yeni bir sorunun (yeni düğüm nesnenin) ortaya çıkışının, nasıl sonuçta temel değerlerle ilişkili olduğu üzerinde durulması gereken bir husustur. Örneğin çocuk aldırma konusunda alınan tavırlar büyük zihniyet karşıtlıklarını şu eksenler temelinde ortaya koymuştur: hedonizm (hazcılık)-Stoacılık, ateizm-deizm ve determinizm-iradecilik.

Değerlerin icadı sorunu üzerine, ancak bu çerçevede düşünülebilir. (Zamanımızın değerlerini "icat etmek" gerektiği sözünü sık sık duyarız.)

Yeni bir zihniyet önce, yeni bir sistem içinde temel değerlerin yeni bir düzenlemesi olabilir. Nitekim belli bir sosyalizm, kollektivizmle partikülarizmi bütünleştirmeye çalışır; belli bir liberalizm de bireycilikle evrenselciliği (daha fazla "toplumsal adalet" biçiminde) birleştirme çabasını gösterir. Bu yeni ideolojiler halkta "egemen zihniyet" olduğu düşünülen fikirlerle daha iyi uyuşmaya çalışırlar.

Yeni bir zihniyet düğüm nesnelerin, kendileriyle ilgili farklı tavırlar alınan ögelere ayrılmasından da kaynaklanabilir. Şimdi olduğu gibi, zekâ konusunda doğuştancı, teknik yetenekler konusunda ampirist (insan yetenekleri üzerine tutumların ayrışması) olunur.

Zihniyetlerin oluşumunu inceledikten sonra, değerlerin ve zihniyetlerin değişimi sorunuyla yeniden karşılaşacağız.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ZİHNİYETLERİN OLUŞUMU

I. Kültüralizm ve Tutumların Oluşumu

Tutum terimi herhangi bir şeye karşı genel psikolojik eğilimliliği ifade etmek için kullanılır. Bu eğilimlilik bir anlamda, sözkonusu nesne ile olan bütün etkileşimleri yönlendirir. (Ben'e karşı güvensizlik tutumu vardır, ya da grup çalışmasına karşı bir baltalama tavrı.) Tutumun tanımlanmasını sağlayan bu eğilimliliğin yönelimidir. Somutta bu eğilimlilik bedensel tutumlarda (tutumun ilk anlamı olarak bedenin duruşu) ve akrabalığın sözkonusu eğilimlilikle ilgili olduğu davranış sekanslarında kendini gösterir. Bu davranış sekansları gruplandırılabilir ve öznenin oynadığı rolü tanımlarlar (tutumun ikinci anlamı insanlararası bir durumda az çok iradi olarak oynanan roldür).

A. Kardiner (1969) ve M. Mead'den (1975) alınan örneklerle bir tutumun nasıl oluştuğunu göreceğiz. Önemli bir tutumu ele alacağız: genelde başkasına karşı tutum (bir önceki bölümde gördüğümüz gibi başkaları, insanlık durumunun kendilerine karşı bir tutum alınmazsa olmayacak bir nesnesidir).

Kardiner genç Alorais'nin çocukluğunu betimlerken çevresiyle olan başlıca ilişki tarzının muziplik, hatta kırıcılık olduğunun farkına varırız. Doğumundan itibaren çocuk buzlu bir dereye girer. Çocuğa buzlu banyolar yaptırılır; bu buzlu banyolar derisine iyi gelmez; çocuk tabi tutulduğu besin reji-

minden çoğu zaman rahatsız olur. Annesi doğumundan on dört gün sonra tarlaya döner, onu büyüklerin ihtimamına bırakır. Çocuğuyla arada sırada ilgilenir, yürümek ve konuşmak için ilk çabalarında ona pek yardımcı olmaz, uykusuna pek dikkat etmez, onu keyfi bir biçimde ve ağır şekilde cezalandırır. Komşusundan bir bebek alan ve kendi çocuğunu kızdırmak için onu kendi çocuğunun yanında pehpehleyen anne gibi ona kötü sözler söyler, onunla alay eder. Genç erkek kardeşleriyle ilgilenmeleri gereken büyükler ona sert davranırlar, saygı göstermezler, onu pintice ve düzensiz bir biçimde beslerler, onunla alay ederler, onu tefe koyarlar. Kuşkusuz zaafa kapılarak kendilerinin maruz kaldığı modeli yeniden üretirler... Böyle bir eğitimin nasıl bir yetişkin kişilik oluşturacağını tahmin etmek için büyük psikolog olmaya gerek yoktur. Etnolog yetişkin Aloraisler'in birbirine güvenmediklerini, duygusal bağlanmaya kabiliyetleri olmadığını, erkeklerin kadınlardan korktuklarını ve kadınlara karşı kendilerini dizginlediklerini saptar. Aloraisler her zaman hile yapmaya, çalmaya, saldırmaya çalışırlar ve sadece başkalarınca aşırı gözetim altında tutularak dizginlenebilirler... Bütün bu davranışlar başka olana karşı tek bir tutumla ilgilidir: saldırgan güvensizlik tutumu. Her şey sanki çocukluklarında edindikleri bütün duygusal deneylerden şu tipte bir inancın kaldığını gösterir gibidir: "Başkalarından beklenecek iyi bir şey yoktur."

M. Mead genç Arapesh'in çocukluğunu şöyle tasvir eder. Arapeshler'de bebeğe yumuşak, tatlı, değerli ve korunması, beslenmesi, çevrelenmesi gereken nahif bir nesne gibi davranılır. Baba da bu tam koruma rolünü sağlamak zorundadır. Anne dışarı çıkınca çocuğu, göğsünün altında ağaç kabuğu elyafından omuzdan geçirilmiş bir çanta kayışı için-

de veya yumuşak bir filede taşır. Çocuk açlığını göstermese bile çocuğa sık sık yumuşak bir tarzda ilgi göstererek meme emzirtir. Genç Arapesh'in çocukluğu tümüyle koruma altındadır, örneğin kendisinden hiçbir bağlayıcı ya da zor bir iş istenmez. Etnolog böyle bir eğitimin etkilerini kendi çıkarsar: "Eğitimleri, der M. Mead, başkalarıyla olan ilişkilerin esasının edilgen alıcılık ya da yiyecek ve içki ikramından geçtiğini öğretir onlara." Bu çizgide devam edip her şeyin, bütün duygusal deneyimlerin onlara şu türden bir inancı kabul ettirecek şekilde geçtiğini söyleyebiliriz: "Başkaları beni koruyorlar ve hoşnut kılıyorlar." Gerçekte Arapeshler'in "temel kişiliği" beklenebileceği gibi, edilgen, yumuşak ve alıcıdır. Arapeshler hemcinslerine güvenirler, aralarında çok yardımlaşırlar, savaşmasını bilmezler ve daha saldırgan olan komşularınca ezilir, sindirilir ve ele geçirilirler. Daha çok yiyecek toplayarak yaşayan çiftçi bir halktırlar, hayvanları düşürdükleri taban çukuru ve tuzakların yardımıyla avcılık yaparlar. "Başkalarına karşı güvenli bekleyiş" tutumu hemen her zaman dünyaya karşı güvenli bir bekleyiş şeklinde genelleşir.

Bir tutumu biçimlendiren demek ki, duygusal deneylerin oluşturduğu bütündür. Ama bu duygusal deneyler birbirine benzer; örneğin Alorais bebeğinin başkasıyla olan bütün deneyleri kışkırtma ve kırma temelinde gelişir. Bu duygusal deneyler daha baştan bir ilke içerirler: başka olana karşı güvensizlik. Çünkü kışkırtmak ve kırmak güvensizliği ifade etmektir. Kültürel bir değer niteliği taşıyan, bu ilke tipidir. Alorais toplumunun başka olana karşı güvensizlik değerine sahip olduğu söylenebilir (seçim: insan kötü, kışkırtıcı ve kırıcıdır; sonuç: ona güvenmemek gerekir). Eğitimle aktarılan değer sonuç itibarıyla bu değerdir, çünkü bu değer ço-

cuğun deneyini yaptığı bütün ilişkilerde yeralır. Böylece kültürel değerlerin yeniden üretimi - aktarımı sürecinin tam bir kıvrımına sahip oluruz.

Tutumların oluşumu üzerine tahlilimizin insani olguların incelenmesinde üç inceleme düzeyinin tanımlanmasına olanak verdiğini belirtmek gerekir: davranışların eylem olarak kavrandığı bir dış düzey, tutumların (ya da düğüm nesnelere karşı genel yönelimlerin) kavrandığı bir ara düzey ve diğer iki düzeydeki olguların kaynağı ve temeli olan daha derin bir düzey, ilkeler ya da değerler düzeyi. Bir zihniyet bu düzeylerin birinde tanımlanacak ya da betimlenecektir. Zihniyet aynı zamanda, bir değerler sisteminden çok bir davranışlar bütünü, bir tutumlar bütünüdür.

II. Kültürleşme Yoluyla Zihniyetlerin Oluşumu

"Kültürleşme bireyin kendi grubunun, sınıfının, bölütünün ya da toplumunun kültürünü edindiği süreçtir... Bu süreç dil, üst-diller, örf ve adetler, gelenekler, rol tanımları ve diğer bu türden olguların edinimiyle sınırlanmıştır." (Bastide, 1971, Spindler'i zikrediyor).

•Bu kültürleşme daha çok çocukluk döneminde olur. Bunun için, burada çocukluktaki temel durumlarla ilgileneceğiz; bu durumlar organize oldukları ve çevredeki kültürce çözümlendikleri şekliyle, öncelikli olarak yetişkin zihniyetinin ögelerini şekillendirirler.

Batılı psikologların çocukla ilgili gözlemleri, çocuğun yaşadığı psikolojik etkileri ele alış biçimleri bir yüzyıldır, zihniyetlerin türümü üzerine ampirist bir görüşü temellendirmeye ve geçerlileştirmeye katkıda bulunmuştur.

Bu anlayış insan doğası üzerine doğuştancı anlayışa açıktan zıttır. İnsanın doğduğu zaman bir kaç biyolojik içgüdüsü vardır, ama daha çok bir *tabula rasa*'dır. Bu bakir yaprak üzerine yazı yazacak ve bireyi biçimlendirecek olan yaşamındaki deneylerdir; birey böylece geçmişinin koşullandırdığı bir ürün olacaktır.

Psikologlar her insanın çocukluğunda karşılaşacağı belirli sayıda temel problematik durum saptamışlardır. Toplumsal çevresinin bu durumları çözümlemesine olanak tanıyacağı şekil, onda bu durumları tanımlayan temel ögelere karşı bir dizi tutum oluşturacaktır.

Freud'a göre, insan varlığının temel sorunu Oedipus durumudur; Oedipus durumu mensup oldukları kültür ne olursa olsun bütün insanlarca yaşanır. Oedipus durumu üç ile beş yaş döneminde, yani çocuğun karşı cinsteki ebeveynine karşı aşk isteklerinin belirdiği, buna karşılık aynı cinsteki ebeveyne karşı öldürme isteği de içeren kıskançca bir düşmanlığın ortaya çıktığı dönemde, çocuğun içinde bulunduğu duygusal durumdur. Bu durumun çözümleniş ya da çözümlenemeyiş şekli daha sonraki duygusal yaşamı yapılandırır ve *otorite, aşk ve cinsel ilişkilere* karşı davranışları belirler, kendini ifade etme olanaklarını saptar *(kendine güven durumu)*.

Psikanalizciler bu Freudçu görüşlere dayanarak, *protestocunun* (karşı çıkanların) zihniyetini betimlemiş ve açıklamışlardır (A.Stéphane, 1969).

Protestocu kendi Oedipus kompleksini çözümlemedi ve dolayısıyla *otoriteyle* sorunları var. Bu nedenle, bütün ataerkil otoritelere ve figürlere (ABD'de patronlar, profesörler) karşı çıkar ve herhangi bir "kurtuluş" adına ortaya çıkanların tarafını tutar. Protestocu sadece yıkıcıdır, hiçbir şey gerçek-

leştirmez, ataerkil figürlerin (kamu hizmetleri, devlet temsilcileri, işletmeler...) işlemesini önler. İktidara bu sistemli karşı çıkış aynı zamanda, gerçekliğin basit tahditlerinin de reddedilmesi sonucunu doğurur. Eyleme geçmesini daima olanaksız kılan bir önceki durum vardır. Protestocunun büyük oyunu yasakları simgesel olarak ihlal etmektir, böylece herhangi bir sorunu gerçekten çözmede kesin engel oluşturan güçsüzlüğünü ortaya çıkarır. Protestocu *kendisine* aşıktır ve güvensizdir. En ufak hareket ve davranışlarının önemini arttırmaktan zevk alır, fikirlerini yeni felsefelermiş gibi sunarak değerlendirir. *Aşk ve seks ilişkilerinde*, kendine olan aşkı derin ve kalıcı ilişkiler için engel oluşturur. *Ana figürleriyle* olan ilişkileri çoğu zaman, komplekslerle bağlantılıdır. Özel olarak "tüketim toplumu"nu kendisini gıda ve ilgi bolluğu ile boğan besleyici kötü bir anne gibi yaşar. Bir kaç simgesel soygun ve kırma eylemi ile kendini saldırganca korur. Ayrıca demokrasi de bütün kötülüklerin ("seçimler ihanettir") kaynağı olan, kendi kendisini merkez alan küçük Ben'ine ayrıcalık tanımayabilecek olan kötü bir annedir.

Bu betimlemenin yazarları protestocunun tipik aile yapısının güçlü ve iğdiş edici bir anne ve zayıf ya da olmayan bir babadan oluştuğunu saptayarak yazılarına son verirler. Böyle bir aile yapısının toplumumuzda norm haline gelme eğilimi taşıdığını saptarlar ve protestocu zihniyetin yayılması onları şaşırtmaz (çevresindeki anaerkinin etkisi).

Adler'e göre, sonuçta bütün çocukları derinlemesine etkileyen temel çocukluk durumu, aşağılık durumudur. Gerçekte küçük çocuk zayıftır ve kendi toplumsal çevresine bağlıdır. Savunmasız olarak yetişkinlerin manipülasyonlarının esiridir. Aile durumu bu aşağılanmayı çözümlemek için ona bazı

imkanlar tanır. Büyük kardeş ya da küçük kardeş, kendi kabilesinin şu veya bu üyesi tarafından pohpohlanan ya da reddedilen, desteklenen ya da karşı çıkılan çocuk olmasına göre..., kendi özgün aşağılık duygusunu telafi edecek uygun bir yol bulacaktır. Ailesinde edindiği alışkanlıklar onu derinlemesine etkileyecek ve daha sonra başkalarına (kendi insan ilişkileri anlayışı) ve iktidara (başkası üzerinde etkili olma anlayışı) karşı tutumunun düzenli biçimler almasını sağlayacaktır. Örneğin büyük kardeşinin sürekli alaya aldığı, ancak büyük kardeşinin otoritesine kurnaz davranarak, diğer erkek ve kız kardeşlerini çevresinde toplayarak karşı çıkabilecek olan bir küçük kardeş yetişkinliğinde, güçlü hiyerarşik iktidara karşı *lider-komplocu-muhalif türünden bir zihniyete* sahip olacaktır.

K. Horney'e göre, bizim kültürümüz insanlara rekabet ve başarısızlık, duygusal yalnızlık ve güvensizlik temelli birbirine benzer tipte durumlar önerir. Bu durumlara karşı durmak için insan "nevrotik" (nevrotik çünkü kendi gerçek doğasını yansıtmıyor ve onu rahatsız bir konuma sürüklüyor) tutumlar geliştirdi. Çağdaşlarımızda durumlara göre değişen nevrotik tutumlarla karşılaşılır: her ne pahasına olursa olsun sevgi ve onay arayışı *(çocuksu zihniyetin* "bağımlı"sı); her türlü ilişkiyi reddetme, yaşamdan çekilme *(bir kenarda yalıtlanmışların zihniyetinin* "mesafelisi"); başkalarından hayranlık ve saygınlık bekleme (*teşhirci zihniyetin* "gösterişçisi") ve nihayet zorla iktidar, kişisel başarı ve "tartışılmaz kabul" arayışı (*sömürgen ve horgörücü zihniyetin* "şef"i).

E. Fromm'a göre, toplumumuzun yaratmış olduğu temel durum duygusal tecrit olmuşluktur. Modern insan özerklik, özgürlük, seçim yapma olanağı bakımından kazanmıştır, ama buna karşılık

bütün duygusal bağlar gevşemiştir. Modern insan duygusal olarak tecrit olmuştur, dolayısıyla güvensiz bir konumdadır. Bu tecrit olmuşluk durumundan egemen "tutumlar"a dayanan büyük "karakter" tiplerini belirleyen belirli sayıda "kaçış mekanizması" aracılığıyla kurtulmaya çalışacaktır. Fromm şu tutumları ayırdeder: 1) Her türlü iyi şeyin kaynağının çevrede bulunduğuna ilişkin varoluşsal gerçekliğe dayanan alıcı tutum. Bu tutum, *edilgen ve bağımlı bir zihniyet* verir. 2) Her türlü iyi şeyin kendi dışında bulunduğu ve bu iyi şeyin başkalarının bağışı ile değil, güç ve hile elde edilebileceği gerçeğine dayanan sömürücü tutum. Bu tutum, *sömürücü bir zihniyet* yaratır. 3) Biriktirimci tutum. Duygusal tecrit olmuşluk ilk durumlardakinin karşıtı bir etki yaratmış ve dışardan iyi bir şeyin gelemeyeceğine bireyi ikna etmiştir. Bu zihniyeti paylaşan bireyler bir şeyler edinmeye ve kendilerinden hiçbir şey vermemeye çalışırlar. Bir *kuşatılmış kişi zihniyetine* sahip oldukları söylenebilir. 4) Kökleri, tecrit olmuşluğu kırmak için bizzat Kendi'nin mübadele parası olarak düşünülmesi şeklinde Kendi deneyimine kadar uzanan merkantil zihniyet. Bu zihniyete sahip olan bireyler hoşa gitmek için, mümkün olduğunca çekici gözükmeye çalışırlar. *Ayartıcı bir zihniyet* taşırlar.

E. Fromm'dan alınan bu örneklerden yola çıkarak, duygusal tecrit olmuşluk olarak adlandırılabilecek ortak bir durumun, nasıl farklı zihniyetler yaratabildiğini saptamak ilginçtir. İnsan bilimlerinde determinizm mutlak olmaktan uzaktır, bir durumun temel ögesi bütün durumu açıklamaz. "Öznelerin temayülleri" ile ve kendi aralarında birleştirilmiş etkilerinin tam bir kesinlikle öngörülmesi zor olan başka etmenler işe karışırlar.

A. Hesnard'a göre (1949), çocukluktaki kaçınıl-

maz ve en önemli durum yasaklarla karşılaşılması ve bu yasaklarla mücadeledir. A.Hesnard 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında toplumumuzdan sözederken, bu durumun genel olarak bir suçluluk duygusu ortamında geçtiğini söyler. Bütün geleneksel Hıristiyan eğitimi suçluluk duygusu uyandırıcıdır. Her zaman "günah işlenecek"tir, Tanrı'dan, Şeytan'dan ve Cehennem'den korkmak gerekir. Buna eğitim modellerinin cezalandırıcı (kaba ete vurma, kıl kırbaç, hapis, kuru ekmek...) ve ruh karartıcı (itaatsiz çocukları alıp götüren kurtlar) niteliğini de ekleyelim.

Böylece geçmiş yılların kültürünün yasaklara yaklaşış şekli, *korkak-suçluluk duygusu taşıyan bir zihniyete* sahip yetişkin kuşaklar üretti. Tam tersine, geleceğin suçlularının çocukluk dönemi incelenince, bunların çocukluklarında yasak, tahdit ve ceza ile karşılaşmadıkları, çağdaş "kral çocuk" eğitiminin Hesnard'ın betimlediği eğitim şeklinin tam karşıtı olduğu söylenebilir. Böyle muhafazalı bir eğitim narsisizmi (kendine aşık olma), tahditlere karşı tahammülsüzlüğü, her şeyin mümkün olduğu fikrini geliştirir; bu nedenle, *suçlu zihniyetinin* kurucu ögeleri toplumun hoşgörü sınırlarını sürekli olarak yoklama ve kışkırtıcı tutumlardır.

Laing (1968) ve anti-psikiyatrlarla birlikte, çocukluktaki kaçınılmaz ve en önemli durumun kişisel kimliğin kuruluşu durumu olduğu söylenebilir. Davranışları, tutumları, düşünceleri... ile sosyal-duygusal çevre, çocuğa devamlı olarak kendisiyle ilgili bir tanım önerir. Çocuk "herhangi bir şeye benzeyen cesur küçük", "bir şeyler yapan yaramaz büyük kardeş..."tir, vb. Buna karşılık, çocuğun kimliğinin tanımı daha karmaşık olan, aile sistemi içinde rollerin saptanması mekanizmalarınca belirlenmiştir. Örneğin "annesinin oğlu", "kadınlar alt-

grubunun sözcüsü" rolü, vb. (bkz. A. Mucchielli, 1983, s. 290-295). Bir başka deyişle, çocuğun hemen yakınındaki sosyal-duygusal çevre ona, kendisiyle ilgili bir tanım ve oynaması gereken bir rol önerir. Ona böylece bir kimlik "kabul ettirilmiş" olunur. Bu da bireyin duygusal yakınlarına ve kendine karşı tutumlarını biçimlendirecektir, kendisiyle ilgili tanımı bu şekilde yaşayacaktır. Laing psikiyatr olarak, ebeveynin negatif kimlik oluşturucu nitelikteki iğnelemelerinin (sen şu değilsin, sen hiçbir zaman şu olamayacaksın, sen benim artık cici bebeğim değilsin) çocuğun kendine olan güvenindeki yıkıcı etkilerini inceler (bkz. *Identité* (Kimlik) "Que sais-je?" dizisi).

Bütün bu belirtilen psikologlar, belirli düğüm nesnelere karşı tutumların oluşumunda etkili olan bazı durumların varlığı hakkında hemfikirler.

Ele aldığımız örneklerde, bireysel psikolojik düzeyden kolaylıkla kültürel düzeye geçtik. Bu etkilerin antropolojik, kültürel ve bireysel düzeylerini betimleyerek toplumsallaşmanın etkileri düzeyini belirleyelim.

Antropolojik düzey tüm insanlarda olan durumların oluşturduğu bütündür (yaş, cinsiyet farklarının varlığı...). Bu durumlar mensubiyet kültürleri ne olursa olsun az çok bütün insanlarca aynı şekilde yaşanır. Dolayısıyla aynı türden iz bırakırlar. Temel insan ihtiyaçlarının (bir kaç doğuştan psikolojik ihtiyaç dışında) kökeninde bu, vardır (Linton). Örneğin "kendini kanıtlama ihtiyacı"nı (ya da iktidar, egemenlik, kendini gerçekleştirme, yarışma...) ele alalım. Bu ihtiyaç bütün kültürlerde, erkeklerde kadınlara göre daha gelişmiştir. Margaret Mead (a.g.e., s. 148) bunun, küçük kız çocukla küçük erkek çocuğun anneyle olan ilişkilerinde yaşadıkları durumların farklı oluşundan kaynaklandığını gös-

terir. Küçük kız hemen annesiyle özdeşleşebilir. Başarısı kendini gerçekleştirme imajını hemen bulur. Küçük erkek çocuk için durum çok farklıdır. Annesinden farklı olduğunu, varolmak için annesinden farklılaşması gerektiğini anlar. Kimliğini annesinin dışında oluşturmak zorundadır. Dolayısıyla küçük erkek çocuklar kendini kanıtlama ihtiyacına temel oluşturacak olan şu psikolojik sonucu çıkarırlar: "Varolmak için kendimi kanıtlamam gerekir."

Kültürel düzey, bir kültürün tipik ve ortak durumlarının bütününden oluşur. Örneğin her kültürde, bireyler üzerinde aynı etkiyi yapan bir ortak "birincil kurumlar" bütünü vardır. Örneğin süt çocuklarına analık, çocukların eğitim (aile, okul...), bireylerin toplumsallaşma (ödüllendirme- cezalandırma sistemi, normlar ve bunları uygulayan kurumlar) tekniklerini sayalım. Bu ortak etkiler aynı kültürden bütün bireylerde, "temel kişilik" diye adlandırdığımız şeyi oluşturan davranış şemaları ve değertutumlar bütününü biçimlendirir.

Bireysel düzey özel olarak her bireyin yaşadığı etkileyici nitelikteki durumlardan oluşur.

Bir zihniyet, çeşitli mensubiyet gruplarıyla ilgili değerler dizisinden oluşur: kendi geniş kültürel grubumuzun değerleri (Batı uygarlığı); kendi ulusal kültürel grubumuzun değerleri (Fransız toplumu); içinde yaşadığımız çeşitli daha dar grupların değerleri (ailemiz, mesleki grubumuz, siyasal grubumuz...). Bu değerlere gönderme yaparak şu zihniyetler sayılabilir: Batı zihniyeti (rasyonalist, ampirist, bireyci...); Fransız zihniyeti (bireyci, anarşist, eleştirel...); ya da şu veya bu mesleki zihniyet.

III. Zihniyet ve Yaşam Ortamı

Yaşam ortamının halkların psikolojisi üzerinde

etkilerine ilişkin ilk sistemli değinmeleri bulmak için Herodotos'a (Tarih'in babası) kadar çıkılabilir. Herodotos yeryüzü şekilleri, rüzgr rejimi, sıcaklık farkı, vb. gibi etmenlerin yaptığı etkiye göre, halkların mizacı konusunda bir sınıflama yaptı.

Halkların psikolojisinden sözederken kuşkusuz Montesquieu'yü ve Montesquieu'nün ünlü ortamlar (çevreler) kuramını belirtmek gerekir, Montesquieu'ye göre, fiziksel ortam ve özellikle iklim bedenler dolayımıyla halkların psikolojisi üzerinde belirleyici bir etki yaratır. 19. yüzyılda, "sosyal bilim" okulu denilen okul coğrafi determinizmi en uç noktasına vardırır. Bu aşırılıklardan sonra, halkların psikolojisi yaşam ortamının etkileri konusunda bilimsel bir araştırmanın temellerini atamadan, etnoloji ve sosyal psikolojinin içinde erir. Bu bilimsel temeller kanıtladığım gibi (1983), sözkonusu yaşam ortamının temel yapısı ve içerdiği ve insanların kabul etmek durumunda kaldığı örtük mantık açımlanarak bulunabilirler.

Kültüralistlerin incelemelerinin bize hissettirdiği gibi, her durum kendi mantığına sahiptir. Bu mantık kendisini sınırlayan etmenlerin gücüne göre, duruma daha az ya da daha çok egemendir. Sonuçta mantık aynı durumda yaşayan insanların zihniyetini biçimlendirir.

Bu fikri bir kaç örnekten yola çıkarak geliştireceğim.

Yağışlı Tropikal Orman Çevresinin Mantığı ve Yerlilerin Zihniyeti - Uzmanların gözlemlerini özetlersek (G. Rougerie, 1975), böyle bir çevrede duruma ilişkin tahditlerin üç temel ögeden meydana geldiği görülür: 1) görünüşte yaşam koşullarının kolaylığı; 2) dış dünya ile mücadelesinde insanın kesin bir biçimde altık konumda bulunması; 3) yaşam ufkunun kapanmış olması.

1) *Sürekli yüksek düzeyde su bulunması ve havanın sıcak olmasını sağlayan mükemmel iklim koşulları vardır.* Bitki örtüsü bakımından yıl boyunca zengindir. Kesik kesik bir bitkisel gelişim ritmi yoktur. Bitkisel çevrenin zenginliği sürekli olarak yiyecek toplanmasını ve avcılık yapılmasını olanaklı kılmaktadır. Kademeli hasatlarla geniş bir ürün demetinin yetişmesi kolaylıkla sağlanmaktadır. Sıcaklık giysi ve sığınak sorununu ortadan kaldırmaktadır.

2) *Ama iklimin etkisi aldatıcıdır.* Bol miktarda mikro-organizmaya, parazite raslanır. Hastalık taşıyıcı böcekler salgın hastalık yayarlar ve insanların direnci, ölüm oranı üzerinde etkili olurlar; özellikle çocuk ölüm oranı yüksektir. Bağırsak parazitleri ya da karaciğer parazitleri mikropların işini kolaylaştırır. Öte yandan, bitki örtüsü çiftçiye sürekli engeller çıkarır. Çiftçi işini bırakır bırakmaz toprağını çalılıklar kaplar.

3) *Köy ormandan açılmış bir düzlük üzerine kuruludur.* Çevresinde yüksek ağaçlardan bir duvar vardır. Gıda maddesi üretilen topraklar görülmez, buralara giden patikalar hemen ormana girer, ormandan çıkılınca hemen başka düzlüklere girilir. En yüksek noktalarda, insan sadece ormanla (az ya da çok yüksek) ve üretim için açılmış bir kaç alanla karşılaşır.

Coğrafyacıların bu gözlemlerine yerli halkların davranışları ile ilgili betimlemeler eklenir. Coğrafyacılar yerli halkların "cesaretlerinin kırılmış olduğunu ve insan gruplarını neredeyse tamamen savunma niteliğinde bir yerinde saymaya yönelten bir tevekkül ve nemelazımcılık anlayışına kapıldıklarını" anlarlar. Coğrafyacı yerli halkları ürün yetiştirme, hasat ve ürün saklamada ustaca davranmamakla ve ileri görüşlü olmamakla suçlar. Halklar

der, sürekli gelecek kuşak kaygısı taşıyorlar, bu da "kan bağlarına önem verme şeklinde biyolojik güvenliğe korkulu bir sarılma"ya yol açıyor. Yerliler dış dünyayı kendilerine karşı olan güçlerle (su, orman, yer tanrıları...) doluymuş gibi görüyorlar. Animisttirler (canlıcı) ve çok sayıda koruma usulleri geliştirmişlerdir. Kısaca coğrafyacı şu sonuca varır: O halklar "açık mekanlar dünyası"nın karşıtı olan "kapalı mekanlar dünyası"na aittirler; bu iki dünya birbirine temelden karşı iki ayrı zihniyetıe bağlantılıdır.

Yaşam ortamı mantığının özümsenmesine dayanan kültüralist bir bakış açısı benimsenirse, *yaşam durumunun yapısının kendi mantığını halka kabul ettirdiği söylenebilir.*

Yaşamın görünürdeki kolaylığına bakan sakinler çaba harcamanın gerekli olmadığı sonucuna varırlar. Çevrelerine karşı mücadelelerindeki altık konumlarından hareket ederek çabalarının boşuna olduğu ve güvenilir ilişkilere sığınmanın daha iyi olacağı sonucuna varırlar. Yaşam ufkunun kapalılığı yüzünden başka bir şeyin yapılamayacağı sonucuna ulaşırlar. Bu yaşam ortamı onlara bir şey yapmak için zahmet etmenin gereksiz olduğu görüşünü aşılar. Üç mantıksal öncül ortaya çıkar: 1) çaba göstermek gereksiz; 2) harcanan çabalar hiçbir işe yaramıyor; 3) başka şey yapmak mümkün değil. Bu üç öncül kaderci zihniyetlerinin temelini oluşturur ve davranışlarını yönlendirir: Ne yaparlarsa yapsınlar anlayışı, törensi sığınma ve savunma davranışları, entellektüel edilgenlik.

Kentsel Çevre Mantığı ve Kentli Zihniyeti - Biraz formelleştirerek, G. Simmel'in ünlü bir makalesini burada anlatacağım (1979).

Simmel'in tasvirine göre, kentsel çevre dört temel yapısal öge tarafından nitelenir: 1) insan üze-

rinde yoğun bir biçimde çeşitli dürtüler yaratır; 2) kentsel çevrede insan ilişkileri hemen hemen tümüyle para dolayımından geçer; 3) varolmak, yaşamak için mücadeleyi insan partnerler arasında entellektüel tipte bir mücadeleye indirger; 4) insanlardan etkinliklerin ve zamanın rasyonel bir biçimde örgütlenmesini ister.

Bu özelliklerin her birini, her defasında insan üzerinde etkilerini inceleyerek ele alalım.

1) Kent bir çekicilikler odağıdır. Bütün bu çekim noktaları, hızlı şoklar ve sarsıntılar karşısında, insanın savunmacı bir mesafelilik tepkisi vardır. Bütün ilişkilerinde sonuna kadar angaje olmaz, zihinsel bakımdan dağılmadan çekim noktalarını yanıtlayamaz. htiyatlı davranmak zorunda olması onu duyarlılığını kontrol etmeye ve yanıtlarını entellektüel düzeyde geliştirmeye zorlar.

2) Kentte ilişkiler para dolayımıyladır. Her yerde ve her zaman kendini gösteren, insan bireyselliklerinin algılanmasında tarafsızlığı sağlayan para kalite anlayışının yitirilmesine neden olur, kaliteye karşı kayıtsızlık tepkisi yaratır. Farkları fiyat farklarına indirger. Bu ilişkiler daha önce görülmüş olan mesafe alma ve entellektüel bir nitelik kazandırma olgularını güçlendirir.

3) Yaşamını idame ettirmek için mücadele kendine benzeyenlerle çözümlenen bir mücadeledir. Yaşamın idame ettirilmesi doğaya karşı mücadele ederek sağlanamaz. Üstelik toplumsal yoğunluk rekabeti arttırır, uzmanlaşılmasını gerektirir, farklar keşfederek başkalarından farklı olmaya zorlar. Bütün bunlarda bir kendini kanıtlama isteği görülür.

4) Kent etkinliklerin ve zamanın rasyonel bir biçimde örgütlenmesini gerektirir. Mübadelelerde her şeyin hesap olduğunu gördük. Mübadelelerde kesinlik artıyor; her konunun uzmanları vardır, bu-

luşma yerleri, buluşma saatleri vardır... Bütün bunlar zekânın önceliğini ve duygusal olanın hakimiyetini, dolayısıyla dış dünyanın "doğa"yı zedelediği duygusunu güçlendirir. Kent organizasyonunun (kent içi dolaşım, yönetmelik, idare...) güçlendirdiği bu duygu bireycilikle çelişir ve kırıcılığa yol açar, peşinden de bir dizi saldırgan tepki getirir.

Kent o halde, mesafeli davranma, konuları entellektüel bir düzeye taşıma ve yarışma tutumlarını besler. Simmel'e inanmak gerekirse kentli her şeyden biraz bıkmış, kendini kanıtlama eğiliminde bir akılcıdır.

Kültürleşme Şoku ve Kültürel Kimlik Bunalımı - Tropikal ormanlarda doğmuş bir kişinin kentsel yaşam ortamına yerleştirilmesinin veya tersinin yapılmasının o kişiyi nasıl bir şaşkınlık içinde bırakacağını tahayyül etmek kolaydır. Bu kişilerin her biri yerleştirildiği bölgede, uyum içinde olmadığı bir dünyadadır. Bu kişilerin temel tutumları uygun olmadıkları bir yaşam mantığı ile çatışır. Bu şok kültürleşme şoku dediğim olgudur. Yaşam ortamı ile dünya görüşü arasındaki uyuşma hali artık yoktur ve bu da bir tedirginlik duygusu verir.

Topraklarından ve köylerinden kopartılmış, gelişme ve değişiklik isteğinin kendi ülkelerinin kentlerine veya eldorado olarak görülen yabancı kentlere ittiği dünyadaki bütün göçmenleri düşünelim.

Bu sırada yaşanan kimlik bunalımı, kendini kötü hissetme duygusu, peşinden getirdiği savunmacı nitelikte kendi içine kapanmaya yönelik tutumlar veya talepler alayı ile birlikte, bu zihinsel mantıkların (zihniyetlerin) yeni yaşam ortamına uymamasından kaynaklanır (kimliğe yönelik tehditlere karşı savunmacı tepkiler konusunda, okuru "Que sais-je?" dizisinden *Les Mécanismes de Défense* -Savunma Mekanizmaları- kitabına gönderiyorum).

Bu açıklama herhangi bir toplumda "uyum sağlayamayan" bütün gruplar için geçerlidir. Uyum sağlayamıyorlar, çünkü kültürleri farklıdır. Bu gruplar gelişmeleri sırasında, diğer grupların olağan ve genel yaşam ortamlarında sürekli olarak geçerliğini yitiren kendine özgü bir mantıkla yuğrulmuşlardır. Bu nedenle, yoksunluk duyguları süreklidir, çünkü kimlik ve denge duygularını yeniden bulmak için "hakim" mantığı yıkmak ve değiştirmekten başka yolları yoktur, devamlı talepleri budur. Batı demokrasilerini sarsan suçluları, teröristleri ve çeşitli aktif azınlıkları düşünelim. Kendi değerlerini geniş ölçüde yayan kentsel uygarlık onlara ideal norm olarak bireyciliği ve ifade özgürlüğünü önerdiğinden talepleri gitgide daha saldırganlaşır; bu normları protestolarında silah olarak kullanırlar.

IV. Çalışma Ortamı ve Mesleki Zihniyetler

Gördüğümüz gibi, yaşam ortamıyla olan ilişkiler kendi içinde bazı ilkeler taşırlar ve bu ilkeler özümsenir. Yaşam ortamı zihinsel alanı soldurur.

Meslek yaşamına gelince, bir mesleği uzun süre uygulamış olmanın nasıl bir dünya görüşü ve zihniyet aşıladığı bilinir. Kırk yıllık muhasebecilik deneyi insanı, kırk yıllık müşteriye satış deneyi ile aynı biçimde şekillendirmez. Mesleğin tahditlerinin kendine göre bir mantığı vardır ve uzun vadede bu mantığın izleri taşınır.

Mesleki zihniyetler üzerine incelemeler, daha önce anlattığım durumsal mantıklar kuramınca belirlenen kültüre ağırlık veren görüşleri kanıtlar niteliktedir.

Örneğin C. Lévy-Leboyer (1971) uzun bir anketle, bazı mesleklerin temel tutumlarını ve egemen

değerlerini belirlemeye çalışmıştır. Çiftçilerin, denizcilerin ve madencilerin mesleki zihniyetleri arasındaki akrabalığı ortaya çıkarmıştır.

Bu meslek gruplarının hem iradeci hem de uyarılmış bir zihniyetleri olduğu ileri sürülebilir. Gerçekte çalışkandırlar ve yüzde 75'i "inatçı bir çalışmayla her şeyin üstesinden geleceğini" sanır. Başaracaklarına inanmazlar: yüzde 90'ı "ne yaparlarsa yapsınlar şanslı olmadıklarını" düşünür. Üstelik boş inançları vardır, kötü kaderden korkarlar, doğal ögelerin gerisinde özel bir iradeye sahip bazı canlıları ya da bütünlükleri görürler.

Bu mesleki grupları niteleyen şey, çalışma ortamlarının aynı yapıda olmasıdır. Her üç meslek de: 1) doğayla (toprak, deniz, madenler) doğrudan ilişki içindedir; üstelik 2) bu işlerde çalışmak doğrudan bir fiziksel çaba ister (makineler aracılığıyla olsa da) ve çabalarının sonucu doğrudan görülür (sürülen toprak veya hasat, tutulan balık, çıkartılan maden); nihayet 3) bu işlerde kendilerini tehdit eden ve çabalarını boşa çıkaran öngörülemez ve felaket niteliğinde doğal koşullar etkili olur (dolu, fırtına, grizu patlaması, su baskını...).

Dünya ile (burada iş ile) olan ilişkinin yapısı içindeki değerleri damıtır. Bu değerler sözkonusu ilişki yapısından kaynaklanan gerekler ve tahditlerle benzeşir.

Crozier gibi bir sosyolog *kadroların zihniyetini* biraz buna benzeyen örtük bir mantıkla betimlemiştir. Bu zihniyet "stratejik" denilen zihniyettir. Kadro liberal yönetime inanır: Otoriter- mesafeli olmamak gerekir, yakın olmak ve birlikte çalışılan kişilerle konuşmak daha iyidir, açıklamasını ve ikna etmesini bilmek gerekir, kendi ekibinle iyi bir çalışma ortamı kurmak her zaman için daha iyidir. Kadro kendi üstünlüğüne inanır: diplomaları ile elde et-

tiği, doğal olarak sahip olduğu ve etkili olmasını olanaklı kılan, yine zekasından kaynaklanan doğuştan bir üstünlük. Tartışmayı, tartışmalı toplantıları, birbirine karşı çıkışları sever. Hatta bunları işin iyi gitmesi, ona göre her zaman varolan iyi teknik sonuçların üretilmesi için gerekli bile görür. Crozier'nin dediğine göre, ilişkiler açısından davranış modeli sürekli pazarlık modelidir. Kendi altlarıyla olduğu kadar iş arkadaşlarıyla veya hatta üstleriyle de pazarlık yapar. İlişkilerde kavşak konumu veya tampon kademe konumu böyle bir davranışı gerektirir. Kadro otoriteyi kabul eder, ama otoriteye rahatlıkla da karşı çıkar ve sorunlarına çözüm bulmak için iş arkadaşlarıyla tartışmayı tercih eder. Kendisinin ikna edemediği ya da doğal karizmasının etkisi altına alamadığı iflah olmaz protestoculara fazla değer vermez. Kadro devamlı olarak kendi benzerleriyle rekabet içindedir. Fikirlerinin benimsenmesi, çabalarının ve değerinin kabul edilmesi gerekir. Yapması gereken bir "kariyeri" vardır ve kendi durumunu devamlı olarak iş arkadaşlarının veya aynı dönemden olduğu arkadaşlarının durumuyla karşılaştırır. Kadro meslek yaşamının her dakikasında mücadele etmesi gerektiğini düşünür. Bu mücadele içinde sürekli belli ölçülerde risk alır. Özellikle yerini ve statüsünü yitirme riskini. Bütün toplumsal ilişkilerde, kendi değerinin tanınmasının pazarlığını yapar. Zaten değerini çok sayıda standing (saygınlık getiren) tüketim nesnesiyle başkalarına sergilemeyi sever.

Sainsaulieu (1976) bir dökümhanede ağır iş yapan işçilerin, *işçi dayanışması zihniyetini* betimler. Bu dökümhanede iş koşulları bir 19. yüzyıl fabrikasına benzer. Bu döküntü ortamda çalışma koşulları yorucudur. Tehlike vardır (ateş, füzyon halinde metal...). Sadece fizik güç işe yarar, biraz para kazanı-

lır, hiçbir gelecek ve yükselme perspektifi yoktur. İş devamlı tekrarlanan bir iştir, hiçbir inisyatif gerektirmez, parçalar çok sayıda yapılır. Bir çok işçi bu yaşam koşullarına dayanamaz ve iş değiştirme sıklığı fazladır. Bu koşullar altında, işyerlerinde ortak bir zihniyet gözlemlenir. Bu zihniyet şu tutumlardan meydana gelir: itaat ve ustabaşının otoritesinin kabul edilmesi, iş sırasında karşılıklı yardımlaşma, farklılıkları dikkate almak istememe, polemiğe ve fikir tartışmalarına karşı çıkma (dolayısıyla grup tutkunluğunu aramama), uyuşum arayışı, azınlıkların çoğunluğa bağlanması.

Aynı yazar elektroteknisyen ustaların tamamen farklı zihniyetini de betimler, *seçici bir yakınlıklar zihniyetine* sahiptirler. Bu zihniyet çalışma ortamları ve işlerinin niteliği ile anlaşılır.

Bu elektroteknisyenler modern bir ortamda, pek gürültülü olmayan bir atmosferde çalışırlar. Bu çalışma yerinde, inceleme bürosu ile elektrikçi dükkanı arasında orta bir yerde bulunulur. Her biri elektrik dolabı montajında ve kablolamasında büyük bir çalışma özgürlüğüne sahiptir. İş kol emeği düzeyinde bir beceri ve planlarda önceden öngörülemezlere karşı durmak için yaratıcılık ruhu ister. Değişik nitelikte işler vardır. Yeni çözümler bulmak gerekir. Başkalarının bulgularını görmek ve değerlendirmek için bir yerden bir başka yere gidilir. İki kişilik ekipler halinde çalışılır. Tartışılır, iş sırasında fikir alışverişinde bulunulur. Sorumluluğunu taşıdığın eserini görürsün ve onu başkalarının eserleriyle karşılaştırırsın. Gerçek yükselme olanakları vardır. Bu olanaklar düşünülür ve kapasiteni iyileştirerek bu olanaklara ulaşabileceğini bilirsin, yani inceleme bürosuna geçebileceğini ve mühendis olmak için devam edebileceğini bilirsin. Bu elektroteknisyenlerin işte, şu tutumlardan oluşan bir zih-

niyetleri vardır: kendilerine yakın olacak partnerler arama, yükselme isteği, alt-grupların ve küçük toplulukların (özeklerin) kabulü, atölye şefinin otoritesine karşı kayıtsızlık, iyi bir çalışma ortamı arayışı, iyi konuşan lidere ve çoğunluk yasasına karşı tarafsızlık.

V. Sonuç

Çok rasyonalist bir yaklaşımla, zihniyet bir tahditler mantığına indirgenebildi. Bu mantık ya kültürün temsil ettiği olgular bütününde ya da bir mesleğin oluşturduğu tahditler bütününde mündemniçtir.

Bütün örneklerde, bireyi etkileyen ve zihniyetini biçimlendiren içinde yer aldığı ilişkiler sistemidir. Zihniyetlerin incelenmesinde yenilenme oyuncunun kendi yaşam ortamı ile ilişkilerinde birincil önem taşıyan olguların ve kuşkusuz bu yaşam ortamındaki tahditlerin bütününden geçer.

Çok özgül zihniyetleri olan yetişkinler "imal eden" (psikiyatrların dediği gibi) aile eğitimi tip yapıları böyle tanımlanabilir. "Rüya çocukları"nı imal etmek için iradi olarak inşa ettiğimiz eğitim sisteminin yapısı da böyle incelenebilir. Aralarında yüzyıllarca fark olan iki ayrı toplumda bulunmakla birlikte, "tıkanma yapıları" aynı olan iki halkın davranışları böyle karşılaştırılabilir (bkz. A. Mucchielli, 1983).

Zihniyetin oluşumunda hiçbir zaman tek öge etkili olmaz. Başlıca etki ögelerinin bilinçsizce yaşandığını görmek önemlidir. Bunlar kültürün tutumlar, referans idealleri, alışkanlıklar gibi ele gelmez ögeleridir.

Örneğin bir halkın *militarist bir zihniyeti* varsa, bunun nedeni beş yaşında çocuklara tank, füze...

resmi olan albümlerin, başarılı bir taarruzun başlıca kesitlerinin okutulması değildir, çünkü kültürün bütünü militaristtir: askerlerin saygınlığı, askerlerin gerçek iktidara sahip olması, askeri modellerin her yerde görülmesi... Militarist haber iletimi sistemi bütün düzeylerde ve çeşitli biçimlerde militarist modeli yücelten bir kültürel totalitarizm içindedir.

Zihniyetlerin değişimi ile ilgili bölümden önce, bir zihniyeti sadece haber iletimi yoluyla değiştirmek istemenin ütopik bir düşünce olduğu, bunun sadece ve sadece zorla tahdit sonucunu vereceği şimdiden söylenebilir. Haberleşme yoluyla zihniyet değişimi istenci kültürel bir totalitarizmin kurulmasına yol açar.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ZİHNİYETLERİN EVRİM VE DEĞİŞİMİ

Zihniyet değişimi toplumsal değişim olarak adlandırılan olgunun parçasıdır. *Toplumsal değişim* belli bir anda bireylerin tutum ve davranışlarında dönüşümün, yani zihniyetteki dönüşümün toplum üzerindeki sonucudur (Decoflé, 1976). Toplumsal değişimin incelenmesi zihniyetleri etkileyen değişimlerle kültürün ve toplumsal örgütlenmenin diğer ögelerini etkileyen değişimler arasındaki ilişkilerin incelenmesidir (her iki yönde de).

Zihniyetlerin incelenmesi toplumlarda bütün değişim olgularının incelenmesi açısından temel önemdedir. Kültürel değişimler (ve dolayısıyla zihniyet değişimleri) incelenmeden teknik, ekonomik, örgütsel, yasamayla ilgili değişimler incelenemez.

Her türlü değişiklik çok yönlü etmenlere (ekonomik, demografik, teknolojik, siyasal, sosyal, kültürel...) bağlanabilirse de, M. Weber'i izleyerek zihniyet değişiminin, uyarlanmanın karşıtı olarak her türlü değişimin *gerekli koşulu* olduğunu ileri süreceğim. M. Weber'in ünlü tezi bilinir. M. Weber'e göre, reform ahlâkı (etiği) modern kapitalist ahlâkı yarattı. Reform ekonomiyi dinsel ahlâkın yasalarından kurtardı.. Calvin'in önceden takdir (yazgı) ve karşılıksız af öğretisi, mümin Calvinistler'in çalışmayı vazife haline getiren, bireysel başarıyı bir seçilmişlik işareti ve dünyevi ödülün reddini de bir erdem olarak gören, her türlü mistisizme karşı bir zihniyet edinmelerini sağlar. Nitekim çalışma ideali ve yetingenlik zorunluluğu ile, üretken bağların bi-

rikim koşulları kurulur. Ancak kapitalizmin gelişmesinin tek nedeni Protestan *etos*'u (ahlâkı) değildir.

Fourastié (1952) gibi bir iktisatçı çağdaş dünyada evrimin iki temel olgusunu inceler: iş veriminin arttırılması ve bolluk toplumunda değerli olan şeylerin yer değiştirmesi. Teknik, ekonomik ve sosyokültürel nedenselliklerin iç içe geçmesi üzerinde durur. Ama tahlil konusu olarak tercihen ekonomik sektörde meydana gelen değişiklikler üzerinde durmakla birlikte, bazı fikirlerin ve bazı kültürel değerlerin değişikliklerin gerçekleşmesi için gerekli olduğunu itiraf eder.

Galbraith (1979) gibi bir başka iktisatçı, bazı Üçüncü Dünya ülkelerinde halklara teknik ve ekonomik değişiklikleri gerçekleştirtmenin niçin olanaksız olduğunu incelerken bir şeyler olması için zihniyet değişikliğinin gerekli olduğunu itiraf eder. Bu zihniyet değişikliğinin gerçekleşmesi ise, ekonomik ve toplumsal koşullar tarafından tamamen engellenmektedir.

Gelişme sosyologları (C. Rivière, 1978) çeşitli alt-gruplar veya toplumlarda modernleşme olgularını incelerken her "gelişme"nin arkasında bazı teknik, ekonomik ve siyasal koşulların olduğunu, özellikle de yeni tutumların ve yeni bir dünya görüşünün bulunduğunu kabul ederler.

Bu durumda karşılaşacağımız sorun zihniyet değişiminin nedenlerinin veya etmenlerinin neler olduğunu, yeni tutumların ve yeni davranışların ortaya çıkması için elverişli ya da elverişsiz koşulların hangileri olduğunu bilmektir.

I. Zihniyet Değişiminin Genel Koşulları

Zihniyetlerin gelişip değişebilmesi için üç genel

koşulun eşanlı olarak gerçekleştirilmesi gerekli ve yeterlidir: 1) içinde bulunulan durumun grup üzerinde yeterince güçlü baskı yaratması ve bu baskının oyuncuların çoğunluğunca hissedilmesi; 2) toplumda özgürlük bölgelerinin bulunması; 3) oyuncuların yeni ihtiyaçlara cevap veren ve yeterince değerlenmiş yeni sosyo-kültürel modellerden haberdar olması.

1. Durum Baskısının Varlığı: Birbirinden Ayırma, Çelişme, Yoksun Bırakma - Yukarda her durumun nasıl kendine özgü örtük bir mantığı olduğunu geniş ölçüde gösterdim. Durumda yeterince anlamlı bir değişimin örtük bir mantık değişimiyle ilgili olduğu çok açıktır. Bu mantık bireyler üzerinde, eski durumdan kaynaklanan tortu niteliğinde zihniyetlerle karşılaşınca dayanaksız kalan bir baskı yaratır. Bireylerin bir durumsal mantıktan bir başka durumsal mantığa kaymaları halinde olduğu kadar keskin olmasa da, bir iç sıkıntısı duygusu belirir. Bireyleri başka tutumlar takınmaya ve yeni durumsal mantıkla uyum içinde olan bir başka zihniyet edinmeye zorlar. Bu durumla zihniyet arasındaki mantıksal tutarsızlık Bell (1976) tarafından "birbirinden kopma" ya da R. Aron (1969) tarafından "kültürel çelişme" kavramıyla ifade edilmiştir. Toplumsal yapı ile örf ve adetler ve değerler sistemi arasında da aynı uyumsuzluğa raslanır; bu uyumsuzluk bir tür kollektif psikolojik gerilim yaratır. Sosyal psikiyatri alanındaki araştırmalar (B. Dissertori, 1975) yaratılan psişik gerilimin ilkel nitelikte saldırgan (ve kendine yönelik saldırgan: intihar, uyuşturucu madde tutkunluğu) şiddet tepkilerine neden olduğunu göstermiştir.

Bu kadar uç noktalara gitmemekle birlikte, çalışma sosyolojisi alanındaki incelemeler (C. Lévy-Leboyer, 1975) zihniyet değişiminin nasıl mesleki

yaşamın aşamaları (yeni meslek, yükselme...) içinde ve aynı zamanda aile yaşamının aşamaları (evlilik, ilk çocuk...) boyunca doğal olarak meydana geldiğini göstermiştir. Bu yeni durumlar yeni ilişkiler ve yeni davranışlar gerektirir.

Yine bu noktada, son yıllarda insan bilimlerine fenomenologlar (olaybilimciler) ve semiyotikçiler (imbilimciler) tarafından sokulan temel bir nosyonu kullanmak gerekir: *bağlam* nosyonu.

Aynı ögenin değişik bağlamlarda farklı anlamlar alabileceği bilinmektedir (örnek: çalışmanın kıtlık toplumunda ya da bolluk toplumunda anlamı farklıdır). *Bağlamın etkisi nosyonu*, durumun zihniyetlerin dönüşümü üzerindeki etkilerini anlamak için birinci derecede önemlidir.

Durum bağlamı gerek büyük sarsıntıların (savaş, doğal afet, ekonomik bunalım...) etkisiyle gerekse çok boyutlu ve dağınık küçük oynamaların (teknik bir buluş, küçük bir demografik olgu, bir toplumsal grubun saygınlığının artması veya azalması...) etkisiyle değişir. Bu değişimin sonuçları düğüm niteliğinde nesneleri etkileyen ve toplumsal oyuncuların dünya görüşünü yönlendiren anlam dönüşümleridir.

Öte yandan değişiklik imkanının belirmesi için, yeni dünya görüşünün belli bir yoksunluk hissi uyandırması ve bazı yeni emeller yaratması gerekir. Bastide'in (1971), bir toplumun kültürel bir ögesinin eğer bu toplumda doyuma ulaştırılmamış ya da kötü tatmin edilmiş "ihtiyaçlar" varsa değişebileceğini söylerken kastettiği budur.

Bağlam etkisi bir toplumun içindeki dönüşümlere olduğu kadar toplumun dış çevresini etkileyen dönüşümlere de bağlıdır.

Örneğin J. Fourastié'ye göre, deneysel bilimlerdeki ilerlemeyle (18. yüzyıl) sağlanan yaşam orta-

mındaki gelişmelerin ve dönüşümlerin bütünü yönetici sınıflarda geleceğe yönelik düşsel umutlar yarattı. Ona göre, bilimlerin bu göz önündeki sonuçları "Avrupalılar'ın evren, insan ve insanlık durumu hakkındaki yüzyıllık düşüncelerini" sonunda değiştirdi. Bu yeni zihniyet temel düğüm nesnesi olarak çevresinde tam bir dünya görüşünün yapılandığı "ilerleme" nosyonunu ortaya koyan bir dönüşümler bütününden (özellikle teknik dönüşümler, ama ekonomik ve toplumsal etkileri olan teknik dönüşümler) kaynaklanmıştır.

Bağlamın bir başka etkisi şu sıralar yaşanmaktadır ve bazı toplumsal gruplar açısından "ilerleme"nin anlamını değiştirmiştir. lerleme bağlamın olumsuzlukları ile birlikte olur. Bu olumsuzluklar şunlardır: atom savaşı, silahlanma, doğanın kirlenmesi... Fourastié'nin kanıtladığı gibi çelişkili olarak aynı zamanda istek ve yoksunluk duygularını şiddetlendirir. İlerleme bir anda negatif hale gelir, değeri azalır ve doğayla ilgili olan her şeyi (geriye bakışlı bulgularla doğal yaşam, geçmişe olan ilgi, vb.) yükseltir, çevrede egemen olan kültürün reddi ve "çevre korumacı" davranışlar değerli kılınır.

Çoğu zaman bağlam etkisi, yoksunluk duygusu yaratan baskıların kaynağındadır.

2. Özgürlük Alanlarının Varlığı - İkinci gerekli koşul budur. Toplumda yeni davranışlar ifade olanağı bulabilmelidir. Böyle bir şey gerek ahlâki gerekse maddi bakımdan olanaklı olmalıdır.

Bunun için hoşgörü ve bazı oyuncular için deney sahalarının varlığı gereklidir. Ahlâki frenler ve tıkanmalar kaldırılmalıdır. *Toplumsal kontrol* daha hafif, gelenekler daha az katı olmalıdır. Yenilikçi artık, fikirleri ya da eylemleri nedeniyle ölüm ya da toplumsal ölüm (bu, çoğu zaman ölümle eşdeğerdir) riskiyle karşılaşmamalıdır. Egemen toplumsal ideo-

loji (bilimsel, dinsel ya da başka) artık totaliter ve katı olmamalıdır. Yerleşik zihniyetin değerler sistemi yeni davranışların gerisindeki yeni değerleri hoşgörebilecek, özümseyebilecek veya değiştirebilecek, ama tümüyle de çökmeyecek bir esnekliğe sahip olmalıdır.

Bütün sosyologlar geleneklerin ve davranışların değişmesinin toplumsal kontroldeki bir değişimle olanaklı kılındığını belirtmişlerdir. Toplumsal kontrol bir grubun kendi norm ve kurallarına uyulmasını sağlamak için kullandığı araçların bütünüdür.

Küçük ve kapalı geleneksel toplumlarda (kırda bir köy) bu toplumsal kontrol ağır ve boşluksuzdur, çünkü herkes tarafından herkese uygulanır. G. Duby ve A. Wallon *Histoire de la France Rurale* (Kırsal Fransa'nın Tarihi) adlı yapıtlarında, toplumsal kontrolün zayıflamasının başka dönüşümlerin oluşturduğu bütüne bağımlı olduğunu gösterirler. Bu başka dönüşümler şunlardır: tarımsal makinelerin kullanılmaya başlanması (tarımsal makineler tarımsal çalışmanın kutsal niteliğinin kalkmasını sağlar, böylece insanla doğa arasındaki ilişkileri dönüştürürler); okulun, idari kurumların gelişiyle olan toplumsal değişim; gençlerin kırdan kente göçü; askerden, kentteki işinden dönen kırlı gençlerin getirdiği değişiklikler... Bu durumda köyün eskileri ve bütün köy kontrolü gevşetir ve zihniyet değişimi sürecini canlandıran yeni tutumlar oluşur.

Sosyologlar toplumumuzdaki bütün teknik ve toplumsal değişimlerin temel niteliğinin ahlâki ve maddi tahditlerin kaldırılmasına katkıda bulunmak olduğuna değinmişlerdir. Böyle bir şey genelde güvensizlik duygusunu arttırırsa da, "sanayi uygarlığı"nın zihniyet değişiminin olanaklı olduğu bir toplum haline gelmesinde yardımcı olur.

N. Elias (1969) gibi bir tarihçi, geleneksel top-

lumsal kontrolün etkisinin azalmasını 18. yüzyılda toplumsal yaşamın, bir yanda mesleki alan öte yanda özel alan olmak üzere iki ayrı alana bölünmesine kadar çıkarır. Bu durumda, birey içinde bulunduğu toplumsal bağlama daha az bağımlı hale gelebilir (bu da bireyciliği güçlendirir).

Maddi koşullar daha az önemli değildir. Ekolojik, teknik, ekonomik çevre yeni olanaklar açmak zorundadır. Davranışlar kesin engel niteliğindeki maddi tahditlerin baskısından kurtulabilmelidir. Bir grup insan kınanmaya ve manevi cezaya bir idealden güç alarak dayanabilse dahi, yeni davranışlar sefalet ve ölüme kadar gidecek olan sürekli maddi cezaların baskısına dayanamayacaktır.

Bütün Ortaçağ tarihçileri dünyaya ilişkin tasarımdaki temel değişikliklerin demografik, ekonomik ve toplumsal ilerlemenin insanlara günlük hayati konularla uğraşmama, yani savaş, kıtlık, insana karşı ve gem altına alınmamış bir doğa (soğuk, felaket, salgınlar...) karşısında yaşayabilme biçimlerine takılıp kalmama olanağını verdiği zaman meydana geleceği konusunda hemfikirdirler.

Galbraith (1980) teknik bulgulara ve dolayısıyla yeni davranışların benimsenmesine elverişli bir zihniyetin bazı Üçüncü Dünya halkları açısından nasıl mutlak olarak olanaksız olduğunu betimler; olanaksızdır, çünkü bir yandan yoksulluk koşulları o düzeydedir ki, hiç kimse yeni bir davranış nedeniyle başarısızlığa uğrama riskini alamaz (bunun cezası açlıktan ölmektir), öte yandan uluslararası kuruluşların mali desteği sayesinde başarı halinde ise, içinde bulunulan toplumsal çevre kazanılan en ufak zenginliği hemen kendine mal eder, böylece bulgunun sahibi sonuçta niye geleneklerle bu kadar mücadele ettiğini, niye bu kadar çaba gösterdiğini düşünerek cesaretsizliğe kapılır. Bunun tam aksi-

ne, zengin ülkelerde herkes çabalarının karşılığını alacağına emindir. Bu nedenle yaratıcı çaba karşısında olumlu bir tutum takınılır ve bir konuda çaba göstermenin değerine inanılır *(çaba zihniyeti)*. Galbraith'e göre, böyle bir zihniyet çevrenin insan eylemleri üzerinde yarattığı olumlu koşullamanın sonucudur.

Bastide'in dediği gibi, yenilikçi davranışların sonucunda başarı olanakları bulunmalıdır, olumlu nitelikte toplumsal yaptırımlar olmalıdır. Bu yaptırımlar davranışlara değer kazandıracak olan ilk olumlu koşullamanın temelidir.

3. Değerlendirilmiş Sosyo-Kültürel Modellerin Varlığı - Zihniyetlerin değişmesi için , ilk iki koşulla birlikte bu koşulun da gerçekleşmesi gereklidir.

Açık ve az da olsa karmaşık toplumlarda davranışsal modellerin çok sayıda kaynağı vardır.

Önce, kültürel geçmişe ait olarak bilinen, ama yoksunluk duygusundan kaynaklanan gereksinmelere göre yeniden canlandırılabilecek olan (eski zamanda olduğu gibi büyük göçebe arabasında, atla veya atla çekilen ırmak kayığında seyahate "zaman ayırabilme") modeller vardır. Çeşitli toplumsal grupların (içeriden veya dışarıdan) diğer gruplara sunduğu davranış modelleri (soyluluk için sanayi kaptanları veya kırsallar için burjuvazi modeli) ya da Batılı gençlerin televizyonda gördüğü shriva tilmizleri vardır; bu modeller çoğu zaman dış toplumlar tarafından taklit edilirler (elitler vasıtasıyla kültürleştirme).

Yeni sosyo-kültürel modeller çoğu zaman, kendi kültürel gruplarının dışında değişik deneyler yaşamış olan ve kültürel gruplarına saygın bir kişi olarak ve yeni davranış modelleri edinerek dönen bireylerce taşınır.

Fransa'daki çalışmaları sonucunda kazandıkları parayla herkesin ele geçirmek için can attığı nesnelerle (Peugeot araba, radyo, televizyon...) ve yeni bir saygınlık kazanmış olarak ülkelerine dönen, "Fransız tarzında" yaşamaya (ayrı ayrı parçalardan oluşan ev kurarlar, kentte eğlence yerlerine giderler...) başlayan Khellil'in (1979) anlattığı Kabilli göçmenler böyledir.

Kente çalışmaya giden ve oradan yeni davranışlar edinerek köylerine dönen kırlı Karaderililer'in durumu da budur. Fransız sömürge savaşları için askere alınmış olan ve köye nişanlar ve şeref ödeneği ile, ama aynı zamanda yeni bir otorite ve yetenek anlayışı ve savaş arkadaşlarıyla birlikte edindiği ve köyün geleneklerine pek uymayan ilişkilerde yeni tutumlar ile dönen Balandier'nin (1967) anlattığı diğer Karaderililer bir başka örnektir.

Yeni tutum veya davranış modellerinin yokluğunda ve bu modellerin ortaya çıkış koşulları belirince, bu modellerin herhangi bir toplumsal grup tarafından "icat edilmeleri"ni beklemek gerekir. Ahlaki ve maddi tahditler karşısında olağan olarak daha özgür olan bazı elitler bu icat işini yüklenirler ve bulgu öykünme yoluyla yayılır. Değişim dolayısıyla daha yavaş olacaktır. Değişim modelin yayılma olanaklarına bağlıdır.

G. Talese (1980) entellektüel ve sanatsal bir elitin önce Birleşik Amerika'da, sonra Batı dünyasında "yeni bir cinsel ahlâkı" (grup cinselliği) kabul ettirmeyi nasıl başardığını anlatır. Bu "toplumsal mucitler"in hepsi işin başında bir yoksunluk duygusu ve "olağan" cinsel ilişki modellerine karşı ortak bir yadsıma tavrı içindeydiler. Bunun nedeni, hepsinin çocukluklarında ilişki güçlükleri çekmiş olmalarıdır. Hepsi ebeveyninden yeterli sevgiyi görememenin eksikliğini ve çevreleriyle duygusal mübade-

lelerin pek yoksul oluşunun acısını çekmişti. Geleneksel ana-baba çifti modelini hep birlikte reddederler, tek bir partnere "bağlanmak" istemezler, gruptaki partnerlerin arasında duygu ve romantik komplikasyonların olmadığı cinsel ilişkileri geliştirme kararındadırlar. Bir grup oluşturma, bir topluluk kurma ve yaşamak için kaynak bulma kurucuların parası sayesinde ve hareketin beklenmedik fırsattan hoşnut kalan yandaşlarında yarattığı canlılık nedeniyle Kaliforniya'da kolaydır. Grup bu durumda kendi cinsel törelerini ve usullerini yaratır. Büyük bir papaz ve kadın papazlar töreni yönetir. "Bu yeni cinsel ahlâk" somuta geçirilir. Gazeteciler, dergiler, kitaplar... kısa bir süre sonra, bir kısmı şok geçiren bir kısmı coşkuya kapılan Püriten Amerika'da bu olaydan sözederler. Bu yeni cinsel davranışlar "yoksunluk duygusuna kapılan" herkesi çeker (ve bunların sayısı çoktur), yeni ahlâkı benimseyenlerin kurduğu klüpler ve gruplar Batı dünyasında mantar gibi biter. Bu türden davranışların değer kazanması Uzakbatı toplumunda öncü kişilere, tabuları aşmaya cesaret edenlere doğal olarak hayranlık duyulmasının sonucudur.

Zihniyet değişimi koşullarının bu şekilde sunulması bazı genel değinmelerde bulunulmasını sağlar.

Batı kültüründen grupların çoğunda bu evrim koşullarının bulunduğu açıktır. Teknik, ekonomik, bilimsel, siyasal çevre... devamlı olarak gelişir, özgürlük alanları ve değerlenmiş davranış modelleri vardır. Batı toplumunun özelliklerinden birinin, o toplumu oluşturan zihniyetlerin devamlı evrim geçirmesi olduğu söylenebilir.

Bu veriler etkin toplumsal müdahalenin koşulları üzerinde düşünülmesini olanaklı kılar. Durumla ilgili öncel tanı sözkonusu grubun genel yaşam

koşullarının yapısal analizi ile yapılacaktır (bkz. A. Mucchielli, 1983, bölüm "Durum Analizi"). Toplumsal müdahale yapanların eylemleri sonradan, eşanlı olarak şu üç alanda gerçekleşecektir: yaşam tahditleri, özgürlük alanları ve değerlenmiş modeller.

II. Zihniyet Değişiminin Evreleri

Psiko-sosyologların (K. Lewin) çalışmalarından bu yana, fikir ve zihniyet değişiminin evreleri iyi bilinmektedir.

İlk önce, bir inançların ve tutumların sorgulanma evresi vardır. Bu evreye *unfreezing* (çözülme) denir. Bu evrede değer sistemi sorgulanır. Kuşku değerlerin merkezine kadar ulaşmak zorundadır. Bu evre az ya da çok uzun olabilir. Olaylar onyıllar boyunca bir halkın inançlarını sarsabilir veya şiddetli bir kültürel şok (beklenmedik önemli bir açıklama, bir savaş...) bir kollektif tasarının (dünyayı algılama şeklinin) çökmesine yol açar.

Bu evreyle ve bundan sonraki evreyle başabaş giden bir sıkıntı dönemi vardır ki bu sıkıntı kültürel bunalım olarak adlandırılır. Gerilim grubun bütün üyelerince hissedilir, bu isyan ya da bıkkınlık (umutsuzluk) döneminde bütün toplumsal gövdenin dikkatinin üzerinde yoğunlaştığı yeni davranış denemeleri görülür. Topluluk yeni normlar, dünyanın yeni bir türdeş tasarımının arayışı içindedir. Tedirgin ortama (sıkıntıya) daha duyarlı olan alt-gruplar bütün güçleriyle, konjonktürün ortaya çıkardığı karşı-kültürlere kaçarlar; ancak bu karşı-kültürler eften püftendir ve hiçbir kültürel bulguları kalıcı olmayacaktır.

Hemen ardından yeni bir inanışın oluşum evresi başlar. Bu evre de nisbeten uzundur. Bağlam etkisiyle yeni bir düğüm nesne ortaya çıkabilir, elitler

yeni normlar icat edebilir, insani bir felaket yeni bir anahtar değer yaratabilir. Eski sistem sarsılmış olsa bile, nadiren tek bir darbeyle çöker. Bir süre heterojen inanışlar yaşanır, bu inanışlar yavaş yavaş kendilerine bir yer bulur ve bir hiyerarşi içine girerler. Bazıları ortadan kaybolur.

Son evre yeni değerlerin sistemleşmesi ya da *freezing* (donma) evresidir. Yeni değerler daha açık bir biçimde kavranılır, elitler bu değerleri uygular ve savunurlar. Herkesin sahip olması gereken yeni dünya görüşünü herkese açıklarlar (bir anda bilimsel norm haline gelen yeni bir bilimsel kuramla gündeme gelen çok sayıda açıklamalar düşünülsün). Vazgeçilen değerler sistemli olarak değer kaybeder. Toplumsal yapı daha büyük bir türdeşlik, daha büyük bir dinamizm ve dolayısıyla yeni bir kültürel kimlik kazanır.

III. Zihniyetlerin Evriminin Bazı Kaynakları ve Özel Mekanizmaları

Düşünce sürecimizde şu anda vardığımız noktada, okur zihniyet değişiminin mutlak belirleyicisi olmadığını anlayacaktır. Nedensellik her zaman çok yönlü ve geri tepmelidir. Karşılıklı etkiler bir etkileşimler ağı içinde dolaşır, bu ağın içinde olguların mutlak kökenini belirlemek olanaksızdır. Yeni değerlerin türümü sorununu çözmenin en iyi yolu yukarda gösterdiğim gibi, *bağlam etkisi* vasıtasıyla yeni düğüm nesnelerin nasıl ortaya çıktığını belirlemekten geçer.

Değişim sosyolojisinde geleneksel olarak, G. Balandier'nin (1971) yaptığı gibi iki tip değişim ele alınır. Dinamiği iç kökenli olan değişimler, dinamiği dış kökenli olan değişimler. Bu kültürel dinamiklerin bazı özel örneklerini inceleyeceğiz.

Yoksunlaşma ve Karşı-Kültürleşme - Yoksunluk duygusu uyandırıcı bir durumun ne olduğunu daha önce tanımlamıştım (*Les Motivations* - Güdülenmeler, "Que sais-je? dizisi). Yoksunluk duygusu uyandırıcı bir durum, bir bireyin ya da bir grubun kendi tutumlarını uygulamaya geçiremediği, inanış, arzu ve değerlerine karşı durulduğu ve başarısızlığa uğratıldığı bir durumdur.

Bir duygu olan yoksunluk duygusu, başka türlü olunup yapılabileceği, daha iyi bir duruma gelinebileceği veya daha fazla değer kazanılabileceği fikri kişide uyanınca doğar. Yoksunluk duygusu tercihlerin ve özgürlük alanlarının gösterimini gerektirir.

Yoksunluk duygusu aynı zamanda, içinde bulunulan toplumsal ilişkiler durumu duygusal düzeyde pek kabul edilemiyorsa ortaya çıkar. Çevredeki değerlerin kabulünün temeli olan bu duygusal erinç hissi G. H. Mead'in ilk olarak gördüğü gibi, toplumsal çevrenin tanıma-kabul davranışının niteliğine bağlıdır.

Bulgu sahibinin kişiliğini veya bazı sapkınları inceleyen Amerikalı sosyologlar (E. Hogen, T. Parsons), bu "değişim taşıyıcıları"nın önerdiği yeni değerlerin nasıl "birincil toplumsallaştırıcı çevreleri"ne (aileleri) karşı duygusal karşıtlıklarından kaynaklandığını göstermişlerdir. Bulgu sahibi (mucit) sevemeyeceği babasıyla özdeşleşemediğinden farklı olmaya ve farklı şeyler yapmaya çalışır, gerçekleştirilmesi için çalışacağı başka değerler bulur, çünkü sözkonusu olan bizzat kendi varlığının tanımıdır. Aynı şekilde Parsons'a göre, sapkınlığın esas nedeni toplumsallaştırıcı unsurlarla kişisel karşıtlıklardan kaynaklanan toplumsallaştırıcı özdeşleşmelerde başarısızlıklardır. Bu da karşı-değerlerin (başka değerlere karşıtlıklarıyla tanımlanan değerler) geliştirilmesi isteğine yol açar. Robin (*Les Haines Fa-*

miliales - Ailevi Düşmanlıklar) gibi psikologlar veya Laing (*La Politique Familiale* - Aile Politikası) gibi psikiyatrlar bizi, yoksunluk duygularının, negatif tepkilerin ve yeni değerlerin kaynağını aile eğitiminde aramaya alıştırdılar (G. Talese'nin betimlediği "yeni bir cinsel ahlak"ın öncüleri örneğini yukarda gördük).

Aile çevresi için doğru olan bireyin bütün diğer toplumsal bütünleşme çevreleri için de doğrudur. Okulun, iş çevresinin veya alınan şu şekilde ya da bu şekilde eğitimin isyana ittiği kişiler hakkında, edebiyatta çok sayıda örnek bulunabilir.

Yukarda söylediklerimizde, başka olanaklı değerlerin ve davranış modellerinin varlığı temel koşulunu yerine getirilmiş varsaydık. Gerçekte yoksunluk duygusu sadece bu durumda vardır, yoksunluk duygusu her zaman görelidir. Bir başka olanaklı şeyin tasarımını gerektirir. Aksi takdirde, antipsikiyatrların patolojik aileler üzerine (Laing ve Esterson, 1977) ve etno-psikiyatrların kapalı geleneksel toplumlar üzerine incelemelerinin gösterdiği gibi, kişiliğin ezilmesi veya savunmacı nevrotik bir kişiliğin oluşumu sözkonusudur.

Bu anlamda, türdeş ve görece kapalı bir topluma dışardan yeni modellerin girişi toplumsal değişmeyi başlatan bir tür yoksunluk duygusudur. Sömürgeleşmeyle ilgili olguları ele alan çok sayıda sosyolojik incelemede bunun örnekleri vardır.

G. Balandier (1955) sömürgeleşme döneminde Fang toplumunu etkileyen kültürleşme ve karşıkültürleşme olgularını anlatır. Bu toplum temel kurumları klan, eskilerin yasası, büyük oğulun önceliği, dar aile, kadınların dışardan evlenmesi yoluyla dolaşım sistemi olan geleneksel bir toplumdur.

Sömürgeleşme özellikle gençlerin deneyeceği yeni davranış modelleri getirir: ücretli emek, hiyerar-

şik askeri ilişki, misyonerle ilişkiler, tüccar, satılık kadınlar (kentlerde fuhuş). Bu yeni modeller çok değerlidir: Beyaz adam egemen ve saygındır. Geleneksel değerler aşınır, toplumsal kontrol gevşer. Geleneksel toplumsal hiyerarşi otoritelerce atanmış hiyerarşi tarafından sarsılır. Kadınlar için kontrolsüz bir yarışma başlar. Klan güvensizliğe yol açan göçler nedeniyle özünü yitirir, yeni bir model (tarımsal üretici modeli) temelinde yeni bir ekonomi ortaya çıkar.

Fang kimliği çatışmalar, yaratılan yeni durumların belirsizlikleri yeni davranışları edinmeyenlerce kontrol altına alınamaz. Kollektif ve bireysel bir tedirginlik duygusu gelişir. Karşı-kültürleştirmeci bir tepki su yüzüne çıkar. Fanglar Bwite inancını yaratırlar; bu yeni inanç hem zorla kabul ettirilen dinin yadsınması hem de Beyazlar'ın gücünü aramak, güç ve doğurganlığa ulaşmak için özgün bir davettir. *Alar ayog* hareketinde Fanglar sömürge kurumlarını taklit ederek bir yüksek orunlar hiyerarşisi oluştururlar, böylece klan kurumunu yenilerler; bu hiyerarşide kadınlar kişi olarak yerlerini alırlar... Bütün bu tepkiler sömürgecilerin bazı modernleşmeci değerlerin özümsenmesi yoluyla yeni bir kimlik oluşturan zihniyet dönüşümlerinin kanıtı sayılabilir. (Bir yüksek şahsiyet şöyle demiyor muydu: "Bizim alar ayog yapmamızı engellemek bizi vahşi olarak bırakmak istemektir.")

Yukarda da vurguladığım gibi, çağdaş Batılı toplumlar gitgide daha fazla seçeneğin olduğu ve özgürlük alanının bulunduğu toplumlardır. Bütün alanlarda önemli ya da zayıf değişiklikler tahditlerin kaldırılmasına katkıda bulunur. Bu özgürlük alanlarının varlığı *kitle iletişim araçlarındaki* muhteşem gelişme sonucu herkesçe bilinir olmuştur ve bu alanlar ortalama Batılı'da sürekli bir yoksunluk

duygusunun yaşamasına katkıda bulunmaktadır.

Özellikle bizim Batı toplumlarımızda geçerli olan bir üçüncü öge, yoksunluk duygusunun türümünde etkili olur. Bu üçüncü öge, eşitlikçilik değerinin yükselişiyle birlikte yaşam düzeyinin yükselmesidir. Eşitsizlikler azaldıkça eşitsizliklere olan duyarlılığın gitgide büyümesi, Tocqueville'den bu yana bütün sosyologların üzerinde durduğu klasik bir fikirdir.

Eşitliğin bütün bir halkın özümsediği temel bir gereklilik haline gelmesi ve bütün Batı'da halkın bu değerin saygın bir propagandacısı olması 18. yüzyılda olmuştur. Bu değer sonunda, Batı toplumunun temel bir değeri haline gelmiştir.

18. yüzyılda toplum organizmasının dikkatinin eşitsizlikler üzerinde toplanmasına yol açan bir koşullar bütünü gerçekleşmiştir (bir düğüm nesnenin ortaya çıkmasını sağlayan bağlam etkisi). Bu koşullar arasında şunları belirtelim: eleştirel aklın, mantıkçılığın ve mantığın insan toplumlarının örgütlenmesine ilişkin düşünce düzeyinde uygulamaları; eşitlik isteyen bir grup saygın aydının (bilginler) varlığı, ekonomik bakımdan gücü gitgide artan bir toplumsal grubun (burjuvazi) varlığı, mutlak toplumsal tahditlerin ve toplumda kast sisteminin getirdiği tıkanmaların varlığı, kast ayrıcalıklarının varlığı, az çok ütopik veya gerçekleşme halinde eşitlikçi toplum modellerinin varlığı... Yoksunluk duygusu muazzam bir düzeydedir. Grup ve kaynaşma etkisi yoluyla bütün toplumsal organizma eşitlik gereğini massedecek, benimseyecektir. Eşitliğin referans noktası olduğu devrim sırasındaki kollektif heyecan bu gereğin sabitleşmesini sağlayacak, eşitlik bir toplumsal değer, yani bir ilk veri, varlığı yadsınamayacak kesin bir şey olacaktır.

Yoksunluk duygusunun şu anki keskinliği şu ol-

gulardan kaynaklanmaktadır:

- zenginlik farkının azalması, neredeyse elde edilebilecek olan, hemen elin altında gibi gözüken erişilemeyecek gibi gözükenden daha fazla yoksunluk duygusu uyandırır;

- gelişme fikrinin sıradanlaşması; herkes gelişmeden yararlanmalıdır, herkesin bu umudu sabırsızlığa yol açarak yoksunluğa duyarlılığı arttırır;

- dinsel duygunun kaybolması ve ahlâki boşluk nedeniyle toplum mülk (varlık) üzerinde yoğunlaşır; komşunun sahip olduğu her şey kafaya not edilir ve kendi "varlığı"nı değerli bir düzeyde tutmak için büyük bir istekle arzulanır;

- ilerleme ruhunun sıradanlaşmasından, çaba harcama isteğinin kaybından ve olanaklılık ve olanaksızlık duygusunun yitirilmesinden (bu da ahlâki boşlukla ilgilidir) kaynaklanan gereklilik tutumu;

- kitle iletişim araçlarının aktardığı kışkırtıcı modeller talepleri keskinleştirir: 1) tatminsizlik modelleri (grevler, herkesin talepleri...); 2) reklamlara göre sahip olunması gereken şey modelleri.

Son bir yoksunluk duygusu kaynağı da karşıtlıkların, hatta iç kültürel çelişkilerin varlığından kaynaklanır.

Büyük sanayi toplumları farklı ve bazan birbirine karşıt alt-kültürleri olan grup mozaikleridir. Kültürel değişimin ve zihniyetlerdeki evrimin kaynaklarından biri bu gruplar arasındaki sürekli mücadeledir. Bu grupların her biri "çıkarları"nı korumak, iktidarını arttırmak ister... Kısacası kendi görüşünü yaymak ister.

Fransa'daki 123 milliyetten göçmen düşünülsün; bunlar Fransa nüfusunun yüzde yedisini oluşturur. Çağın özelliği, çoğu yerel kültüre fazla bir ödün vermeden kendi "kültürel kimliği"ni koruma

ve geliştirme hakkını istiyor. Eşcinseller gibi "horlandıklarını" hisseden kültürel alt-gruplar düşünülsün ("biz uygarlığın Yahudileri'yiz"). Eşcinseller eşitlik ve özgürlük değerleri adına, saldırgan bir biçimde kendi değerlerinin kabul edilmesini istiyorlar.

Bu anlamda toplumsal yaşam kültürel ve siyasal etki amaçlı, az çok çelişkili sürekli bir pazarlıktır.

Bazı grupları umutsuzluğa ve saldırgan davranışlara iten yoksunluk duygusu, kısmen bu toplumsal olanın, yani başka grupların bazı dünya görüşlerini (bazı zihniyetler ve farklı değerler) kabul etmeye gösterdikleri dirençten kaynaklanır.

Toplumlarımızda özel bir örnek kuşaklararası karşıtlıktır.

Genç kuşaklar ebeveyniyle aynı koşullarda yetiştirilmemişlerdir. Ebeveyniyle aynı durumları yaşamazlar. Her kuşağın toplumu, yaşamla ilgili şeyleri kendine göre bir kavrayışı vardır; bu kavrayış olgunlaştığı bağlama, yaşadığı deneylere bağlıdır. Genç kuşaklar çoğu zaman, ana-babalarının referans normlarıyla gerçek davranışları arasındaki farkı yaşarlar (çünkü değişim önce davranışları değiştirir).

Bu kültürel dönüşüm ve iki kuşak arasındaki karşıtlık olgusu göçmen halk arasında daha görünürdür. Ana-baba örf ve adetlerini, geleneklerini, dinlerini ve geldikleri ülkedeki dillerini korurlar; yeni ülkenin çocukları ile birlikte aynı okula devam eden ve *kitle iletişim araçlarının* etkisi altında kalan çocuklar bir başka zihniyeti benimserler ve bu nedenle ana-babalarıyla uyuşmazlığa düşerler.

Yoksunluk duygusuna neden olan uygarlığımıza özgü belli sayıda kültürel çelişki de vardır. Talep edilen eşitlik değeri ile bilimsel gereklerden ve sanayi toplumunun gelişiminden kaynaklanan top-

lumsal farklılaşma değeri arasındaki çelişki belirtilmelidir. Bir başka çelişki güdümlülük (angajman), iktidar dağılımına katılma isteği ile bireyciliğin ve mümkün çok sayıda seçenek arasında varlığını gerçekleştirmenin çekiciliği arasındaki çelişkidir (R. Aron, 1969; D. Bell, 1976).

Genel olarak yoksunluk duygusu gördüğümüz gibi, bu duygu içindeki grupların karşı-kültürler geliştirmesine ve karşı-değerlerin ortaya çıkmasına neden olur.

Batı'da en tipik örnek 1960-80 yıllarının barış ve bolluk döneminin genç kuşaklarının *red zihniyetidir*.

Bu zihniyet kötüleyici bir anlamda tüketim toplumu olarak nitelenen günümüz toplumunun reddedilmesinde kendini gösterir. Tek tek bireylerin serpilip gelişmesinin önünde baskı aracı olarak görülen bütün kurumlar (okul, üniversite, ordu, aile, devlet...) reddedilir. Dünyayı ve insan ilişkilerini bozmakla suçlanan teknik ve bilimsel ilerleme reddedilir. Duyarlının karşıtı olarak anlaşılırın yerleştiricisi olduğu için soğuk ve gerici olarak nitelenen akıl reddedilir... Özgürlüğün kaybı anlamına gelen güdümlülük ve yerleşik sistem tarafından ele geçirilme anlamına gelen mücadele reddedilir... Bu "Büyük Red" en azından bir işaret noktasının sıkıntılı bir biçimde aranmasıyla sonuçlanır; bu işaret noktası başkasıyla "gerçek iletişim"dir. Bu nedenle, birlikte yaşayan geniş gruplar, yeni mistisizm ve yeni duygu ve ifadelerle ilgili diğer deneyler ortaya çıkmıştır.

Bu red zihniyetinin alt-tipi olan *çevreci-sefaletçi zihniyeti* betimlemek böylece olanaklı olur. Çevreci-sefaletçiliğin temel varoluşsal sorunu muhalefet içinde ve muhalefet yoluyla kişisel bir kimlik arayışıdır.

Toplumsal ve teknolojik gerçekliğin reddi devletin, hiyerarşilerin, tahditlerin, yerleşik değerlerin, maddi ilerlemenin ve bilimin eleştirisini verir. Biçimsel bir yapılanması olmayan, varlığını sürdürmek için geleneğe ve doğaya geri dönüşle ilgili bir etkinliğin merkezi olduğu küçük bir duygusal topluluk içinde yaşamaya çalışır (zanaatçılık, çiftçilik...). Orada sadece yaşamaya çalışır (doğayla "uyum" halinde): basit bir beslenme, ilkel giysiler. Çevreci-sefaletçi çoğu zaman yüksek öğrenimlidir. Bu öğrenim döneminden kalma sosyolojik-felsefi tartışmadan tad alma alışkanlığı vardır. Toprağa ya da zanaat işine döndüğünde, yürekten kardeşleri olan kırlılarla karşılaşır; oysa kırlılar "ilkel" zihniyetleri ile onu öfkelendirmektedirler. Kırlılar onun değişim ve devrim üzerine öğütlerine karşı çıkmaktadırlar. Buradan hareket ederek kendi kesin üstünlüğü sonucuna varır ve kendi iç isyanına dönerek içine kapanır, çünkü temelde şiddet yanlısı değildir.

Değerleri o halde şunlardır: anti-konformizm, karşı çıkma, basitlik, entellektüalizm, hazcılık (hedonizm) ve duygusallık.

Değerlerin keşfi gördüğümüz gibi, kendileri de özel durumların ürünü olan kollektif arzuların bütünleşmesinden kaynaklanır; bu bulgu aşılmış ve yoksunluk duygusu uyandırıcı değerlerin reddinin ve duruma daha uygun düşen yeni işaret noktalarının bulunma gerekliliğinin sonucudur. İnsanın işaret noktaları bulmaya, kendi dünya görüşünü yapılandırabilmeye ve eylemlerini içerdeki inanışlara dayandırabilmeye ihtiyacı vardır. Bir değer sistemi çökünce, onun yerine başkasını koymak gerekir. Bu durumda değişimlik modellere veya yadsınan değerlerin karşıtı değerlere (karşıtlık ya da terazi etkisi) sarılınır.

1950-60'lı yıllarda Amerikalılar rasyonelliğe, toplumsal örgütlerde, toplumsal sorunlarda ve siyasal karar almayla ilgili bütün sorunlarda rasyonalitenin uygulanmasına inanıyorlardı. Bilimsel gerçekliğe, niyetlerin saydamlığı, ilişkilerin açıklığı ve başkalarına açılma nosyonu üzerine kurulu bir ilişkiler ahlâkına inanıyorlardı. Bilimsel ve teknolojik ilerlemeye olduğu kadar diyalog üzerine kurulu toplumsal ilerleme ve pazarlığa inanıyorlardı... Bütün bu değerler, der Crozier (1980), 1970'e doğru dünyanın hayal edildiği gibi bu basit ve ütopik dünya olmadığını gösteren bir dizi açıklamayla sarsılmış ve zedelenmiştir.

- Örgütsel ve karar almaya ilişkin rasyonalite hiçbir şeye egemen değildir, etkisizlik ve teknokratizmle sonuçlanır, karmaşık sistemlerin sapkın etkileri bastırılamaz. Rasyonalite gerçekle temasın kaybolmasına yolaçar ve uygun olmayan çözümler önerir.

- Bilim ekonomik kalkınma sorunlarını çözmez. Dünya çok kalabalık ve herkes için yer yok. Askeri teknoloji çok eleştirilen eylemler yaptırıyor. Vietnam Savaşı konusunda toplumda uyuşumun olmaması herkesce bilinir hale geldi.

- Açılma ve saydamlık ahlâkı yıkılıyor. Politikacılar hile yapıyor, işadamları oyun kurallarına uymuyor. Göstermelik bir ahlâkçılık sergileniyor. Doğru, adil, iyi kendileri için verilen tanımlara artık uyar gibi değiller.

- Toplumsal ilerleme kontrol altına alınmış değil. Gruplar arasında gerilimler artıyor. Şiddet günlük ilişkilere sıçrıyor, azınlıkların talepleri artıyor (karaderililerin medeni haklar için mücadelesi, kadınların, eşcinsellerin mücadelesi...). Bu mücadeleler hala toplumsal bir uyuşumun fiilen kurulamadığını gösteriyor ve başkasına karşı korku duyulması-

na yol açıyor.

Geleneksel Amerikan kültürü aniden *kötü* nosyonuyla karşı karşıya geldi. Bu baskı altına alınmış nosyon şiddetle ortaya çıkar. Şeyler daha önce sadece yasa, erdem ve uyuşuma göre düşünülürken başka bir biçimde düşünülmek zorunda olunur. Amerika kültürel bir bunalıma girdi ve ölçüsüzce savunmacı bir hukuksalcılığın gerisine gizlenen eski değerlerin yerine yeni değerler tanımlamaya başladı.

Kültürel Sarsıntılar ve Zoraki Kültürleşme - Kültürel sarsıntının ekonomik ya da beşeri bir kıyamet niteliği kazanmaya gereksinimi yok. Belli bir psişik hazırlık durumunda gelen kollektif bir heyecan yetiyor.

İşgalle sonuçlanan savaşlar, sert geçen sömürge dönemleri kuşkusuz kültürel sarsıntılar getirir.

II. Dünya Savaşı bütün zihinlerde iz bıraktı. Bu savaş Batı'da geleneksel otokratik otorite modelinin kesin biçimde kutsallığını yitirmesine yol açmıştır. Bu savaşın yenikleri -Nazi Almanya'sı, Mussolini talya'sı, Pétain Fransa'sı ve Japonya- bu otorite modelinin temsilcileri idi. Galipler, daha toplulukçu tarzlarıyla direnişçiler ve özellikle rahat, doğrudan tarzları, "demokratik" modelleri ile Amerikalılar yeni bir otorite modelinin temsilcileri idiler. Savaş yıllarında Nazi Almanya'sından kaçan K. Lewin "otokratik, demokratik ve bırakınız yapsınlarcı yönetim tarzları" üzerine ünlü deneylerini yaptı; bu deneyler sanayide "insan ilişkileri" akımı adıyla bilinen müthiş bir ideolojik akımın ortaya çıkmasını sağladı. Bu akım "demokratik katılımcı" tarz diye adlandırılan yeni bir yönetim tarzının benimsenmesini öneriyordu. Bu akım kırk üç yıl sonra, "doğrudan ve kollektif ifade" üzerine Auroux yasasıyla uygulanmasına başlanan ücretli toplantılarının yönlendiricilerinin bu yönetim tarzına göre yetiştirilmeleri

ile, Fransa'da yeni bir atılım yaşadı.

1950'li yıllarda bir dizi kollektif şok Batı'yı sarsar. Aydınlar Stalin'in cinayetleri üzerine Kruşçev raporunda yapılan açıklamalardan sonra şoka girerler. Batılı ülkelerin halkları Polonya olayları ve Macar ayaklanmasının Sovyet tanklarınca bastırılmasından çok etkilenirler. Bu son haberle birlikte büyük bir heyecan başlar. Bu gelişme, genel bir hayal kırıklığından daha fazla bir şeydir; bir ideoloji aracılığıyla insanlar için iyi şeyler yapmak isteyen rejimlerin ters davranışları karşısında bir şaşkınlıktır. Aron, Shils, Lipset, Bell gibi sosyologlar "ideolojilerin sonu"nun geldiği kehnetinde bulunurlar. Otuz yıl sonra görülen önce, totaliter politik ideolojilerin kitlesel bir biçimde reddi (yeni filozoflar) ve toplumsal eyleme artık inanmayan ve hazcı bir bencililiğe sığınan gençliğin ideolojilerden vazgeçmesidir ("Konferanslarımda, diyor J.-M. Domenach -1981- eski zamanların katı ideolog muhaliflerine raslamıyorum. Sessizce dinleniyorum..."). Mutlak rasyonalizm, saf Descartesçılık ve basit nedenselciliğin de reddedildiği görülüyor; bunların yerine karmaşık olan (sistemcilik), tesadüf (felaketler kuramı), sosyolojide olsun politikada olsun sapkın etkiler üzerine düşünmek tercih ediliyor. Bu kültürel olgular ekonomik ve fiziksel olgular üzerine yoğunlaşmanın yerini alan düğüm nesneler haline geliyorlar (yeni tarihçiler, şiddet üzerine yeni bir düşünüş...). Bu açıklamaların sarstığı maddecilik yenilenmiş bir dinsel düşünceye yolu açıyor.

İnanışlar kollektif ve duygusal katılımlarla sabitleşirler. Az aydınlanmış olan halklarda uydurma idoller, âdetler, heyecan yükü fazla törenler insan düşüncesinde ilk kavramsal çerçeveyi oluşturan ortak inanışların yerleşmesi ve açığa vurmasında temel bir rol oynarlar. Din değiştirme siyasal kamp

değiştirme olguları psiko-sosyolojisi üzerine değişik incelemelere bu noktada başvurabiliriz.

Wesley (18. yüzyılın ünlü Protestan vaizi) kendine devamlı olarak inanç duymayan insanların, kaçınılmaz olarak işleyeceği günahları sayarak konuya başlıyordu. Cehennem ateşlerinden, ebedi cehennem azaplarından, lanetli ruhların dayanılmaz acılarından sözediyordu. Tasvirleri dinleyenlerde şiddetli heyecan yaratıyordu. Böyle bir kaderden kaçmak için yol olarak, hemen imana gelinmesinin gerekliliği üzerinde ısrarla duruyordu, çünkü diyordu, meclisi tutum değiştirmeden terkedenler ve selameti kabul etmeden kazada ölenler hemen cehennem ateşine düşeceklerdir. Bu aciliyet duygusu sıkıntılı havayı daha da arttırıyordu; telkine yatkınlık arttıkça bu hava bütün grubu etkisi altına alabilirdi. Bunun üzerine bir kaç dinleyici hıçkırmaya veya çığlık atmaya başladı. Wesley daha sonra bunların tanrısal gücün etkisi altında kaldıklarını söyledi. Daha sonra hep birlikte ilahiler ve dini şarkılar söylendi. Bu şarkılarda herkesin katılması gereken ilkeler sayılıyordu.

W. Sargant (1959) hangi dinsel tarikat olursa olsun veya aşılanması gereken "dinsel" görüşler ne olursa olsun, genel usullerin aynı olduğunu söyler.

"16. yüzyılda Katolik Kilisesi kara vebayı Hıristiyan dünyasına sapkınlıkları yüzünden verilmiş bir ceza olarak görüyor ve salgının yeniden başlayacağı tehdidiyle halkların itaatini sağlamak istiyordu. Flagellants tarikatı Kilise'nin onayı ile günahların açıkça itiraf edilebildiği ve vebanın geri gelmemesi için Tanrı'ya yalvarılan özel toplantılar düzenlemeye başladı. Flagellantslar çanları çalıyorlar, mezamirler söylüyorlar, sel gibi kan akıncaya kadar kendilerini kamçılıyorlardı...

"Alman kitlelerini Nazizm'e çekmek için Hitler,

ahenkli bir biçimde şarkılar, marşlar söylenen toplantılar, meşalelerin aydınlığında tören alayları ve aynı türden gösteriler düzenliyordu. Bu usuller Hitler'in kendisi konuşmaya başlamadan önce kollektif düzeyde histerik bir etkilenirlik hali yaratabiliyordu. Bu durumda, düşmanları eleştiren ve teşhir eden, Almanya'nın bunalımdan çıkması ve yeniden güçlü olması için emirler ve buyruklar veren söylevi, kitlenin psişizmine nüfuz ediyordu." (S. Tchakhotine, 1952).

Böylece bütünleşme propagandası ile zorla kültürleştirme (kültür aşılama) arasındaki ilişkiler, berrak bir biçimde kurulmuş olur.

Kültürleşme birbiriyle temasta olan farklı gruplarda meydana gelen değişimlerin bütününü ifade eder. Kültürleşme o halde kültürel değişimi kapsar. Zorla kültür aşılama egemen bir grubun (sömürgeciler, savaş galipleri...) tabi bir gruba kabul ettirdiği toplumsal (toplumsal, ekonomik organizasyon tipi, toplumsal hiyerarşi...) ve kültürel (örf ve âdetler, gelenekler, yargılama şekilleri, değerler...) değişimlerin bütünüdür.

Kendi kültürel normları, örf ve âdetleri ve değerleri olan bir halk arasında propaganda yoluyla yerleştirilmeye çalışılan yeni bir ideoloji ya da yeni bir inanış sistemi ele alınırsa, bunun toplumsal sistemin kültürel kısmı üzerinde yoğunlaşmış zoraki bir kültür aşılama olduğu ileri sürülebilir.

G. Balandier bir kitabında (1971) bağımlılık sosyolojisi üzerine bölümde, sömürgeleştirilmiş ya da zoraki kültür aşılamaya tabi tutulmuş halkların tepkilerini inceler. Bozgunu hemen izleyen şaşkınlık evresinden sonra, içinde bulunulan durum toplu olarak ve karmakarışık bir biçimde değersizleştirici bir durum olarak yaşanır. Bu temel duygu egemen olanın, bütün günlük kötülüklerin suçlusu bir gü-

nah keçisi gibi görülmesine yol açar. Yavaş yavaş egemenlerin kurumlar ve kültürde yaptıkları değişikliklerin farkına varılır. Hoşgörü sınırı aşılınca, saldırgan kültürel safiyetçi tepkiler görülür. Aynı zaman dilimi içinde eski değerlerden beslenen, aynı zamanda egemen grubun değerleriyle bütünleşmeyi sağlayarak eski değerleri aşan yeni bir kültür yaratılır. Bu andan itibaren, daha doğrudan bir siyasal anlamı olan ve başkalarının egemenliğinden kurtulmayı hedefleyen tepkiler görülmeye başlanır.

IV. Zihniyetlerin Değişime Direnci

Kültürel Kimliğin Değersizleşmesine Karşı Tepkiler - Yukarıda iki büyük sosyo-psikolojik mekanizmanın grupların yaşamını yönlendirdiğini gördük: edinme-yayılma mekanizmaları ve korunma-savunma mekanizmaları. Bu mekanizmalar grubun toplumsal değerine herhangi bir zarar geleceği anlaşılır anlaşılmaz faaliyete geçirilir. Grubun toplumsal değerine zarar verileceği duygusu, şu ya da bu biçimde grubun inançları değer yitirince, alaya alınınca, diğer grupların eylemleri ya da yargıları sonucunda başarısızlığa uğratılınca belirir.

Kendi iç referans sistemine sıkıca sarılan, kendi kültürünü, kendi kimliğine karşı değersizleştirici ve yıkıcı nitelikteymişcesine yaşanan düşman bir kültüre karşı savunan grup, *savunmacı*, saldırgan, kendi kendine karşı saldırgan *tepkiler* (malların tahribi, talepler ileri süren milliyetçilik...) gösterebilir veya göstermeyebilir ve şiddet rüyaları (sömürgecileri kovacak olan yıkıcı tufanlar, yağmalanmış olan doğal zenginliklerin geri alınması- zenginlikler "kargosu"nun Beyazlar'dan geri alınması gibi) görebilir (Balandier, 1967).

Grup aynı zamanda *tepkisel bir duyumsamazlı-*

ğa sığınabilir. Etkinliklerinin çoğundan vazgeçer, egemen grubun "sırtından geçinir", iyice şaşkınlaşmış gibidir. Erikson (1976), Siu çocuklarında kültür aşılamaya direncin bu biçiminin bir örneğini verir. Bu çocuklar hiç tepki göstermezler, aldırmaz ve temkinlidirler; bu çocukların "eğitimi" ile görevlendirilmiş beyaz öğretmenler, sonuçta onlarla iletişim kurulamadığını söylemektedirler. Erikson bu duyumsamazlığın nasıl kendilerini asimile ederek yoketmek isteyen bir uygarlıkla karşı karşıya bulunan bir halkın, kimliğini koruma amacının sonucu olduğunu gösterir.

Duyumsamazlık tepkisi *beklenti-eleştiri karmaşasını* vermek için saldırgan bir tepkiyle birleşebilir. Bu tepki hem ezilmiş hem değersizleşmiş hem de kıskançca arzulu gruplarda bulunabilir. Bu bilinç altına atma, içe atma mekanizması (hiçbir şey yapılamaz fikri, her şeyin dışardan beklenmesi) ile saldırgan red mekanizmasının (önerilen her şey eleştirilir ve baltalanır) bir birleşimidir.

Bu bir kaç tepkinin tahlili zihniyetleri değiştirmeyi umud etmek için sert yadsımaları önlemek gerektiği ve her türlü değersizleşme riskini önleyerek homeopatik dozlarla müdahale etmek gerektiği sonucuna varmamızı sağlar.

Değer Sisteminin Kendine Özgü Dirençleri - Bir zihniyetin temsil edilebildiği değerler sistemi kendi içinde az çok tutarlıdır, az çok katıdır, az ya da çok önemli marjinal değer bölgeleri olan az ya da çok sayıda değerden oluşur. Dolayısıyla bu sistemin kendine mahsus bir direnci vardır. Eğer bütün değerler kendi aralarında sağlamca örgütlenmiş oldukları için bir "blok" halinde ortaya çıkarlarsa, değişmeye karşı direnç büyük çapta olur (bir kaç kök salmış inanış üzerinde yoğunlaşmış zihniyetler örneği). Değerlerin çoğu marjinal olsa ve birbiriyle

bağlantılı olmasa da, bunlardan birini, diğerlerini de sisteme dahil etmek veya sistemin yapılanması üzerinde etki yapmak için kullanmak daha kolay olacaktır.

Değerler sisteminin billurlaşması *fanatik zihniyetler* doğurur.

Bu zihniyette inanışların ve değerlerin kutsallaştırılması vardır. Bu kutsallaştırma her türlü yadsımayı önler. Buradan hareketle, her türlü siyasal sekterlik dinsel fanatizmle aynı nitelikte gözükür. Sistem olaylar ve fikirlere karşı geçirgen değildir. Ögelerinden birine karşı gelebilecek her şeyi baştan (a priori) eler. *Sekter zihniyet* her türlü tartışmayı yararsız görür. Dünya bu zihniyete göre ikiye bölünmüştür (manikeist basitleştirme): inanışlar sistemine uyan ve iyi olan şey, inanışlara uymayan ve kötü olan şey. Sekterin davranışı kesin olarak inandığı şeylerle uyum halindedir, hiçbir kuşku duymaz, değerlerini yüceltmek için eyleme koşar (kendi inancını yayma çabası) ve düşmanlarına karşı ölümüne mücadele eder. Dolayısıyla işin esasında hoşgörüsüzdür ve eleştirel ruhtan yoksundur. Dünya görüşünün iç tutarlılığı bütün davranışlarını haklılaştırır ve meşrulaştırır. Fanatikler grubu ortak fantazmalarını (düşlerini) dışarı çıkarır; bu fantazmalar onu başkaları için anlaşılmaz olan kararlar almaya zorlayabilir.

Zihniyeti temsil eden değerler sistemi değişim değerini ya da tersine istikrar değerini içerebilir. Bu değerler sistemde az ya da çok merkezi bir konumdadır. *Batı zihniyetinin* değer sisteminde değişim değeri de yeralır ve aynı merkezilik derecesindeki diğer değerler zedelenmediği takdirde değişimi olanaklı kılar (değişim değeri bizim uygarlığımızda zaten eleştirel aklın, deneysel aklın ve bireyciliğin ürünüdür).

Geleneksel toplumları inceleyen Bastide (1971) diğer bir çok antropolog gibi, toplum organizasyonunun içerdiği koşulların yanısıra, kültürel değişimin başlıca freninin psikolojik olduğunu belirtir. Her türden değişimin dünyanın düzenini bozduğu ve kendi başına kötü olduğu yolunda "temel bir inanış" vardır. "Her şeyden önce, der, gelişmeyi sağlayacak nitelikte bir kişilik sistemi kurmak gerekir." Değişim değeri konusunda, bu değeri kabul ettirmekten başka ne denebilir?

R. Bastide'le birlikte, değişime karşı en dirençli ve en kök salmış değerlerin yaşamın ilk yıllarındaki kültürleşme yoluyla aşılandığı söylenebilir (bu da ancak çevre olumlu olarak yaşandığı zaman olur). Yetişkin insanın özümseyebileceği yeni alışkanlıklar, yeni değerler çocukluk sırasında edinilen değerlere göre daha az derine kök salmıştır (şu sözlerle tamamlayabiliriz: bunalımlar, kollektif stres ve sarsıntı gibi yoğun heyecan döneminde edinilen değer ve inanışlar dışında).

Bastide kendini çok modern ve batıl itikatı olmayan ("nazar"a inanmıyordu) biri olarak gören Guatemala'nın bir köyünden bir kadın örneğini verir; çocuğu hastalanınca kadın çocuğu doktora götürür, ancak bilimsel tedavinin başarısız kalması üzerine ilk inanışlarına döner: nazar (göz değmesi) diye bir şey vardır ve büyücü-sağaltıcıyı çağırmak gerekir.

Bir tür *görünüşteki zihniyet* edinme olanağı bir yandan çocuklukta edinilmiş değerlerden oluşan bir sert çekirdeğin varlığına, öte yandan yapmacıklı bir toplumsal savunma mekanizmasının kurulmasına bağlı kaydadeğer bir olgudur. Bastide Brezilya'da candomblés insanının hiçbir sorunla karşılaşmadan iki ayrı dünyada yaşadığını göstermiştir: dinsel etkinlikleri ile ilgili olarak Afrika konfrerile-

rinde ve teknik, ekonomik ve toplumsal etkinlikleri ile Brezilya siyasal derneklerinde. Balandier Afrikalı'nın tarladayken animist geleneğini sürdürmeye devam ettiğini, köy meydanında -köy kentsel uygarlıktan etkilenmişse- ise modern dünyada yaşamak için tutum ve zihniyet değiştirdiğini gösterir. Bu görünüşteki zihniyet olgusu günümüzde, bir çok geçici göçmen nüfus (ülkelerine gerçekten geri dönmek isteyenler) üzerinde gözlemlenebilir.

Fransa'nın bir bölgesinde kırsal bir köyde, "emeklilikte köye dönme" olarak bilinen olguyu gözlemleyebildim. Bu geri dönüşte, geri dönen kişi yirmi yaşındayken anne ve babasının benimsediği geleneksel zihniyeti bütün tadıyla bulmak için kentli zihniyetini eski bir deri gibi terkeder. Bir başka deyişle, ilk kültürleşme yerinin dışında kırk yıllık meslek yaşamı (yirmi yaşından altmış yaşına) çocuklukta edinilen zihniyette temel bir değişiklik yaratmamıştır (teknik ilerlemeye bir kaç küçük uyarlanma dışında).

Bu gözlem zihniyetlerin evriminin doğal ritmi hakkında bir fikir verir. Bir soydan gelenlerin zihniyetinde belirleyici bir kopma olması için iki kuşak (bir yüzyıldan fazla) gerekir. Burada üç kuşak sözkonusudur: büyük ebeveyn, ebeveyn (ana-baba), çocuklar. Ebeveyni mesleki faaliyetleri nedeniyle köyün dışında olan çocuklar, büyük ebeveynin zihniyetinden farklı bir zihniyete sahip olacaklardır.

Değişime karşı gösterilen dirençler üzerine bu hızlı incelemeyi sonuçlandırmak için, zihniyetin değerler sisteminin billurlaşmasının nüfusun yaşıyla birlikte hızla şiddetlendiğini söyleyelim. Kırk yaşından sonra, zihniyet değişimi mümkün değildir (istisnai haller dışında: şok, stres...). Zihniyetlerin evrimi her şeyden önce, genç kuşaklar aracılığıyla olur.

Sonuç

Reformcuların ya da devrimcilerin dönemsel tartışmalarında her zaman, sistemlerin işleyişi ve değişimi için en önemli olanın insanlar mı yapılar mı olduğu sorusuyla karşılaşılır.

Bu yapıt doğal olarak insanların sorumluluğuna öncelik verir (konusu nedeniyle). Bu olgu bunun dışında, iradeci bir zihniyetle değilse de "aşırı toplumsallaşmış bir insan anlayışı"yla bağlantılıdır.

BEŞİNCİ BÖLÜM
ZİHNİYETLERİN İNCELENMESİ

Zihniyetin birden fazla tanımını irdeleme durumunda kaldık: referans değerleri üzerinde merkezileşmiş bir tanım; dünyanın kavranışı ve dünya görüşünün merkezi olduğu bir tanım; üretilmiş ifadeleri merkez alan bir tanım (fikirler gibi tipik davranışlar) ve zihniyet vasıtasıyla tanımlanmış temel varoluşsal konum merkezli bir tanım.

Zihniyetleri incelemek için kullanılan yöntemler zihniyetlerin bu değişik ayar düzeylerine uyarlanacaktır, ama genel olarak sözkonusu olan bir değerler sistemi ya da bir tutumlar sistemi oluşturmaktır.

Birbiri ardısıra, soru kağıtlarının ve tutum ölçeklerinin, gözlem yönteminin, bilgi ve belge toplama yöntemlerinin, projeksiyon yöntemlerinin kullanılmasını ve farklı içerik analizi yöntemlerinin kullanımını inceleyeceğim.

I. Soru Kağıtları ve Tutum Ölçekleri

Soru kağıtlarının hazırlanması ile ilgili genel sorunlar üzerinde burada durmayacağım: kaçınılması gereken yanlılıklar, örneklem sorunları, soru kağıdının kullanım biçiminin seçilmesi (doğrudan anket ya da anketörler aracılığıyla anket)...

Zihniyetlerin incelenmesi üzerine özgül soru kağıtları konusunda, klasik yapıtlarda bulunmayan bir ayırım yapacağım. Üç tip soru kağıdı ayırdedeceğim, her bir tip soru kağıdı zihniyetlerin incelen-

mesinin üç ana düzeyinden birine göre uyarlanmıştır. Birinci tip soru kağıdı doğrudan doğruya değerler ve referans modelleri ile ilgilidir. İkinci tip soru kağıdı tutumları "tutum ölçekleri" biçiminde ele alır. Üçüncü tip soru kağıdı fikirler ve davranışlarla ilgilidir, doğrudan doğruya gözlem ıskaralarına başvurur.

1. Değerler ve Referans Modelleri Üzerine Soru Kağıtları - Bu türden soru kağıtlarında, sorular doğrudan veya dolaylı olarak zihniyetin referans modelleri ve değerlerle ilgilidir.

Soruların formülasyonundan önce konuya ilk yaklaşım tarzı, zihniyeti incelenen grubun değerleri ve modelleri yaklaşımıdır. Gerçekte her mümkün olan şeyle ilgili soru formüle edebilmek için, bir çok olanaklı değer ya da model vardır. İncelenecek zihniyetin *aşağı yukarı* içinde yer aldığı fikirler alanının sınırlarını belirlemek gerekir.

Böyle bir yaklaşım çalışması önce belgesel bir incelemenin yardımıyla yapılabilir. İlgili grup üzerine genel yapıtlar, romanlar, yazılar, grup üyeleri ile ilgili bilgiler, anket sonuçları toplanır... Belgelerin analizi grubun dünya görüşünün yaklaşık olarak bir yere konulmasını sağlar (bu belgelerin analizi içerik analizi konusunda kesin yöntemlerin yardımıyla yapılır). Yaklaşım çalışması bir grup araştırmacının konuyla ilgili düşüncelerinden kaynaklanabilir. Fikirler, edinilen bilgi ve haberler, kişisel deneyler birleştirilir, ayıklanır ve anket soru kağıdının temel yönelimini belirler. Yaklaşım çalışması aynı zamanda gerçek bir ön anketin sonucu olabilir; ön anket çağdaş yaşamı, çalışmayı, aile yaşamını, vb. algılama biçimleri gibi genel temalar üzerinde yoğunlaşmış yönlendirici olmayan mülakatları kapsar. Bu mülakatların analizi anketin tam olarak ilgili olacağı değer eksenlerinin belirlenmesini sağla-

yacaktır (burada da mülakatların analizi kesin içerik analizi yöntemleri ile yapılır). Nihayet başlangıçtaki yaklaşım çalışması bir grubun gözlemci katılmasının sonucu olabilir; bu sayede grubun değer ve modellerinin içerden bakışla değerlendirilmesi mümkün olmuştur.

Bir çok soru kağıdı şekli olanaklıdır.

Bir Nitelikler Listesi İçinden Seçim - Bir niteliğin (küme yaşamıyla bütünleşme yatkınlığı, sevimlilik, namusluluk, çalışkanlık...) gerisinde kuşkusuz bir değer vardır.

Anket zihniyeti incelenen grup üyelerine bir nitelikler listesi önerir, bu nitelikleri sınıflandırmaları ya da esas önemli gördüklerini not etmeleri istenir.

Mesleki zihniyetler üzerine anketten bir örneği ele alalım (C. Lévy-Leboyer, 1978).

Mülakat yoluyla yapılan ön anket işçi, tüccar ve serbest meslek sahibi çocuklarında işe katılma, kendini dışarıya takdim etme, kümeyle bütünleşme yatkınlığı ve entellektüel yetenekler gibi konularda farklı yönelimler olduğu hissini uyandırır... Ankette bir soru şöyle: "Aşağıdaki nitelikler arasında mesleki başarıda size en fazla yardımcı olabilecek gibi gözüken iki tanesi hangisidir?"

1.700 yanıt üzerinden (yaygın anket) şu kısmi sonuçlar elde edilir:

Nitelik	*Serbest meslek sahibi çocukları*	*Tüccar ve kadro çocukları*	*İşçi ve hizmetli çocukları*
	yüzde olarak		
Kendini tamamen işine adamak	6.6	11.6	22
İkna edici olabilmek	46	5.6	5.6
İyi bir dış görünümü olmak	12	2	20

Kümeyle bütünleşmeye yatkın olmak	31.4	31.4	6
Zeki olmak	67.1	43	43
Namuslu olmak	42.1	26	28
Dinamik olmak	58	35	27

Bütün rakamlar yukarıdaki farkların 0.001 eşiğinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Bu sonuçlar sözkonusu sosyal-mesleki sınıfların ve çocuklarının psikolojik portrelerini vermektedir (bu da ailede alınan kültür banyosunun kişinin nasıl içine sindiğini kanıtlamaktadır).

İşçilerin (ve çocuklarının) değerleri namusluluk, zeka ve kendini işe vermedir. Serbest meslek sahiplerinin (ve çocuklarının) değerleri zekâ, dinamizm, ikna kabiliyeti ve başkalarıyla bütünleşmeye yatkınlıktır.

Atasözleri, Özdeyişler Veya Kesin Önermelerle Uyum ya da Uyumsuzluk - Referans değerlerini tanımak için bir başka teknik, bir atasözleri dizisinde hemfikir olunan veya olunmayan atasözlerinin sorulmasıdır.

Örnek:

Atasözü ya da özdeyiş	*Meslekler*					
	Köylüler		*Tüccarlar*		*Öğretmenler*	
	Doğru	*Yanlış*	*Doğru*	*Yanlış*	*Doğru*	*Yanlış*
	yüzde olarak					
"Her şeyin başı inatçı bir çalışma"	75	25	54	46	39	61

Genel olarak çabalarının sonucunu doğrudan gören köylülerin "sebat" değeri konusunda, uyguladıkları öğretimin ve çalışmalarının sonucunu nadi-

ren gören ve bu erdemin etkinliği konusunda daha kuşkucu olan öğretmenlerle pek anlaşamadıkları saptanacaktır. Kuşkusuz öğretmenler şu türden bir cümleyi daha kolay kabul edeceklerdir: "Bütün gücünü kullanarak sebat etmektense uyarlanmak daha iyidir." (uyarlanma değeri ile sebat değeri arasında seçim).

2. Soru Kağıtları ve Tutum Ölçekleri - Burada soru kağıdının konusu bir dizi tutumdur. Tutum bir "nesne" karşısında psikolojik bir eğilimliliğe denir, tutum bu nesne karşısında örtük bir tavır takınmadır. Genel olarak alınan tavır, nesneye karşı olumlu ya da olumsuz olabilir. Ayrıca tutumun konusu toplumsal oyuncu için az ya da çok merkezi nitelikte ve önemlidir.

Soru kağıtlarının ve tutum ölçeklerinin hazırlanmasında ilk ortaya çıkan sorun incelenen toplumsal oyuncu açısından kendi varlığının temel nesnelerinin, kendisi için önemli olan şeylerin, haklarında bir tavra sahip olduğu şeylerin belirlenmesidir.

Gerçek Anlamda Soru Kağıtları - İşte mesleki zihniyetler üzerine bir ankette, Sainsaulieu (1972) bir ön anketin peşinden belli sayıda temel nesne saptar: iş partnerleri, çatışmanın kaynakları... Bu nesnelerle ilgili olarak, sözkonusu nesnelere verilen önemle ilgili sorular sorar (Bu nesne sizi nasıl etkiliyor? Ne yapıyorsunuz?).

Bu durumda bir "ilişkiler modeli", yani kişilerarası ilişkilerde, ortak ilişkilerde ve hiyerarşik ilişkilerde uygulanan bir sabit tutumlar bütünü tanımlar.

Yanıt örnekleri:

Sorulara olumlu yanıtlar	*Meslek sahibi işçiler*	*Teknisyenler*	*Kadrolar*
Önemli olan iyi bir kollektif ortam yaratmaya çalışmaktır	% 31	% 25	% 72
İşte güçlükle karşılaşılması durumunda şunlar gerekir:			
- şefe başvurmak	% 18		% 15
- iş arkadaşlarına başvurmak	% 35	% 57	% 66
- tek başına üstesinden gelmeye çalışmak	% 45		

Kadroların meslek sahibi işçilerle karşılaştırıldığında iş arkadaşları grubuna karşı daha farklı bir tutumları olduğu görülür. Kadrolar için bu grup önemlidir, bütün etkinliklerin ve yardımlaşmanın dayanağıdır (dolayısıyla burada iyi bir ortam olması gerekir). Daha bireyci olan meslek sahibi işçiler için (yüzde 45'i tek başına üstesinden gelmeyi tercih ediyor) kendi benzerlerinin oluşturduğu gruba karşı tutum daha az kesindir. Kendi benzerlerinin oluşturduğu grup işçi açısından temel önem taşıyan bir "nesne" değildir.

Tutum Ölçekleri - Genel olarak tutumun nesnesi tanımlandıktan sonra, bu nesne üzerine belli sayıda önerme toplanır (veya hazırlanır). Bu önermeler sözkonusu nesneye karşı olumlu/olumsuz ölçeğinde değişik tavırları ifade eder. Bu önermeler gerçekte, değerlendirme ya da karşı çıkma derecelerini ifade eden fikirlerdir.

Bir tutum ölçeğini kurmada ilk yöntem, kendi kendini değerlendirme yöntemidir. Sözkonusu kişi-

ye sistemli bir tutuma tekabül eden katı bir fikir sunulur ve ona "bu fikri ılımlı bir şekilde onaylayıp onaylamadığı, onaylamıyorsa tamamen mi onaylamadığı sorulur."

Örnek - İşletmede iş sırasında otoriteye karşı takınılan tutum: "Büyük işletmelerin işleyişinde ve yönetiminde demografik ilkelerin uygulanması olanaksızdır."

Yanıtlar:

- bu fikirle tamamen hemfikirim,
- ılımlı ölçüde hemfikirim,
- kayıtsızım (ne onaylama ne onaylamama tavrı),
- ılımlı ölçüde karşıyım,
- tamamen karşıyım.

Alınan yanıtlara örneğin sırasıyla, 2, 1, 0, -1 ve -2 puan verilecektir.

Soru kağıdında bu türden başka beş ile altı soru vardır. Her defasında fikrin değerlendirilmesi 5 puanla yapılır. Tutum sonunda, elde edilen puanların toplamıyla değerlendirilecektir.

Tutumun değerlendirilmesi bir fikir ölçeğinde kendi kendini konumlandırmayla da yapılabilir.

Örnek: İşletmede sorumlulukların merkezileşmesi -ademi merkeziyetçi bir yapıda olması ikilemi karşısında tutum. İlk ölçek kontrol ögesi ile ilgilidir.

Aşağıdaki kademelendirmede sizin kişisel görüşünüz olduğunu düşündüğünüz görüşü bir çarpıyla işaretleyerek fikrinizi açıklayabilir misiniz?

Kontrol tepede merkezileşmiş olmalıdır.	Bazen ara kademelere yetki devredilebilir.	Ilımlı ölçüde diğer kademelere yetki verilebilir.	Ademi merkeziyetçi bir yapısı olmalı ve bütün kademelere dağılmalıdır.

Karar, değerlendirme, eğitim, haber-bilgi iletimi... ögeleri üzerine bir dizi başka ölçek önerilmiştir.

Ölçeğin her "bölme"sine bir katsayı verilir (bizim örneğimizde 0'dan 20'ye, eksi 10'dan artı 10'a örneğin).

Bu katsayılar tutumu değerlendirmek için global bir sayı elde edilmesini sağlar.

Tutum oluşturmada ikinci yöntem ölçeğin "dereceleri"ni bir "uzmanlar" grubuna hazırlatmaktır. Burada örnek olarak, böyle bir ölçeğin Thurstone yöntemine göre kuruluşunu hatırlatacağım.

Böyle bir ölçeğin kuruluşu beş aşamada gerçekleştirilir:

1) Ölçülecek tutum evreninin ve nesnenin tanımı.

2) Bu konu hakkında mümkün olan en yüksek sayıda öneri, tavır, fikir, vb. toplama.

3) Uzmanların (uzmanlara "yargıç" denir, sayıları 40 ile 100 arasıdır) bütün önerilerinin bir uç noktadan öteki uç noktaya kadar belli sayıda numaralı gözde (genellikle 7, 9 veya 11) sınıflandırılması.

4) Güçlü bir dağılımı olan (yargıçlara göre birer farkla birbirini izleyen gözlerde sınıflanmış) fikirlerin tasfiyesi, dolayısıyla yargıçların çoğunluğu tarafından aynı şekilde sınıflanmış (bir göz farkla) fikirlerin seçimi ve "fikir"in göz göz kesin bir biçime kavuşturulması.

5) Seçilen unsurlara sınıflama sistemindeki notlama ortalamalarını temsil eden bir not veya sıra numarası verilir.

Ölçeğin nihai sunumu kendisine soru sorulan kişiye 7, 9 ya da 11 önermenin bir araya geldiği karışık bir dizi önerilerek yapılır, kişi hangi önermenin veya hangi önermelerin kendi fikrine uyduğunu

söylemek zorundadır.

Benimsenen fikre daha önceki sınıflandırmaya göre kendi "not"u verilecektir; doğal olarak bunun için gerekli tasnif ıskarası vardır. Kişi listede tek bir fikri seçmişse not doğrudan saptanır, birden fazla fikri işaretlemişse notların ortalaması alınır.

Sigara çme Konusunda Tutum Ölçeği - Aşağıdaki listede yer alan önermelerden hemfikir olduklarınızı ve doğru olduğunu düşündüklerinizi bir çarpıyla işaretleyin:

1) Sigara içmek pek zevk vermiyor.

2) İnsanlar başkaları gibi yapmak için sigara içerler.

3) Sigara içmek kendini güvenlik içinde hissetmeyi olanaklı kılar.

4) Tütün bir refah duygusu yaratır.

5) Sigara içmek yaşamın temel zevklerinden biridir.

6) Sigara içmek insanın yatışmasını sağlar.

7) Sigara içilmesine izin verilmemelidir.

8) Sigara içince düşünme yetisi azalır.

9) Tütün bu dünyada en büyük kötülüklerden biridir.

10) Sigara içmek size sorunlarınızla başetmede yardımcı olur.

11) Sigara içince insanın sıkıntısı dağılır.

Bu önermeler için verilen notlar şöyledir:

1) 7,7	5) 1,9	9) 10,8
2) 6,9	6) 3,8	10) 3,1
3) 4,4	7) 10,8	11) 4,1
4) 2,9	8) 8,9	

4, 5, 6 ve 11 numaralı önermeleri işaretleyen bir kişi şu notu elde edecektir: (2,9 + 1,9 + 3,8 + 4,1) / 4 = 3,1. 11 puan sigara içme eylemi karşısında en olumsuz tutumu temsil eder. Bu da bizim tutumu-

nu değerlendirmemizi sağlar.

3. Davranış ve Fikir Soru Kağıdı - Bu tipten bir soru kağıdında, zihniyet ifade ediliş şekilleri (öznelerin davranışları ve sözleri) aracılığıyla kavranmaya çalışılacaktır.

Fikirlere gelince, bu tip bir soru kağıdı daha önce gördüğümüz tutuma ilişkin soru kağıtlarından bağımsız değildir. Bu tip soru kağıtlarında ilke, zihniyetin doğrudan gözlem düzeyindeki ifadeleri bir biçime kavuşturan gizli bir yapı gibi işlemesidir. Bir başka deyişle, davranışlar ve fikirler bu yapıyı ifade eder. Mantıksal bir biçimde zihniyetin kurucu değerleri ile ilintilidirler.

Bunu söylemek sağduyunun saptamalarını bir başka biçimde ifade etmektir, yani davranışın inanışlara göre "mantıksal" olduğunu söylemektir. Örneğin bir grup insan iyi hasatın ölmüş ataların eylemleri sayesinde elde edildiğine inanırsa, bu bir grup insanın ölmüş ataların dostluğunu elde etmek için bazı davranışlara girmesi mantıksaldır (armağanlar, tabular, anmalar...). Nasıl ki paranoyakın davranışları (gizlenmek, kendini korumak, başkalarından çekinmek...) "herkesin kendisiyle uğraştığı" inancına göre mantıksalsa...

Örnek - Zihniyetinin bir bölümü aşağıda belirtilen değerlerden oluşan bir grubu ele alalım. Bu grubun değerleri şunlardır: kişisel zevk, eşitlik, kişisel hesapçılık, bireysel özgürlük ve dış görünüş. Bu gruptaki bireylerde şu türden davranışlara raslanılabilir: yapılması gereken bazı işleri unutma, sadece tahditlerin zoruyla bulgular yapma ve yaratıcılık, işten ve içinde bulunduğu koşullardan yakınma, yüzeysel ilişkilerde nezaket, başkalarıyla karşılaştırma yaparak talepler ileri sürme, ortak disiplin kurallarını unutma, bireyci eylemler, başkalarının yetki alanlarına, çalışmalarına, çeşitli otorite ve

kontrol biçimlerine dolaylı saldırılar, işbirliği çalışmasının gizlice baltalanması, hoş olmayan işleri kendi yerine yaptırtmak için adam arama, statü ya da yetki sorumluluğu farklarını dikkate almayı reddetme, yaratıcılığa ve başkalarının çalışmalarına karşı güvensizlik, dargınlıklar, kurulan ve bozulan ittifaklar...

Soru kağıdının hazırlanması (ön anket ve yazım) değerlerle davranışlar arasındaki uyumun aydınlığa kavuşturulmasını sağlar. Bu tip soru kağıdı sonuç itibarıyla davranışların bir dizelgesini çıkarır; anket uygulanan kişilere bu davranışları onaylayıp onaylamadıkları, gerekli görüp görmedikleri sorulur.

II. Gözlemleme

Yukarda gördüğümüz davranışların dizelgesi niteliğindeki soru kağıtları sonuçta gözlem ıskaralarıdır ve böyle kullanılabilirler.

Gözlem kuşkusuz en zor yöntemdir. Burada bu yöntemin bir kaç güçlüğünü hatırlatacağım:

- her şeyi görmenin olanaksızlığı (gözlemci açısından zaman ve konum sorunu);
- gözlemcinin *daha önceki* duyarlılıklarından, ideolojik ve diğer yönelimlerinden kaynaklanan yorum sorunu (gözlemcinin kişisel denklemi);
- gözlemlenen şeylerin kategorileştirilmesi sorunu: kullanılabilir sözcük hazinesi, basmakalıplar, toplumsal kazanımlar...;
- not alma sorunları: hafızanın sapmaları, unutkanlık...;
- kuramsal referans çerçevesinden ve beklentilerden kaynaklanan engeller: benimsenen kurama göre veya öngörülen neyse ona göre kodlama eğilimi...;

- gözlemcinin rahatsız edici varlığından kaynaklanan sorunlar: gözlemcilerin varlığına karşı tepkiler olur, durum değiştiğinden olağan olarak cereyan eden şeyler gözlemlenemez olur.

Bu güçlüklerin üstesinden gelmek için "yardımlı gözlem" teknikleri kullanılır. Bir gözlem ıskarası gibi işleyen davranış soru kağıdı dizelgesi bu tekniklerden biridir. Testlerin hangi davranışlara neden olan ve büyültücü bir araç gibi çalışan sistemli gözlem araçları olduğunu (toplumsal makroskop araçları) göreceğiz (bkz. IV).

III. Bilgi ve Belge Toplama Yöntemleri

Mülakatlar - Mülakat kendi icapları olan bir tekniktir. Mülakat anında karar verilip yapılan bir şey değildir, aksi takdirde tümüyle yanlı sonuçlar elde etme şansı yüksektir (soruların soruluş şekli, kullanılan sözcükler, mülakat yapılan kişiye karşı takınılan tutumlar...). Bu noktada okuru konusunda uzmanlaşmış nitelikte yapıtlara gönderiyorum.

Mülakat özellikle ön anketlerde, araştırmanın üzerinde yoğunlaşmasının gerektiği endekslerin oluşturulması için kullanılır.

R. Boudon'un (1980) aktardığı iki mülakattan parçalar aşağıda sunuluyor. Bu mülakatlarda pek zengin olmayan bir çevreden gelme, orta öğrenimleri sırasında parlak bir başarı elde eden iki çocuğun babalarının konuşmaları aktarılır. Birincisi daha ileri gitmek istemiyor. kincisi üniversiteye girmeye kararlı.

İlk Örnek (Oğul Öğrenimini Bırakmak İstiyor) - "Ben hiçbir zaman parlak bir öğrenci olmadım. Bütün arzuladığım günü gününe yaşayabilmek için yeterince para yapmak... Oğlumunun benden daha iyi yapmasını isterdim... Ama onu zorlamıyorum...

Ne yapmak istediğini bilmiyorum. Zaten bu, benim işim değil. Onun ne yapmasını istediğimi söylemem gerekmez. Belki yeterince nitelikli olmayacak. Doktor, avukat ya da buna benzer bir şey olması gerektiğini kendisine söyledim. İngilizce ve insanlarla diyalogu öğrenmesi gerektiğini söyledim. Temsilci olabilirdi... Ona yaptığım tek telkin budur... Kafalarında sabit bir fikir olan ve bu fikri izleyen çocuklar vardır, ama konuştuklarımın çoğu ne gelirse onu alıyor... Bir diplomanın bu kadar önemli olduğunu sanmıyorum. 'Bir diplomam var' dediğiniz zaman işler kolaylaşabilir, ama bundan başka da bir şeye yaramaz."

Bir de bununla çelişen ikinci mülakata bakalım:

İkinci Örnek (Oğul Üniversiteye Girmek İstiyor)

- "Üniversitede okumuş kişiler daha başarılı oluyor gibiler. Daha kolay farklı tipte iş sahibi oluyorlar. Belki başkalarından daha fazla bilgili değiller, ama nasıl öğrenileceğini biliyorlar... İnsanı hiçbir yere götürmeyen bir işleri varsa bu işten ayrılabiliyorlar veya iş değiştirebiliyorlar..."

Birinci örnekte eğitimin önemi küçümsenir, diploma sadece bir kartvizit olarak görülür. İkinci örnekte, öğrenim bir çokişlevlilik kaynağı olarak görülür. Birinci halde, toplumsal konum örneklerin çoğunda bir tesadüf sonucu gibi algılanır. İkinci halde, toplumsal konum üniversitede edinilen kültürle daha kolay hale gelen rasyonel bir arama davranışından türüyormuş gibi gösterilir. Bunun dışında, başarı anlayışı her iki örnekte de birbirinden farklıdır. Birinci örnekte başarı maddi konfor ve güvenliğin sağlanması gibi görülür. İkinci örnekte "insanı bir yere götüren" bir meslek edinmek sözkonusudur.

Görülüyor ki başarının ve başarıya ulaşmanın yollarının gösterimi farklıdır. Bu değişik görüşleri

ve bu görüşlerle bağlantılı değer sistemlerini doğrulamak için özel olarak, soru kağıtları, tutum ölçekleri, değişik testler... hazırlanabilir.

Yüksek öğrenimi sürdürme konusunda içinden gelinen toplumsal çevrenin tutumlarının ve aile değerlerinin etkisini gösterirken örneğin C. Lévy-Leboyer'nin yaptığı budur:

Sorular	*Yüksek toplumsal çevre*	*Pek yüksek olmayan bir toplumsal çevre*
Eğitim sadece yüzeysel bir ciladır	Evet % 33	Evet % 56
Aynı aile içinde başarılı olan çocuklar vardır, başarılı olmayan çocuklar vardır, çünkü insan doğuştan iyidir ya da kötüdür, eğitim bu durumda fazla bir şey değiştirmez	Hayır % 76.5	Evet % 50

Örneklerin ve Yaşamöykülerinin Derlenmesi - Bu yöntemin çağdaş kökeni W. I. Thomas ve F. Znaniecki'nin 1918'de yayınlanan *The Polish Peasant in Europe and America* (Avrupa ve Amerika'da Polonyalı Köylü) adlı yapıtıdır.

Polonyalı göçmenlerin kültürleşme sorunlarını somut olarak incelemek amacıyla, Thomas ve Znaniecki geniş bir belge kolleksiyonu hazırlarlar: kişisel mektuplar, gazete makaleleri, dernek toplantılarının tutanakları, örnekler üzerine sosyal hizmet kuruluşlarının raporları ve mülakatlar, ayrıca Polonyalı göçmenlerin hazırlamış olduğu çok sayıda özyaşamöyküsü (otobiyografi).

Thomas ve Znaniecki sorunlarını anlamak ve

sorunlarına çare bulmak için bu halkın tutum ve değerlerini araştırıyorlardı. Kesin bir içerik analizi yöntemleri olmadığı için de, ele aldıkları bu özel halkın zihniyetini (kültürel düzey) anlayamadılar ve dört tane evrensel istek belirleyebildiler (yani antropolojik düzeyde). Bu istekler şunlardı: yeni deneyler yapma arzusu, başkalarınca takdir edilme ihtiyacı, kendini kanıtlama ihtiyacı ve güvenlik ihtiyacı.

Aynı zamanda yurt değiştirmenin en ciddi sorunlarından birini de ortaya çıkarmışlardır: kişisel amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla yaşamını örgütleme kapasitesini yitirme. Bu son kültürleraşırı bir nitelik kazanma sorunu, göçmen zihniyetinin değerleri mantığı ile yaşanan ülkenin halkının kültürel mantığı arasındaki uyumsuzlukla açıklanır. Anlamlı hareket noktaları da olmadığından, eylemlerini kuşkusuz ve sıkıntısız bir biçimde örgütleyemez.

Başlangıçta türdeş (ruh hali açısından) bir halkın içinden alınan örneklerin ve yaşamöykülerinin incelenmesinde tutarlılığın sağlanması için, ciddi içerik analizi yöntemlerine gerek vardır (bkz. V).

"Uyarılmış Yorumlar" Yöntemi - Bu yöntem basit bir içerik analizi ile aranılan tutum ve değerleri veren çok pratik, ama pek kullanılmayan bir yöntemdir.

Burada güdülen amaç mülakat yapılan kişilere yorum yapmaları için, bir dizi örnek, kritik olay ya da geçmişte yaşanmış günlük olay önererek değer sistemlerini açığa vuran yargılara varmalarını sağlamaktır.

Bu "hikâyeler" toplumsal-duygusal tepki uyandırma potansiyeli ve ahlâki hüküme göre seçilirler. Şahıslardan örneği yargılamaları ve hükümlerini açıklamaları istenir (verdikleri yanıtlara göre yapı-

lan içerik analizi tutum ve değerlerinin belirlenmesini sağlayacaktır).

Örnek - Büyük bir işletmecilik okulunda, psikososyoloji dersinde yazılı sınav konusu olarak bir örnek incelemesi verildi. Bu örnek çocukları ilgilendiren gerçek bir olguyu anlatıyor, çünkü pedagojide köklü değişiklikler yapmayı deneyen bir başka işletmecilik okulunun çalkantılı bir dönemidir örnek olarak alınan.

Bu örnekte anlatılan psikolojik olguların analizi ile ilgili bir dizi sorudan sonra, incelemenin ikinci bölümünde öğrencilerden bu deney üzerine kişisel fikirlerini ifade etmeleri istenir. Vardıkları sonucu haklı kılan bütün savları sıralamaları da söylenir.

"Açık soru" tarzındaki bu son sorunun içerik analizi öğrencilerde üç farklı değer sisteminin varlığını ortaya çıkardı.

Analiz aynı zamanda öğrenci tutumlarının ana "konuları"nın belirlenmesini sağlamıştır: öğretmenler, pratik öğretim yöntemleri, denkler arası ilişkiler, öğrencilerin okul içindeki tutumları (aktiflik/pasiflik), okulun hedefleri.

Kişilere takdim edilen örnek onlar açısından anlamlı bir örnektir. Bazı yargılara varmalarını sağlar: fikirlerinin yorumlanması onları, durumun ana ögesi olarak gördükleri ögelere karşı tutumlarını belirlemeye zorlar. Yapılan mülakatların değerlendirilmesi için içerik analizi gerekir (bkz. V).

Bu yöntem tarihçiler tarafından belge analizlerinde kullanılır. Gerçekte bu belgeler çoğu zaman doğrudan (az ya da çok) tanıkların olaylarla ilgili rapor, anlatı ve yorumlarıdır: mektuplar, yönetici raporları, gezi günlüğü, özyaşam öyküsü (otobiyografi), resmi vakanüvislerin anlatıları... Tarihçiler bu anlatıların ardında öykü anlatıcıların zihniyetlerini açığa vuran tavırlarını bulmaya çalışırlar.

IV. Projeksiyon Testlerinin Kurulması

Projeksiyon yöntemlerinin ilkeleri 1939'dan itibaren L. K. Frank tarafından ortaya konulmuştur. Daha bu çağda, psikologların deneysel araştırmaları bireyin "bilinçsiz psişik hali"nin çevresinin algılamalarını yönlendirdiğini göstermiştir. Örneğin kişileri ipnoz (yapay uyku) haline sokarak, onlara saldırgan olmaları ya da kendilerini mutsuz hissetmeleri emri veriliyordu. Uyandıklarında kendilerine gösterilen fotoğraflar konusunda hikayeler hayal ediyorlardı. Bir durumda saldırgan temalarda, diğer durumda ise çöküntüye yol açan (depresif) temalarda güçlü bir artış farkediliyordu.

Projeksiyon aynı zamanda, aynı şişeyi bazılarına yarı yarıya dolu, bazılarına yarı yarıya boş gösteren psikolojik olgudur. Her grup bir olayı kendince yorumlar ve gözlemlenen olaya kendi dünya görüşünün ilkelerinden birini izdüşürür: bir halde iyimser ilke, öteki halde kötümser ilke.

Bireylerin hayali kurguları kişiliklerinin, daha kesin bir deyişle "özel dünyaları"nın ya da derin duygusal yapılarının damgasını taşır. Bu derin duygusal yapı bireylerin "kronik duygusal tepkileri"nden ve dünya görüşlerinin örgütleyici ilkelerinden oluşmuştur. Zihniyetin bireysel düzeydeki mütekabili buradadır.

Bu testlerin psikolojik kullanımında (özel bir kişinin psikolojisinin bilinmesi için), bir kişiye bir dizi fotoğraf gösterilir ve bu fotoğraflarla ilgili hikayeler uydurması istenir. Bütün anlatılarda yer alan "sabitler"in aranması kişinin psikolojik yapısına çıkılmasını sağlar.

Zihniyetlerle ilgili araştırmada ise, denilebilirse, tam tersi bir yöntem izlenir: tek bir fotoğraf vardır ve zihniyeti incelenmek istenen gruptaki bir çok

kişiden fotoğraf üzerine bir hikaye uydurması istenir. Bütün anlatılarda raslanan "sabitler"in aranması özgül bireysel yorumları nötralize eder, ortak çizgilerin belirmesini sağlar: grup zihniyetini oluşturan tutumlar veya değerler.

Bu durumda, böyle bir yöntemin kullanılmasında çıkan sorun bütün kişiler için aynı durumu, aynı sorunsalı temsil eden fotoğrafların olmasıdır. Gerçekte, zorunlu sabitlerin bulunması yoluyla zihniyetin ortak özelliklerini çıkarmak için, yorumların aynı sorunlarla ilgili olması gerekir.

Yeni araştırmalar (A. Mucchielli, 1983) bu tür imajların olduğunu, bir başka deyişle bazı fotoğrafları algılamanın bir "kültürel düzey"i olduğunu göstermiştir. Bütün yapısal ögeleri hiçbir belirsizliğe meydan bırakmaksızın aynı kültürel anlamı taşıyan fotoğraflardır sözkonusu olan.

Rorschach adı verilen olağanüstü bir projeksiyon testi (mürekkep lekeleri testi adıyla bilinen figüratif olmayan test) üzerine yapılan klinik araştırmalar sayesinde, bu gerçekliğe hafiften dokunulmuştu.

Bu testin 6. şeriti siyah ve beyaz renklerde, ortadaki lekesi belli belirsiz, yere serilmiş ve bir totem başının yukarı doğru uzattığı bir hayvan derisine benzer.

Bu şerit her zaman, açıkça ya da gizli saklı bir biçimde, çok sayıda cinsel yoruma konu olmuştur. Psikanalistler şeritin ana ekseninde hemen fallik (erkeklik organına değin) bir simge gördüler. Bu şeritin bazı kişilere cinsel bir şeyi hatırlatabileceği doğal olarak akla gelmiştir.

Sistemli klinik araştırmalar bu "cinsel olan bir şey"in "cinsel ilişki durumu" olduğunun belirlenmesini sağlamıştır. Gerçekte örneğin, cinsel durumlarında davranış bozuklukları olan herkesin bu şerite

ilişkin yanıtlarında karışıklıklar olduğu kanıtlanmıştır. Şeriti "kavrama tipleri"nin ve kaydedilen değişik şokların analizi ve bu sonuçların klinik mülakatlar ve istihbaratla karşılaştırılması, bu kişilerin şerit karşısında gerçek bir cinsel durumla karşı karşıyaymış gibi davrandıklarını gösterdi. Demek ki cinsel tipte gerçek durumların yol açtığı bozuklukların bu mürekkep lekesi karşısında gösterilen tepkilere transferi vardı.

Bir resmin (figüratif olmayan) belirli bir durum tipini temsil edebildiği kanıtlanmıştır. Aynı kültürel gruptan bütün kişiler için aynı durumu ya da aynı sorunsalı ifade eden projeksiyon tipi şeritlerin araştırılması için yol açılmıştı.

Bu tür resim ve fotoğraflardan somut örnekler için okuru *Les Mentalités, Analyse et Compréhension* (Zihniyetler, Analiz ve Kavrama, 1983) adlı yapıtımdaki alıştırmalara ve pratik örneklere gönderiyorum.

V. İçerik Analizleri

Tutumların Araştırılması - Bir tutum, daha önce belirtmiştik, bir nesne karşısında genel bir eğilimlilik ya da zihinsel bir yönelimdir. Bir yaşamöyküsünde, bir örnekte, bir anlatıda ya da bir yorumda, bir tutumda, önce sözkonusu tutumun nesnesi düşünülmelidir.

Örneğin aşağıda aktarılan anlatıları ele alalım.

Birinci Anlatı - Müdür genç memurlarından biriyle konuşuyor. Ona hoşnutsuz olduğunu iletiyor. Ondan istediği iş yapılmamıştır. Genç kendini savunur ve kendisine aynı anda, hemen ele alınması koşuluyla dışsatım üzerine bir dosyanın verildiğini açıklar. Patron hiçbir şey dinlemek istemez ve kendi emirlerinin başkalarının emirlerinden önce geldi-

ğini düşünür. Genç memur bu deneyden ders çıkaracak ve bir daha tuzağa düşmeyecektir.

İkinci Anlatı - İpin bir yerde kopması gerekiyordu! Yeni işe alınmış gencin işte kusurları birikiyordu. Servis şefi genç çalışanın işte yaptığı bir kusuru fırsat bilerek onun i'lerin üzerine nokta koymasına olanak sağlar ve kendisinden daha dikkatli olmasını ister. Genç artık işine dikkat edecek ve şefinin saygısını yeniden kazanacaktır.

Hakkında bazı şeyler söylenmiş "nesneler"den biri otoritedir (müdürün memuru üzerinde *otoritesi*, şefin yeni işe alınan genç üzerinde otoritesi).

Bu anlatılar nasıl bir otorite imajı verdikleri, bu imajın nasıl nitelendiği, hangi duygu ve davranışlarla bağlantılı olduğu soruşturularak okunacaktır.

Bu anlatılarda otorite imajı işi kontrol eden, sonuç isteyen ve hoşnutsuzluğunu ifade eden yargıç-otorite imajıdır. Bu otoriteye karşı tutum olumsuz değildir, aksine... Ona bir şeyler isteme ve uyarma, azarlama hakkı tanınır; daha fazlası, onunla iyi ilişkileri sürdürmek için eleştirileri dikkate alınır. Bunun, otoriteye karşı bir kabul ve otoriteden onay arayışı tutumu olduğu söylenecektir.

Kullanılacak kesin yöntem Godood'un 1956'da geliştirdği *evaluation assertion analysis*'dir (sav analizi değerlendirmesi), kısaltılmışı EAA'dır (bkz. L. Bardin, 1980).

İlk aşama tutum nesnelerini saptamaktır.

İkinci aşamada bu tutum nesneleri ile ilgili önermeler belirlenir ve bu önermeler "standartlaştırılır", yani bu önermeler üç bölütten oluşan olumlayıcı bir biçime büründürülür: tutum nesnesi, sözlü birleştirici ve değerlendirici malzeme.

Üçüncü aşamada sayılı (eksi 3'den artı 3'e) bir pozitif/negatif ölçek üzerinde aynı nesneyle ilgili her bir birleştiricinin ve her bir değerlendirmenin

değerlendirmesi yapılır.

Her bir nesne için sonuçların bütünü, her bir tutumun yönünü ve yeğinliğini ifade eden sayıları verir.

Düğüm nesneler karşısında bir tutum araştırma yöntemi zihniyet tarihçileri tarafından içgüdüsel olarak kullanılmıştır. Bu tarihçiler o devirle ilgili belgelerden (mektuplar, gezi anlatıları, romanlar, idari raporlar. anılar...) yapılan derleme içinde bazı "nesneler"in (çocuk, ölüm, savaş, toplum...) sunuluş biçimlerini, bunlarla ilişkili olan olağan davranışlar ve duyguları saptarlar. Sadece sürekli tekrarlanan ögeleri dikkate almaya çaba gösterirler: kültürel sabitler tutumları tanımlamalarını olanaklı kılar.

Değerlerin Araştırılması - Bu türden bir analizde Barthès'in kültürel kodu veya referans kodu olarak adlandırdığı düzeyde yer alınır (R. Barthès, 1970). Bu "bilginin sesi" tahlil edilmesi gereken ifadede (mülakatlar, anlatılar...) kendisine atıfta bulunulan bütün bilgilerle ilgilidir. Bir ifadeyi oluşturan şeylerin önvarsayımlar sistemi olduğu söylenebilir.

Bütün bu bilgiler, bütün bu basit ifadeler bir araya getirilince bir canavar oluşur ve bu canavar ideolojidir... Kültürel kodun önermeleri örtük atasözleridir; söylemin bir toplumun yasasını, genel bir iradeyi ifade ettiği ve yüklendiği önermeyi kaçınılmaz veya değiştirilemez kıldığı bir hal olan den halinde yazılmışlardır. Üstelik bir önerme atasözüne, özdeyişe, postülaya dönüştürülebildiği içindir ki, bu önermeyi destekleyen kültürel koda karşı çıkılır...- Bu alıntılar (kültürel kodlardan alıntılar) bir bilgi derlemesinden, en iyi modeli kuşkusuz ders el kitabı olan anonim bir kitaptan çıkartılmıştır.

Çünkü bu kitap bir yandan bilim ve bilgelik kitabıdır, öte yandan metinde işlenen didaktik malzemedir...

Örnek 1 - "Yaşlı adam çok yaşlı insanlarda görülen ve onları çocuklara benzeten bir özellikle, nedensiz yere ve sessiz bir inatçılıkla bu nefis yaratığa kaprisli bir biçimde bağlandı."

Bu metin belirli sayıda kültürel postülaya dayanır ve bu postülalara atıfta bulunur:

1) Yaşlılar bazı kişilere bağlanırlar (burada genç bir kadına).

2) Yaşlılar kaprislidir.

3) Yaşlıların anlaşılmaz inatçılıkları vardır.

4) Yaşlılar sonuç itibarıyla çocuklara benzerler.

Bu postülalar 19. yüzyılda Fransızlar'ın yaşlılar hakkında sahip oldukları örtük kültürel anlayışı da gösterirler (metin Balzac'ın *Sarrasine*'inden alınmadır, 1830). Bu metin ayrıca 19. yüzyıl Fransızlar'ının bu "nesneler"-(yaşlılar) karşısında "kaprisli çocuklar"a karşı takındıkları tutumu takınacaklarını öngörmemizi sağlar.

Örnek 2 - Biraz önce naklettiğimiz anlatıları aynı şekilde ele alalım. Bu anlatıların ilkinden şu postülaları çıkartabiliriz:

1) Bir müdür hoşnutsuzluğunu ifade edebilir.

2) Bir müdür iş yaptırtabilir.

3) Bir memura yapması için başka işler verebilir.

4) Bir memur müdürünün uyarı ve azarları karşısında kendini savunabilir ve görüşlerini açıklayabilir.

5) Bir müdür her şeyden önce emirlerinin yerine getirilmesini isteyebilir.

6) Genç memurlar şefinin uyarılarından öğrenirler.

7) Bir defaki deney daha sonra kullanılır.

İkinci anlatıdan şu postülaları çıkartabiliriz:

1) Kötü bir işin üst kademelerin kınamasıyla karşılaşması kaçınılmazdır.

2) Önemli şeyler söylemek için bahanelere başvurulur.

3) Bir servis şefi işe yeni başlayan birinin yaptığı işin kalitesi hakkında değinmelerde bulunabilir.

4) Bir servis şefi işte astlarının daha dikkatli davranmasını isteyebilir.

5) Uyarıların yararlı sonuçları olabilir.

6) İyi iş şeflerinin saygısının kazanılmasını sağlar.

Bir zihniyet, yani bir grup kişinin ortak değerleri araştırılıyorsa, birbirine benzeyen postülaları gruplandırıp daha genel bir biçimda formüle etmemiz gerekir. Böyle bir formülasyon ortak değerlerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Burada 1. (birinci anlatının) ve 3. (ikinci anlatının) postülaları daha genel bir formülasyon içinde birleştireceğiz. Bir şef astlarının çalışması üzerine bir değerlendirme yapabilir ve bu değerlendirmesini astlarına iletebilir.

2. ve 3. postülaları (birinci anlatının) ve 4. postülayı (ikinci anlatının) şöyle bir genel formülasyon kapsamında birleştireceğiz: bir şefin iş konusunda bazı istekleri olabilir ve bir şef talimat verebilir.

Nihayet 6. postülayı (birinci anlatının) ve 5. postülayı (ikinci anlatının) daha genel bir formülasyon içinde toparlayacağız: Memurların işi öğrenmeleri üstlerinin eleştirel uyarılarıyla olur.

Hiyerarşik üstle ilgili bu ortak görüş zihniyetin kurucu ögeleri olan bir kaç değere çıkmamızı olanaklı kılar; bu değerler şöyle formüle edilebilir: değerlendirme, kontrol, istek hakları konusunda ve iş formasyonu konusunda yararlılığı nedeniyle otoriteye saygı.

Referans Çerçevesi Araştırılması - Bu yöntemi kuran kavramsal ögeleri fenomenolojik (olaybilimsel) ve yapısal analizden alacağım. Örnek olarak bir projeksiyon testinin (TAT) bir kaç şeritine

genç bir erkek çocuğun verdiği yanıtların analizini alalım.

1 No.'lu Şeritte Elde Edilen Anlatı - (Gravürde hayallere dalmış bir havada kafası ellerinin arasında bir masanın önünde oturmuş, önünde bir müzik defteri ve defterin üzerinde bir keman bulunan küçük bir erkek çocuk resmedilir.)

"Bu küçük çocuğun adı Paul'dür. Müziği çok sever. Kemanının önünde biraz düşünceli bir halde durmaktadır. Geleceği hayal eder. Kendisini büyük bir konser, tiyatro salonunda tahayyül eder, burada çok sayıda seyirci kendini alkışlamaktadır. Önünde çok iyi bir kariyer görmektedir. Ancak biraz cesareti kırılmıştır, çünkü müziği incelemesi gerekmektedir. Ve henüz müziği öğrenmemiştir. Öğretmeni çok hızlı gitmesini, birden çok şey öğrenmesini istememektedir... Rüyası gerçek olacaktır, çünkü bu yolda sebat edecektir. Ustasının müziğini kademe kademe öğrenecektir. Bütün müzisyenleri tanımasını, doğru dürüst çalmasını öğrenecektir, çünkü henüz çok küçüktür, aşağı yukarı on yaşındadır. Büyüyünce iyi müzik çalabilecektir, çünkü müzikle ilgili her şeyi öğrenmiş olacaktır. Çok başarılı olacaktır, çünkü o bir virtüözdür. Ebeveyni müziğe istidadı olduğunu farketmiştir. Bunun için müzik dersleri izlemesi, en sevdiği enstrüman olan keman çalmasını öğrenmesi istenmektedir."

2 No.'lu Şeritte Elde Edilen Anlatı - (Arkadan görülen, yere oturmuş, bir şeye dayanmış bir kişi.)

"Bu şerit açık bir kapıyı gösterir. Genç kız ya da daha doğrusu bir kadın kapıya dayanmıştır. Çok üzgün bir havadadır, kafasını sağ eline dayamıştır. Ağlamaktadır, çünkü küçük oğlu hastadır, çünkü kendisi umutsuz bir durumdadır. Kocası onu terketmiştir, hayatta yalnız bir durumdadır. Çalışması gerekmektedir, yeterince parası olmadığı için

doktorun parasını ödeyememektedir. Ama bir umutsuzluk anından sonra, yeniden düzelecektir. Kendi başına çalışacaktır. İyileşen bebeğini kreşe verecek, kreşin ücretini ödeyecek, çalışacaktır. Cesareti sayesinde küçük oğlunu yetiştirebilecektir. Onu terkettiği için mutsuz olacak olan kocası geri dönecek ve üçlü yaşam yeniden başlayacaktır."

3 No.'lu Şeritte Elde Edilen Anlatı - (İlk plan ve büyük plandaki imajda bir erkek ve bir kadın vardır. Erkek kafasının ve vücudunun üst kısmını kadından ters yöne çevirmiştir. Bakışı başka bir yönde sabitleşmiştir. Kadın onu omuzlarından tutar ve ona bakar. Hafif gölgeli geri planda, bir başka kadın farkedilir.)

"Şerit iki nişanlıyı gösterir. Genç kız nişanlısına yalvarır bir durumdadır, çünkü nişanlısı Kore'ye savaşmaya gitmek istemektedir. Gidecektir. Kararlı davranır ve gider. Kız nişanlısını çok sevmektedir ve ona biraz ihtimam göstermek ister. Evlenmeye hazır olan ve sosyal yardım eğitimine yeni başlamış olan kız eğitimini sürdürecek ve sonra hastabakıcılık dalına yönelecektir. Kız da Kore'ye gitmek için orduya yazılacak ve yaralanınca nişanlısını kurtarmaya çalışacaktır. Diploması vardır. Diplomasını yeni almıştır. Bu sırada nişanlısının öldüğünü haber veren bir mektup alır. Hastabakıcı üniformasıyla Kore'ye gider ve orada nişanlısını aramaya başlar. Nişanlısı ölmemiştir. Kendisine yanlış haber verilmiştir. Ama çok ağır yaralıdır. Bir doktoru çok ciddi bir cerrahi operasyon yapmaya zorlayacak, nişanlısını cesareti sayesinde kurtaracaktır, çünkü çok güçlü bir iradesi vardır, nişanlısını gerçekten kurtaracak olan kendisidir. Genç adam kendine gelince nişanlısını yanında görecek ve ne yaptığını anlayacak, geri dönecektir. Bir daha hiç ayrılmayacak, çok iyi başlamış olan ve bu savaşmaya gitmek,

cepheye gitmek arzusuyla bölünmüş olan yaşamlarını artık birlikte sürdüreceklerdir. İkisi birlikte geri dönecek, evlenecekler ve o bir daha savaşa gitmeyi hiç düşünmeyecektir. Artık karısı için yaşayacaktır."

Burada önce, bütün bu anlatıların mutlu sonla bittiği görülecektir (son sahne). Her defasında, kahramanın işin başında çoğu zaman duygusal bakımdan yalnız bırakılmasından kaynaklanan güçlüklerle karşı karşıya olduğu görülür (birinci sahne); yine bu güçlüklerin her zaman dış toplumsal kurumlarca ağırlaştırıldığı görülür (ikinci sahne); her seferinde kahramanın cesareti ve direngenliği sayesinde zafere ulaştığı görülür (üçüncü sahne); nihayet bu deneylerden sonra kahramanın hemen yakınındaki çevre tarafından kabul edilen nitelikleri görülür (dördüncü sahne).

Burada özne bize üç kez aynı şeyi söyler:

"Şimdi yaşam kolay değil ve olabilecek şeyler karşısında ben oldukça yoksun bir durumdayım. Ama bazı yeteneklerim var, cesaret ve sebatla bütün bunları aşabileceğim, duygusal ve mesleki yaşamımda başarılı olacağım." Referans çerçevesinin tam olarak ortaya çıktığı böylece görülür:

- yaşam zor ve umutsuzluğa kapıldığım anlar oluyor;
- yeteneklerim var;
- irade ve sebatla;
- bu durumdan kurtulacağım ve yaşamda başarılı olacağım.

Yöntem bir tarihsel çağın halk öykülerine, bu öykülerden zamanın zihniyetini veya bu sözlü gelenekleri yaratan halkların "ahlak"ını çıkarmak için başarıyla uygulandı (bkz. A. Mucchielli, 1983).

VI. Sonuç

Sırayla gözden geçirdiğimiz yöntemler her şeyden önce, nitel yöntemlerdir, ama daha sonra bazan bu nitel yöntemlerde nicelendirmeye gidilir.

Nicelendirme ancak sağlam nitel temellerde yapılabilir. çerik analizinde, analizin anlam ögeleri iyi belirlenmemişse "hesap yapmak" hiçbir işe yaramaz. Aynı şekilde bir soru kağıdındaki sorulara verilen yanıtlar üzerine kurulan "istatistikler", başlangıçta sorular yanlış konulmuşsa anlamsızdır.

Bu nitel yöntemler ince yöntemlerdir. Konu hakkında ancak uzun bir hazırlanma döneminin meyvesi olan gerçek bir bilgi ve kabiliyet gerektirirler. Bu nedenle, sözkonusu yöntemler çoğu zaman niteliği bozulmuş bir biçimdedir ve içgüdünün uygulanmasına indirgenmiştir.

Bu içgüdü örneğin gözlem konusunda, en basit ifadesine indirgenmiş olabilir. Bu durumda "konunun erbabı"nın gözlenen oyuncunun zihniyetini kesin bir biçimde ortaya çıkarılan sadece kendisinin bildiği kesin bir imi saptaması sözkonusudur. Bu tür "yöntemler"le artık bütün yorumlar olanaklıdır. Aslında zihniyetler üzerine kaç kitap gerçekten, kullandığı metodolojiyi açıkça sergiler!

GENEL SONUÇ

Simmel ya da Dahrendorf gibi sosyologlarla birlikte, toplumun esasının çatışma olduğu düşünülebilir. Çatışmanın kökeni kıt şeyler için yarışmada veya çıkarların farklılığındadır.

"Bolluk toplumu" kıtlıktan kaynaklanan çatışmaları yatıştırsa bile (bütün kıtlıkların eşitlikçi bir biçimde paylaşılması rüyası ütopik ve sanayi toplumunun efsanelerinden biri olduğu halde), mübadelelerin ve gruplar ve bireyler arasındaki çatışmaların artmasına yol açar. Gerçekte çağdaş toplumu niteleyen şey, der Bell (1976), insanlar arasındaki iletişimdir, çünkü doğaya karşı ya da makinelere karşı değil başkasına karşı çalışılır ve eğlence yaşamı değişik temasların geliştirilmesini sağlar.

Eşitlikçi bir toplum rüyası ütopik olduğu kadar, ideolojik uyuşumun sağlandığı bir toplum rüyası da ütopiktir. Karmaşık bir toplumda zihniyet farklılıkları kaçınılmazdır. Bu farklılıklar devamlı bir anlaşmazlık ve çatışma kaynağıdır, çünkü bizzat yaşamın kendisi her bir toplumsal oyuncu için, kendi değerlerini gerçekleştirmeye yönelik çaba ve gerilimdir. Bir değer uyuşumu toplumu rüyası ancak ve ancak totaliter bir topluma götürür.

Ekonomik planda olsun kültürel planda olsun kararların politikleşmesi farklı zihniyetlerdeki gruplar arasında çatışma vesilelerini kaçınılmaz olarak arttırır. Karmaşık bir toplum için anahtar sorun sözkonusu toplumu oluşturan değişik gruplara ortak bir normlar bütünü bulunup bulunamaya-

cağını bilmektir; bu değerler bir politikaya esin kaynağı oluşturabilir. Bu bakımdan, "bireycilik" ve "hakkaniyet" değerleri Batı toplumlarını aşılmaz çelişkiler içine sokarak tuzağa düşürür (bir arada gerçekleşmelerinin yarattığı çelişki, bu toplumların karmaşık hiyerarşilerinin gerekleri ile bağımlılık gerekleri arasındaki çelişkiler). Batı uygarlığının bunalımı gerçekten bir değer bunalımıdır.

Batı toplumları aynı zamanda, rasyonel ve bilimsel zihniyetlerinin kurucu değerlerinin tuzağına düşerler.

Kuşku üzerine kurulu bilimsel ruh, eleştirel inceleme, deney yapma, karşılaştırma, varsayımların incelenmesi, yeni olguların araştırılması ve bulunması bir mesafeli davranma ve hoşgörülü merak tutumu yaratır. Görecilik ve yükümlülükten kaçma eğilimleri aynı zamanda, olağan bir biçimde kültürleşmiş Batılılar'ın büyük kitlesinin benimsediği genel bir zihniyetin sonucudur.

Rasyonellik, eleştirel ruh (akıl), hoşgörü, bağımlılıktan uzak durma, insana saygı içerden fanatiklerin (silahlı ya da ideolojik terörizmler) olsun dışardan fanatiklerin (totaliter, saldırgan, ideolojik ya da dinsel toplumlar) olsun saldırılarına karşı bütün savunmacı nitelikte eylemleri felceder.

Evet, bu tuzaktan kurtulmadıkları sürece Batı demokrasileri ölüme mahkumdur (J.-F. Revel, 1983). Soljenitsin'in (1978) açıkladığı gibi, ancak "cesaret"lerini yeniden bularak, yani "yükümlülükten kaçınma" değerini yeniden değerlendirerek ve kendi değerlerini korumak için mücadeleyi kabul ederek aşağıda belirtilenler türünden devrimci sloganları günün havasına uydurarak kurtulabilirler. Belirtilen sloganlar şunlardır:

"Özgürlük düşmanlarına özgürlük yok."

"Acımasızlara acıma yok."

"Fanatiklere hoşgörü yok."...

Batılı zihniyetlerin "esnek sistemleri"nin kendilerini baltalayan çeşitli yıkıcı ögeleri yuttuğu ve kendine mal ettiği şeklindeki ütopik umut, yükümlülükten kaçınmayı önlemeye yönelik en yüksek düzeyde bir rasyonelleştirme gibi görülür.

BİBLİYOGRAFYA

Ariès, Ph.; *Histoire des populations françaises,* Seuil, 1971.

- *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime,* Seuil, 1973.

- *Essais sur l'histoire de la mort en Occident,* Seuil, 1975.

Aron, R.; *Les désillusions du progrès,* Calmann-Lévy, 1969.

Balandier, G.; *Sociologie actuelle de l'Afrique noire,* PUF, 1967.

- *Anthropologie politique,* PUF, 1967.

- *Sens et puissance,* PUF, 1971.

- *Anthropo-logiques,* PUF, 1974.

Bandura, A.; *L'apprentissage social,* P. Mardaga, 1980.

Bastide, R.; *Anthropologie appliqée,* Payot, 1971.

Beachler, J.; *Qu'est-ce que l'idéologie?,* Gallimard, 1971.

Bell, D.; *Vers la société postindustrielle,* R. Laffont, 1976.

- *Les contradictions culturelles du capitalisme,* PUF, 1978.

Cathelat, B.; *Les styles de vie des Français,* Stanké, 1977.

Chatelet, F.; Mairet, G.; *Les idéologies,* Hachette, Marabout U., 1978.

Chaunu, P.; *La mémoire et le sacré,* Calmann-Lévy, 1978.

Crozier, M.; *Le mal américain,* Fayard, 1980.

- *On ne change pas la société par décret,* Grasset, 1979.

Decouflé, A.; *Sociologie de la prévision,* PUF, 1976.

Dissertori, B.; *La psychiatrie sociale,* Ed. ESF, 1968.

Domenach, J.-M.; *Enquête sur les idées contemporaines,* Seuil, 1981.

Duby, G.; Mandiou, R.; *Histoire de la civilisation française,* Armand Colin, 1968.

Duby, G.; Wallon, A.; *Histoire de la France rurale,* Seuil, 1876.

Dufrenne, M.; *La personnalité de base,* PUF, 1953.

Dumazedier, F.; *Sociologie empirique du loisir,* Seuil, 1974.

Durkheim, E.; *Education et sociologie,* Alcan, 1922.

Elias, N.; *La société de Cour,* Calmann-Lévy, 1974.

Ellul, J.; *Propagandes,* A. Colin, 1962.

Erickson, E.; *Enfance et société,* Delachaux & Niestlé, 1966.

Fourastié, J.; *Le grand espoirdu XX. siècle,* PUF, 1952.

- *Les trente glorieuses,* Fayard, 1979.

Fourastié, J.; Bazil, B.; *Le jardin du voisin, les inégalités en France,* Librairie Générale, 1980.

Freund, J.; *Sociologie du conflit,* PUF, 1983.

Fromm, E.; *L'homme pour lui-même,* Ed. ESF, 1967.

Galbraith, J.K.; *Théorie de la pauvreté de masse*, Gallimard, 1980.

Hagen, E.; *On the theory of social change*, Dorsey Press, 1962.

Hesnard, A.; *L'univers morbide de la faute*, PUF, 1949.

Kardiner, A.; *L'individu dans sa société*, Gallimard, 1969.

Khellil, M.; *L'exil kabyle*, L'Harmattan, 1979.

Lacroix, J.; *Le désir et les désirs*, PUF, 1975.

Laing, R.-D.; *La politique de la famille*, Stock, 1968.

Lévy-Leboyer, C.; *L'ambition professionnelle et la mobilité sociale*, PUF, 1971.

Linton, R.; *De l'homme*, Ed. de Minuit, 1968.

- *Le fondement culturel de la personnalité*, Dunod, 1968.

Mead, G.H.; *L'esprit, le Soi et la Société*, PUF, 1963.

Mead, M.; *Le fossé des générations*, Denoël-Gonthier, 1971.

- *L'un et l'autre sexe*, Denoël-Gonthier, 1975.

Mucchielli, A.; *L'analyse phénoménologique et structurale en sciences humaines*, PUF, 1983.

- *Les mentalités, analyse et compréhension*, Ed. ESF ve EME, 1984.

Obgurn, W.F.; *On culture and social change*, Dudleu Duran ed., Un. Chicago Press, 1964.

Parsons, T.; *The social system*, New York, The Free Press, 1964.

Rivière, C.; *L'analyse dynamique en sociologie*, PUF, 1978.

Rocher, G.; *Introduction à la sociologie générale: Le changement social*, Ed. HMH, 1968.

Rougerie, G.; *Les cadres de vie*, PUF, 1975.

Sainsaulieu, R.; *Les relations de travail à l'usine*, Ed. d'Organisation, 1972.

Sargant, W.; *Physiologie de la conversion religieuse et politique*, PUF, 1967.

Simmel, G.; *Métropole et mentalité, in L'école de Chicago*, Ed. du Champ urbain, 1979.

Stéphane, A.; *L'univers contestationnaire*, Payot, 1969.

Stoetzel, D.; *Théorie des opinions*, PUF, 1943.

Talese, G.; *La femme du voisin*, Julliard, 1980.

Tchakhotine, S.; *Le viol des foules par la propagande politique*, Gallimard, 1952.

Weber, M.; *L'éthique protestante et l'esprit du capitalisme*, Plon, 1952.

Zeldin, T.; *Histoire des passions françaises*, Ed. Recherches, 1979.

- *Les Français*, Fayard, 1983.

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

- ✓ P. BURNEY *Aşk*
- ✓ G. BETTON *Sinema Tarihi*
- ✓ H.MICHEL *Faşizmler*
- ✓ M. SÖNMEZ *Türkiye'de Gelir Eşitsizliği*
- ✓ J. MOURGEON *İnsan Hakları*
- ✓ D. SIMONNET *Çevrecilik*
- ✓ M. TUBIANA *Kanser*
- ✓ N. BENSADON *Kadın Hakları*
- ✓ J.F. DRUESNE *Ortak Pazar*
- ✓ T. TİMUR *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*
- ✓ B. ROSIER *İktisadi Kriz Kuramları*
- ✓ R. PERNOUD *Burjuvazi*
- ✓ H. ARVON *Özyönetim*
- ✓ C. DAVID *Hitler ve Nazizm*
- ✓ P. GAILLARD *Gazetecilik*
- ✓ P. BENETON *Muhafazakârlık*
- ✓ H. ARVON *Anarşizm*
- ✓ T. PARLA *Türkiye'de Anayasalar*
- ✓ D. BUICAN *Darwin ve Darwinizm*
- ✓ J.M. COTTERET/C. EMERI *Seçim Sistemleri*
- ✓ A.C. DECOUFLE *Devrimler Sosyolojisi*
- ✓ M. REUCHLIN *Psikoloji Tarihi*
- ✓ A. MATTELART *Reklamcılık*
- ✓ L. GALLIEN *Cinsiyet*
- ✓ J.P. HATON *Yapay Zekâ*
- ✓ K. DİNÇMEN *Psikiyatri*
- ✓ P. LOROT *Baltık Ülkeleri*
- ✓ P. FOULQUIE *Varoluşçuluk*
- ✓ R. PIGNARRE *Tiyatro Tarihi*
- ✓ J. CORRAZE *Eşcinsellik*
- ✓ L. DOLLOT *Kitle Kültürü ve Bireysel Kültür*
- ✓ Y. DUPLESSIS *Gerçeküstücülük*
- ✓ F. BALLE /G. EYMERY *Yeni Medyalar*
- ✓ J. RUDEL *Resim Teknikleri*
- ✓ T. ÇAVDAR *İttihat ve Terakki*
- ✓ H. LEVY-BRUHL *Hukuk Sosyolojisi*
- ✓ J. FOURASTIE *2001 Uygarlığı*
- ✓ A. MORALI-DANINOS *Cinsel İlişkiler Tarihi*
- ✓ S. SEZGIN *Yönetimde Pazarlama*
- ✓ S. FUZEAU-BRAESCH *Astroloji*
- ✓ B. GUERRIEN *Neo-Klasik İktisat*
- ✓ J. FRECHES *Kablolu TV*
- ✓ S. ERDINE *Ağrılar*
- ✓ R. BOUDON *Sosyoloji Yöntemleri*
- ✓ M. BOLL *Matematik Tarihi*
- ✓ ÖZKALE/SEZGIN/URAY/ÜLENGIN *Pazarlama Stratejileri*
- ✓ L.-V. THOMAS *Ölüm*
- ✓ F.de FONTETTE *Irkçılık*
- ✓ R. LANQUAR *Turizm-Seyahat Sosyolojisi*
- ✓ N. SAKAOĞLU *Osmanlı Eğitim Tarihi*
- ✓ A. MUCCHIELLI *Zihniyetler*

R. FRYDMAN/S. TAYLOR *Hamilelik*

P. BENETON *Toplumsal Sınıflar*

A. KREMER-MARIETTI *Etik*

J.L. HAROUEL *Şehircilik Tarihi*

L. BENOIST *İşaretler, Semboller ve Mitoslar*

İ. ORTAYLI *Osmanlı İdare Tarihi*

J.F. LYOTARD *Fenomenoloji*

M. NORMAND *Ölüm Cezası*

F. de FONTETTE *Irkçılık*

D. HUISMAN *Estetik*

Y. ÇAĞLAR *Türkiye Ormanları ve Ormancılık*

R. BLANCHE *Epistemoloji*

M.L. ROUQUETTE *Yaratıcılık*

P. MANNONI *Korku*

İ. METİN/F. ERASLAN *Türkiye'de Polis ve Kişi Hakları*

F. BAUD *İnsan İlişkileri*

P. MORON *İntihar*

R. PERRON *Uyumsuz Çocuklar*

C. KAYSER *Uyku ve Rüya*

M. BEYAZYÜREK *Türkiye'de Uyuşturucu Bağımlılığı*

A. BOYER *Siyonizmin Kökenleri*

R.J. DUPUY *Uluslararası Hukuk*

R. DAVID *Elektronik*

H. ÖZBAY/E. ÖZTÜRK KILIÇ *Türkiye'de Ergenlik Sorunları*

L. MALSON/C. BELLEST *Caz*

R. ESCARPIT *Edebiyat Sosyolojisi*

O. REBOUL *Retorik*

İ. ALTINSAY *Türk Sineması*

J.G. LEROUX *İlk Akdeniz Uygarlıkları*

B. ŞENATALAR *Sağlık Ekonomisi*

P. RENOUVIN *Birinci Dünya Savaşı*

P. POUPARD *Dinler*

M. AND *Türk Tiyatro Tarihi*

N. MARTINEZ *Çingeneler*

J. PRINET/G. BLERY *Fotoğraf*

N. FALAY *Bütçe*

M. BONGRAND *Politik Pazarlama*

M.İ. FUNAY *Türkiye'de Bizans Sanatı*

M. ARKOUN *Arap Düşüncesi*

ISBN 975-470-152-0